

Statsvetenskaplig tidskrift

Årgång 122 · 2020 / 2

Ny följd, årg 99. Utgiven av Fahlbeckska stiftelsen.

REDAKTIONSSEKRETERARE *Magnus Jerneck* (ansvarig utgivare)

BITR. REDAKTIONSSEKRETERARE *Björn Badersten*

LITTERATURREDAKTÖR *Björn Östbring*

FÖRBUNDSREDAKTÖR *Katarina Roos*

REDAKTIONSRÅD *Katarina Barrling*, Uppsala universitet; *Ann-Marie Ekengren*, Göteborgs universitet; *Edward Deverell*, Försvarshögskolan; *Rolf Hugoson*, Umeå universitet; *Mats Lindberg*, Örebro universitet; *Charlotta Söderberg*, Luleå tekniska universitet; *Peter Strandbrink*, Södertörns högskola; *Elin Wihlborg*, Linköpings universitet; *Susanne Wallman-Lundåsen*, Linköpings universitet; *Björn Badersten*, Lunds universitet, biträdande redaktionssekreterare; *Magnus Jerneck*, Lunds universitet, redaktionssekreterare; *Björn Östbring*, Lunds universitet, litteraturredaktör; *Katarina Roos*, Umeå universitet, förbundsredaktör

TEKNISK REDAKTÖR *Joshua Alvarez*, Sven Eighteen

Tidskriften utkommer med fyra nummer per år.

PRENUMERATIONSPRIS 2020 430 kr, enstaka nummer 100 kr. Medlemmar i

Statsvetenskapliga förbundet och studenter erhåller tidskriften till rabatterat pris. Prenumeration sker via hemsidan, genom insättning på plusgiro 27 95 65-6 med angivande av namn och adress eller genom meddelande till tidskriftens expedition. Eftertryck av tidskriftens innehåll utan angivande av källan förbjudes.

ADRESS Statsvetenskaplig tidskrift, Box 52, SE-221 00 Lund, Sverige

TELEFON 046-222 97 77 (Jerneck) 046-222 01 59 (Badersten)

TELEFAX 046-222 40 06

E-POST statsvetenskaplig.tidskrift@svet.lu.se

HEMSIDA www.statsvetenskapligtidskrift.org

TRYCK Mediatryck, Lund 2020

ISSN 0039-0747

Statsvetenskaplig tidskrift

Statsvetenskaplig tidskrift är den svenska tidskriften för statsvetare. Tidskriften publicerar vetenskapliga uppsatser, översikter och litteraturgranskningar inom statsvetenskapens alla subdiscipliner och är därtill huvudorgan för Statsvetenskapliga förbundet (SWEPSA). Svenska är huvudspråket, men tidskriften publicerar också texter på danska och norska samt i undantagsfall på engelska av författare som inte har ett skandinaviskt språk som arbetspråk.

Statsvetenskaplig tidskrift utges av Fahlbeckska stiftelsen vid Lunds universitet, med fyra nummer per år. Tidskriften utkommer år 2020 med sin 122:a årgång. Stiftelsen leds av ett flervetenskapligt sammansatt kollegium (professorer i statsvetenskap, historia, skatterätt, förvaltningsrätt, antikens kultur och samhällsliv, nationalekonomi, ekonomisk historia, socialt arbete, sociologi och statistik). Kollegiet beslutar om tidskriftens budget och övergripande policyfrågor. Tidskriftens redaktion, som är helt fristående i publicistiska frågor, består av en redaktör, en biträdande redaktör, en litteraturredaktör och ett aktivt arbetande redaktionsråd på åtta personer som sammanträder minst två gånger per år. Redaktionsrådet utses i samråd med Statsvetenskapliga förbundet och representerar flertalet statsvetenskapliga universitetsinstitutioner i Sverige.

Samtliga artiklar kvalitetsgranskas internt av två personer i tidskriftsredaktionen. Den externa kvalitetsgranskningen, med två anonyma referees per artikel, omfattar alla publicerade artiklar utom litteraturgranskningar, kortare översikter/debattartiklar och sakkunnigutlåtanden. Författaren får i samband med redaktionens beslut om publicering/refusering ta del av utlåtanden från referees.

The Swedish Journal of Political Science

Statsvetenskaplig tidskrift (The Swedish Journal of Political Science) is the Swedish journal for political scientists. The journal publishes scientific essays, review articles and literature reviews in all the subsidiary disciplines of political science and is the principle organ of the Swedish Political Science Association (SWEPSA). While Swedish is its main language, the journal also publishes texts in Danish and Norwegian and, in exceptional cases where the author does not have a Scandinavian language as his/her working language, English.

Statsvetenskaplig tidskrift is published quarterly by Lund University's Fahlbeck Foundation, and in 2020 will be issuing its 122nd volume. The Foundation is led by a multidisciplinary board (professors of political science, history, fiscal law, administrative law, classical culture and social life, economics, economic history, social work, sociology and statistics), which decides on the journal's budget and overarching issues of policy. The editorial office, which is wholly independent as regards matters related to publishing, comprises an editor, a deputy editor, a literature editor, a technical editor and an active, eight-member editorial committee that meets at least twice a year. This committee is appointed in consultation with SWEPSA and represents the majority of political science faculties in Sweden.

All articles undergo an internal quality review by two members of the editorial office, and all published articles – excepting literature reviews, short review articles/opinion pieces and expert reports – an external quality review by two anonymous referees per article. Once the editorial office has made its decision to publish or reject a paper, a referees' statement will be sent to its author(s).

Innehåll 2020 / 2

Uppsatser

- MARTIN ERICSSON** Partierna, rösträtten och medborgarskapet.
Riksdagsdebatten om utlandssvenskars och ickemedborgares rösträtt
efter år 1921 133
- BENNY CARLSON & MATS LUNDAHL** 'Like Locusts on the Mississippi'. A Pioneer
Study of the Expansion of the Swedish Public Sector 161
- ROLF HUGOSON** Sartres serialitet. Existentiellt begripande och en exkurs
om Coronakrisen 183

Översikter och meddelanden

- GÖRAN HYDÉN** Vad händer med forskningen kring demokrati?205
- HÅKAN EDSTRÖM** SÄKERHETSPOLITISKA BETRÄKTELSE: Inför det kommande
försvarsbeslutet. Reflektion kring några tänkbara militärstrategiska
konsekvenser 219

Essä

- GUNNAR FALKEMARK** Vikten av att läsa klassiker239

Statsvetenskapliga förbundet

- KATARINA ROOS** Statsvetenskapliga förbundets årsmöte och Swepsa 2020 ... 267
- PATRIK HALL** Ordförande har ordet 267
- KATARINA ROOS** Corona, mänsklighetens frihet och en påminnelse om att
allt är politiskt268

Litteraturgranskningar

Binyamin Appelbaum: <i>The Economists' Hour: False Prophets, Free Markets and the Fracture of Society.</i> Anmälan av Benny Carlson	273
Klas-Göran Karlsson: <i>Det moderna trettioåriga kriget. Europa 1914–1945.</i> Anmälan av Thomas Hörberg	276
Magnus Linton: <i>Text & Stil. Om konsten att berätta med vetenskap.</i> Anmälan av Bo Isenberg	280
Anders Johansson: <i>Rikshushållaren. Gunnar Sträng i socialdemokratins tjänst 1906-1992.</i> Erik Åsbrink: <i>Gunnar Emanuel Sträng. Med hängslen och livrem i välfärds-Sverige.</i> Anmälan av Anders Mellbourn	285

**Statsvetenskaplig tidskrifts hemsida: www.statsvetenskapligtidskrift.org
Där finns bl. a.:**

- Utförliga anvisningar till författare om utformningen av manuskript för Statsvetenskaplig tidskrift (kan hämtas hem som pdf-dokument).
- Tidigare årgångar av Statsvetenskaplig tidskrift i fulltextformat – med sökfunktion till artikelarkivet.
- Information om innehållet i kommande nummer och en aktuell utgivningsplan för Statsvetenskaplig tidskrift.
- Information om prenumerationspriser och möjlighet att teckna prenumeration på Statsvetenskaplig tidskrift.
- Kontaktuppgifter till redaktionen och redaktionsrådet för Statsvetenskaplig tidskrift.

Partierna, rösträtten och medborgarskapet

Riksdagsdebatten om utlandssvenskars och ickemedborgares rösträtt efter år 1921

Martin Ericsson

Political Parties, Enfranchisement, and Citizenship: Debates on Voting Rights for Expatriate Citizens and Resident Aliens in the Swedish Parliament after 1921

The question of how voting rights should be designed in relation to national citizenship has gained attention in modern, academic debates. However, there are few empirical studies on the political agents actually involved in efforts to promote or oppose enfranchisement of expatriate citizens or resident aliens, or the arguments they have used. This essay therefore analyses debates on voting rights and citizenship in the Swedish parliament from 1921 (when Sweden adopted general suffrage) and until 2019. Initiatives promoting enfranchisement for expatriate citizens were taken by conservatives and liberals, and were opposed by socialists. Initiatives promoting enfranchisement for resident aliens were taken by socialist and green parties, and often opposed by conservatives and nationalists. The arguments used were sometimes very instrumental, and quite different from the theoretical arguments used in modern academic, normative discussions. For example, Sweden's local enfranchisement of resident aliens in 1975 was seen as an effort to promote integration and prevent segregation.

En demokratisk utmaning

Sambandet mellan nationellt medborgarskap och rösträtt i demokratier har en tendens att tas för givet. Allmän rösträtt föreställs i den offentliga debatten ofta som en rättighet som omfattar samtliga myndiga medborgare i en stat, trots att i stort sett alla moderna demokratier begränsar rösträtten på fler sätt än så (Katz 1997: 216) och trots att det inte existerar någon vetenskaplig konsensus om hur

Martin Ericsson är verksam vid Historiska institutionen, Lunds universitet.
E-mail: martin.ericsson@hist.lu.se

”allmän rösträtt” bör definieras (Beckman 2008: 30–31).¹ Föreställningen har en historisk bakgrund. 1800-talets rösträttsrörelser, som var drivande i kampen för att demokratisera västvärlden, formulerade i hög grad rösträtten just som en *medborgarnas* rättighet, och deras aktivism pågick parallellt med uppbyggnaden av de etniskt definierade nationalstaterna (Caramani & Grotz 2015: 800; Dahlstedt, Rundqvist & Vesterberg 2013: 117–118).

Dessvärre behandlas sambandet ibland alltför oproblematiserat även inom den normativt inriktade demokratiforskningen, där teoretiker som exempelvis Robert A Dahl och Charles Tilly diskuterat frågan som om det vore tämligen självklart vilka individer som bör räknas in i demos, alltså den röstberättigade befolkningen (Dahl 1998: 37–38, 76–78; Tilly 2007: 13–14). Detta har med goda skäl kritiserats. Vissa forskare menar att de stora migrationsströmmar som ägt rum under 1900-talet, och särskilt efter Andra världskriget (Castles & Miller 2009: 96–97, 105–107), i själva verket ställer de stater som vill kalla sig demokratiska inför en utmaning. Tomas Hammar har pekat på förekomsten av ”denizens” i västerländska demokratier, det vill säga människor som vistas permanent i ett land och som bor och arbetar där, men som på grund av att de inte är eller ännu inte har blivit medborgare saknar viktiga politiska rättigheter (Hammar 1990: 13). Rainer Bauböck har talat om att migrationen orsakar gränsinstabilitet, ”boundary instability”, där sambandet mellan medborgarskap och inkludering i demos blivit allt mer komplicerat (Bauböck 2015: 826), och Seyla Benhabib menar att nationalstatens utformning som en gemenskap där politiska rättigheter endast tillkommer medborgare blivit mindre hållbar i en värld där nationalstaterna inte längre befolkas uteslutande av medborgare (Benhabib 2004: 1–6).

Utmaningen gäller två frågor. För det första: Bör medborgare som flyttat bort från en stat få behålla sin rösträtt, och i så fall hur länge och i vilka val? För det andra: Bör ickemedborgare som migrerat till staten få rösta, och i så fall i vilka val och under vilka villkor?² Dagens demokratier besvarar dessa frågor på olika sätt. Vid 1900-talets början var rösträtten nästan överallt exklusivt förbehållen medborgare bosatta inom staten. Idag är bilden betydligt mer komplicerad. År 2007 gav hela 177 stater sina utflyttade medborgare någon form av rösträtt, genom reformer som genomförts huvudsakligen under de senaste 30–40 åren (Beckman 2009: 76; Lafleur 2015: 841–843). År 2015 hade minst 45 demokratier dessutom

1 ”Allmän rösträtt” sätts inom citationstecken för att markera att den demokratisering som i Sverige genomfördes 1918–1921 inte innebar att ”alla” fick rösta. Tvärtom inskränktes rösträtten bland annat på grund av omyndighet, straffpåföljd och långvarigt omhändertagande av fattigvården. Begränsningarna undersöks i forskningsprojektet *Allmän rösträtt? Rösträttens begränsningar i Sverige efter 1921* som finansieras av Vetenskapsrådet. Denna artikel ingår i projektet. Jag vill tacka Niklas Altermark för värdefulla synpunkter på texten, och de två anonyma granskarna för konstruktiva kommentarer. För kvarvarande misstag och orimligheter bär jag självfallet själv ansvar.

2 Jag använder genomgående termerna ”utflyttade medborgare” (eller utlandssvenskar) och ”ickemedborgare”. De motsvarar de engelska termerna ”non-resident citizens” (eller ”expatriate citizens”) och ”resident aliens”.

infört någon form av rösträtt för bosatta ickemedborgare, men så gott som uteslutande endast i lokala eller regionala val (Earnest 2015: 863–865). Endast ett mycket litet antal länder, med Nya Zeeland och Uruguay som främsta exempel, har infört rösträtt för ickemedborgare även i nationella val (Beckman 2009: 63).

Sverige är ett av de länder där rösträttens gränser i förhållande till medborgarskapet har förflyttats under 1900-talet. Idag har alla svenska medborgare rösträtt i riksdagsval också om de är bosatta utomlands, och det finns ingen tidsgräns för denna rösträtt. Ickemedborgare som är legalt bosatta i Sverige får rösta i kommun- och landstingsval efter tre års bosättningstid. Medborgare i EU-stater och i nordiska stater särbehandlas positivt på så sätt att de slipper den treåriga bosättningstiden. Ickemedborgare saknar däremot helt rösträtt i riksdagsval. Det innebär att den andel av den myndiga befolkningen i Sverige som saknar nationell rösträtt idag ökar för första gången på länge, som en konsekvens av den ökande invandringen (Lindgren 2019: 11). Den demokratiska utmaning som Hammar, Bauböck och Benhabib talat om är med andra ord en utmaning som också Sverige ställs inför.

EN HISTORISK VÄNDNING I DEMOKRATIFORSKNINGEN

De regler som gäller i dagens Sverige har inte alltid gällt. Tvärtom har relationen mellan rösträtt och medborgarskap ändrats flera gånger under 1900-talet. Syftet med denna artikel är att belysa dessa förändringar genom att göra en aktörs- och argumentorienterad analys av riksdagens behandling dels av frågan om utflyttade medborgares rösträtt, dels av frågan om ickemedborgares rösträtt, under perioden från den ”allmänna rösträttens” införande åren 1918–21 och fram tills idag. Med aktörer avses här de politiska partier som varit representerade i riksdagen. Med argumentorienterad analys avses inte giltighetsprövande argumentationsanalys i logisk eller filosofisk mening. Avsikten är alltså inte att granska huruvida partiernas argument har varit goda, hållbara och logiskt sammanhängande eller inte.

Undersökningen är snarare upplagd som en form av beskrivande idéanalys (Beckman 2005: 49–55; Vedung 2018: 202, 229). Det innebär att jag, förutom att undersöka *när* frågorna har debatterats och *vilka* politiska partier som har varit drivande för att utöka, hindra eller inskränka respektive grupps rösträtt, även försöker identifiera de argument som har förekommit under riksdagsbehandlingen. Framförallt försöker jag besvara frågan om dessa argument har varit desamma som de argument som använts i den moderna akademiska, normativa debatten om hur relationen mellan rösträtt och medborgarskap bör se ut – en debatt som kommer att beskrivas närmare längre fram i detta avsnitt.

En sådan studie behövs eftersom vi vet väldigt lite om hur de svenska rösträttsförändringarna i praktiken har kommit till, och riksdagens behandling av frågorna har aldrig undersökts systematiskt. Tidigare svensk forskning har i huvudsak haft utvärderingskaraktär och främst undersökt huruvida de statliga informationskampanjerna med mål att få ickemedborgare att gå till valurnorna

har varit framgångsrika eller inte,³ samt vilka konsekvenser för den förda politiken ickemedborgarnas rösträtt kan ha haft (Bevelander 2015; Dahlström & Möller 2004; Engdahl, Lindgren & Rosenqvist 2018; Hammar 1979; Vernby 2012). Frågan har också nämnts kortfattat i verk om den svenska integrationspolitikens historia men då endast med empirisk utgångspunkt i ett par statliga SOU:er (Beckman 2004; Bäck & Soininen 1996: 28–43; Dahlström 2004: 97). De utflyttade medborgarnas rösträtt har så vitt jag har kunnat se inte studerats alls.

Men studien är också viktig som ett bidrag till en problematisering och nyantering av det internationella forskningsläget. Rösträttens relation till medborgarskapet har avsatt många spår i de akademiska diskussionerna, men dessa diskussioner är som sagt till stor del av normativ karaktär. Frågorna handlar med andra ord om huruvida utflyttade medborgare respektive ickemedborgare bör få rösta, och vilka politiskt-filosofiska argument som kan användas för att legitimera utökningar eller inskränkningar av rösträtten. Bör grunden för rösträtt till exempel vara vad vi kan kalla ett påverkansargument ("all-affected-principle"), där rösträtt tillkommer de som påverkas av en stats beslut? (Beckman 2006: 154–158; Song 2009: 609) Hur avgör man i så fall vilka som faktiskt påverkas? Påverkas inte till exempel den svenska ekonomin av USA:s och Kinas tullpolitik? (Bauböck 2015: 823; Beckman 2013: 51–53) Bör rösträtten snarare baseras på ett skyldighetsargument ("all-subject-principle"), där alla som är skyldiga att lyda ett lands lagar bör få rösta och därmed ha möjlighet att påverka lagarna? (Hayduk 2006: 59; López-Guerra 2005: 216–217, 226–234) Innebär det att även tillfälliga turister bör få rösta? (Beckman 2012: 30–34) Bör rösträtten begränsas utifrån något som kan kallas för medlemskapsargument ("principle of membership"), där rösträtten ses som ett tecken på att en person har upptagits som medlem i en viss gemenskap och där endast dessa medlemmar får rösta? (Principen diskuteras i Beckman 2006: 154; Ziegler 2017: 121–122) Löper inte sådana argument en risk att befästa etnisk nationalism? (Hayduk 2006: 72–74) Ända sedan 1800-talet har ju den etniska nationalismen varit betydelsefull för att dra gränser mellan medlemmar och icke-medlemmar i de moderna nationalstaterna (Anderson 1992).

De relativt få empiriska undersökningar som har genomförts för att studera hur och varför rösträttsutvidgningar faktiskt har kommit till har ofta fokuserat på strukturella faktorer och använt storskaliga kvantitativa metoder och internationella komparationer, och generellt varit föga framgångsrika. Man har exempelvis inte kunnat slå fast några tydliga samband mellan förekomsten av lokal rösträtt för ickemedborgare och graden av etnisk respektive civisk nationalism, och det finns exempel på vänster- såväl som högerregeringar som genomfört utvidgningar, även om David C Earnest tyckt sig se en övervikt för vänsterregeringar (Earnest 2006: 268–272; Earnest 2015: 873).

3 Ickemedborgarnas valdeltagande har sedan slutet av 1990-talet pendlat mellan 30 och 40 % (*Deltagandet i de allmänna valen* 2018: 36).

Om målet är att på ett tillfredsställande sätt undersöka hur och i vilka konkreta politiska kontexter rösträttens gränser i förhållande till medborgarskapet har förändrats över tid måste vi alltså använda oss av andra angreppssätt än de normativa diskussionerna och de kvantitativa, strukturella analyserna. På senare år har forskare därför efterlyst studier som fokuserar på rösträttsreformernas modernhistoriska framväxt, som belyser reformerna i deras specifika nationella, politiska kontexter, och som betonar vikten av att undersöka politiskt aktörskap (Jacobs 2000: 125; Rodríguez 2010: 31). Fallstudier av enskilda stater visar också att de argument som faktiskt har använts för att motivera till exempel rösträttsutvidgningar för ickemedborgare stundtals har befunnit sig långt ifrån de som används i de normativa akademiska diskussionerna. I Sydamerika har utvidgningar ibland genomförts av auktoritära högerregimer och riktats specifikt mot invandrargrupper som antagits stödja regimen (Escobar 2015: 930, 942–943), i Nederländerna har utvidgningar skett för att integrera människor från de forna kolonierna i samhället (Jacobs 2000: 128–129), och den långt utsträckta rösträtten i Nya Zeeland genomfördes inte alls i förhoppningen om att rösträtten skulle omfatta stora migrantgrupper från avlägsna länder. Reformen kom istället till som ett led i landets självständighetsprocess, där politikerna under 1970-talet ville undvika att brittiska undersåtar (som ansågs vara kulturellt ”lika” Nya Zeeländarna) förlorade sin rösträtt i de fall då de valde att inte ansöka om Nya Zeeländskt medborgarskap (McMillan 2017: 124–127).

Den normativa debatt som dominerar dagens forskning är utan tvekan mycket viktig. Den rör vid centrala frågor när det gäller rösträttens och i förlängningen demokratins gränser. Min avsikt är därför inte att kritisera den normativa forskningen, men att fördjupa vår förståelse för ämnet genom att anlägga ett annat perspektiv. Precis som de nämnda fallstudierna antyder är det nämligen inte nödvändigtvis politiskt-filosofiska resonemang som har använts för att motivera förändringar i relationen mellan rösträtt och medborgarskap. Vill vi veta hur förändringarna verkligen har gått till måste vi snarare följa Giovanni Capoccias och Daniel Ziblatts råd och göra en historisk vändning (”historical turn”) där sökarljuset riktas mot politiska aktörers handlande i konkreta valsituationer.⁴ Sådana analyser kan visa att orsakerna till demokratiseringsprocesser ibland också omfattar kortsiktiga mål hos de inblandade aktörerna, och att målen kan skilja sig från plats till plats och från tid till tid (Capoccia & Zibblatt 2010: 934–940). Sverige lämpar sig väl för en sådan studie eftersom relationen mellan rösträtt och medborgarskap, som jag kommer att visa, både har förändrats många gånger och varit föremål för långa politiska debatter.

4 Givetvis har det sedan länge funnits en historisk vändning inom demokratiforskningen i stort. I Sverige har till exempel frågan om införandet av kvinnlig rösträtt genererat en mängd studier (se bland annat Rönnbäck 2004) och även rösträttens historia i stort är föremål för forskning bland både historiker och statsvetare (se för en översikt Holgersson & Wängnerud, red. 2019). Med historisk vändning avses här specifikt forskningen om relationen mellan rösträtt och medborgarskap.

Lagstiftningens förändring

UTLANDSSVENSKARNAS RÖSTRÄTT

De utflyttade medborgarnas rösträtt reglerades inte explicit i lag vid den ”allmänna rösträttens” införande 1918–21, vilket indikerar att man inte såg det som troligt att de ens skulle vilja ingå i demos. Gruppen, som i debatten kallades ”utlandssvenskar” (ett ord jag från och med nu för enkelhets skull också använder), sågs som emigranter som förmodligen inte skulle återvända till Sverige. Men trots att inget uttryckligt förbud fanns saknade utlandssvenskar rösträtt i praktiken. Rösträtt i kommunalval förutsatte att en person var bosatt i en svensk kommun, och rösträtt till riksdagsval förutsatte att personen var mantalsskriven i Sverige eftersom röstlängderna baserades på mantalsskrivningen. Under 1920- och 1930-talen togs enstaka och fruktlösa riksdagsinitiativ för att ändra detta (Motion 1929 AK:103; Motion 1938 AK:1). Socialstyrelsen, som hanterade medborgarskapsärenden, motsatte sig år 1941 en reform bland annat med motiveringen att man borde undvika att svenska partier ägnade sig åt politisk propaganda riktad mot utlandssvenskar i främmande länder under valrörelser (*SOU 1941:36*, s 67–68). Det låg i linje dels med den proklamerade neutralitetspolitiken under Andra världskriget, men också med den inhemska flyktingpolitiken vid samma tid. Flyktingar i Sverige var förbjudna att ägna sig åt politisk aktivitet (Hammar 1990: 132), och uppenbarligen ansåg man att svenska medborgare i utlandet borde uppföra sig på samma sätt.

Som jag kommer att visa blev utlandssvenskarnas rösträtt en politisk stridsfråga först under 1950-talet, och frågan började utredas mer intensivt under 1960-talet. År 1962 föreslog en valteknisk utredning att utlandssvenskar skulle få rösta under fem år efter utflyttningen genom att en särskild röstlängd upprättades för dem. En minoritet av utredningens ledamöter ville dock att rösträtten skulle gälla utan tidsbegränsningar (*SOU 1962:19*, s 6–7, 27–37). Resultatet blev att den socialdemokratiska regeringen lade fram en proposition baserad på utredningens förslag (Proposition 1967:145). Den bifölls av riksdagen, och från och med år 1967 hade utlandssvenskarna alltså rösträtt under en tidsperiod på fem år. Rätten var dock inte reglerad i grundlagen utan var ett tillägg till vallagen, vilket gav den en ett svagare skydd mot förändringar än andra gruppers rösträtt. Efter att en ny valteknisk utredning lagt förslag om tidsmässigt obegränsad rösträtt (*SOU 1975:8*) lade den socialdemokratiska regeringen fram en proposition om ytterligare en marginell utvidgning (Proposition 1975/76:111), och riksdagen utökade tidsgränsen till sju år. Beslutet kunde tas först efter lottning i den så kallade jämviktsriksdagen. Hade lotten utfallit annorlunda hade riksdagen bifallit oppositionens motförslag om att helt slopa tidsgränsen (Protokoll 1975/76:80, s 59–60). Efter valet år 1976 tog den nya borgerliga regeringen omedelbart ett sådant initiativ (Proposition 1976/77:75), och år 1977

beslutade riksdagen att bevilja utlandssvenskarna rösträtt under obegränsad tid. Samma villkor gäller idag.

Därefter gick frågan in i ett nytt skede, där debatten gällde huruvida utlandssvenskarnas rösträtt skulle få grundlagsskydd eller inte. Debatten var delvis en reaktion på att den socialdemokratiska regeringen efter sin valseger år 1982 tillsatte en utredning som föreslog att utlandssvenskarnas rösträtt åter skulle begränsas, nu till en tidsperiod på tio år (*SOU 1984:11*). Utredningens förslag blev dock aldrig verklighet. Istället skrevs gruppens rösträtt in i regeringsformen genom riksdagsbeslut under åren 1991-1994, på initiativ av de borgerliga partierna (Protokoll 1992/93:31, s 107).

ICKEMEDBORGARNAS RÖSTRÄTT

Personer som var bosatta i Sverige utan att ha svenskt medborgarskap saknade fullständigt rösträtt efter reformerna åren 1918-21, något som inte blev föremål för politisk debatt förrän under 1960-talet. Grundlagsberedningen, som förberedde 1973 års Regeringsform, diskuterade efter ett riksdagsinitiativ frågan men kom fram till att ickemedborgare inte borde få rösta ens på kommunal nivå, främst med argumentet att det är svårt att dra gränser mellan kommunala och statliga politikområden (*SOU 1972:15*, s 126). Bara ett par år senare tillsatte den socialdemokratiska regeringen en utredning som föreslog rösträtt och valbarhet för alla ickemedborgare i kommunala val och landstingsval efter en bosättningsperiod i Sverige på tre år, och en enig riksdag biföll förslaget (*SOU 1975:15*; Proposition 1975/76:23; Protokoll 1975/76:39, s 143).

I januari år 1983 tillsatte den socialdemokratiska regeringen ännu en utredning. Det var samma utredning som nämndes ovan, och som föreslog en tidsbegränsning av utlandssvenskarnas rösträtt. Samtidigt föreslog den att alla ickemedborgare som kom från ett nordiskt land skulle få rösta, men inte vara valbara, också i riksdagsval efter tre års bosättningsperiod (*SOU 1984:11*). Förslaget blev starkt kritiserat och regeringen gick aldrig vidare med ärendet.

Därefter skedde inga förändringar förrän under 1990-talet. Som en konsekvens av 1993 års Maastrichtfördrag beslutade riksdagen på den socialdemokratiska regeringens initiativ år 1997 att ta bort den treåriga bosättningsperioden för ickemedborgare som kom från EU-stater samt från nordiska stater. Den senare gruppen kom med på regeringens eget initiativ och inte som en konsekvens av Maastrichtfördraget (Proposition 1996/97:70). Därefter har inga förändringar skett, även om en utredning om medborgarskapskrav i lagstiftningen under tidigt 2000-tal föreslog att treårskravet borde tas bort för samtliga ickemedborgare (*SOU 2000:106*, s 315-317), och den kontroversiella diskrimineringsutredningen förespråkade år 2005 en utvidgning till rösträtt även i riksdagsval (*SOU 2005:56*, s 600). Inget av dessa förslag har dock lett till regeringsinitiativ.

Riksdagsinitiativen: En kvantitativ analys

Nu har vi en schematisk bild av hur lagstiftningen om relationen mellan rösträtt och medborgarskap har förändrats i Sverige. Men det ger oss ingen kunskap om *när och i vilken utsträckning* ämnet har debatterats, i vilken grad förslagen har handlat om att *utvidga eller begränsa rösträtten*, och *vilka politiska aktörer* som har förespråkade utvidgningar respektive begränsningar och i så fall för vilka grupper.

För att ta reda på det har jag gått igenom riksdagstrycket från år 1921 och fram till och med riksdagen år 2018/19, och registrerat samtliga initiativ som tagits dels angående utlandssvenskars rösträtt, dels angående ickemedborgares rösträtt. Med initiativ avses varje gång en företrädare för ett parti har varit med om att lägga fram en motion eller att rikta en interpellation eller fråga till regeringen. Som initiativ har också räknats regeringspropositioner, som ju medför att riksdagen behandlar ett ärende. Som utökning av en grupps rösträtt har jag räknat försök att införa rösträtt, avskaffa eller sänka tidsgränser för rösträtt samt försök att grundlagsfästa rösträtt. Som begränsning av en grupps rösträtt har jag räknat försök att avskaffa rösträtt samt försök att införa eller öka tidsgränser för rösträtt. Jag har däremot valt bort mer indirekta initiativ, till exempel sådana som rör utformningen av informationskampanjer för att öka ickemedborgares valdeltagande. Det är intressanta ämnen i sig men de ligger utanför denna studies rammar.

Ibland är flera partier med om samma motion, och då har varje partis deltagande räknats som ett initiativ. Om exempelvis Moderaterna, Centerpartiet och Liberalerna lägger fram en gemensam motion räknas det som ett initiativ från respektive parti. På så sätt kan jag skapa kunskap om vilka partier som har varit drivande i försöken att utöka respektive begränsa rösträtten. Samma sak gäller vid propositioner, då jag har räknat ett initiativ för varje parti som ingår i den regering som lagt fram propositionen. Jag har däremot räknat bort så kallade identiska motioner under tvåkammarriksdagens tid. Med identiska motioner avses exempelvis en motion i första kammaren som är likalydande med en motion i andra kammaren, och som läggs fram bara för att markera att ett parti vill lyfta en fråga till debatt i båda kamrarna. Jag börjar sammanställningen år 1953, det år som måste ses som starten på frågan om utlandssvenskarnas rösträtt som ett kontinuerligt politiskt debattämne. Som nämnts förekom enskilda riksdagsmotioner redan under 1920- och 1930-talen, men de ledde aldrig till någon större debatt och bör ses som isolerade händelser.

När det gäller motioner bör det påpekas att sammanställningen ur en aspekt kan vara otydlig. Jag har nämligen inte gjort någon skillnad mellan partimotioner och motioner inlämnade av enskilda företrädare för ett parti. Det är en brist, eftersom exempelvis en socialdemokratisk motion undertecknad av partiordföranden Olof Palme tveklöst kan antas representera partiets officiella hållning,

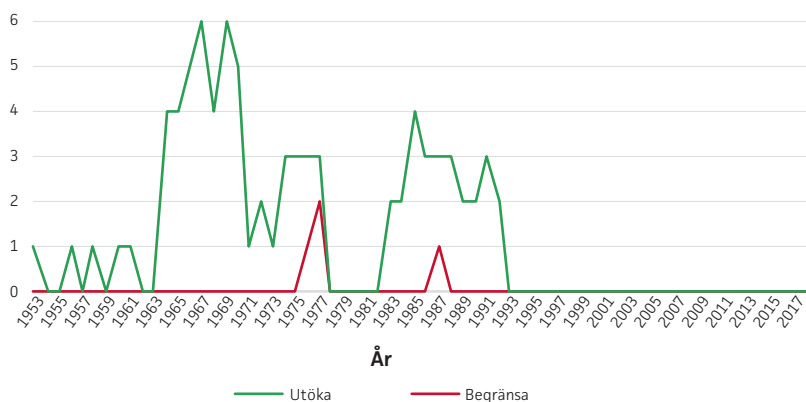
medan en motion undertecknad av en enda socialdemokratisk ledamot inte nödvändigtvis behöver göra det. Jag återkommer dock till frågan längre fram.

Vissa av de partier som berörs i undersökningen har ändrat namn under perioden. Jag använder för enkelhets skull partiernas nuvarande namn. Det som under 1970-talet hette Folkpartiet kallas därmed genomgående för Liberalerna. Till kategorin "övriga" har jag räknat de riksdagsledamöter som under några år på 1970-talet bröt sig ut ur Vänsterpartiet och anslöt sig till det nybildade partiet Arbetarpartiet Kommunisterna (APK).

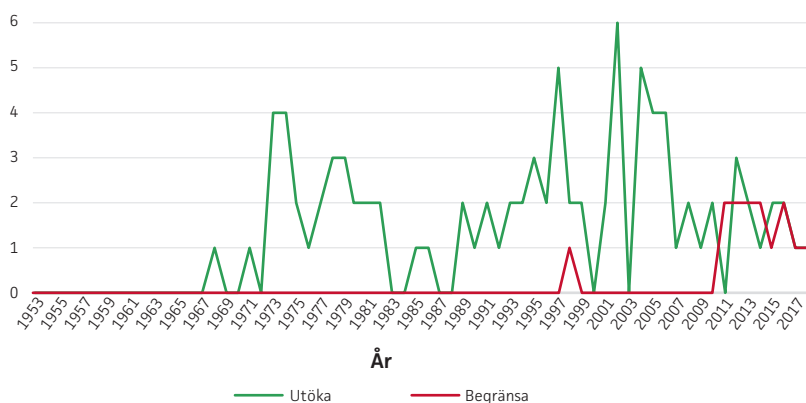
NÄR HAR FRÅGORNA DEBATTERATS?

Vi börjar med frågan om när initiativ för att utvidga eller begränsa utlandssvenskars respektive ickemedborgares rösträtt har tagits. För utlandssvenskarnas del resulterar undersökningen i figur 1. För ickemedborgarnas del resulterar den i figur 2.

Figur 1. Riksdagsinitiativ om utlandssvenskars rösträtt

Figur 2. Riksdagsinitiativ om ickemedborgares rösträtt

Frågorna har tydligen varit livligt debatterade under lång tid, men med tidsmässiga skillnader. Utlandssvenskarnas rösträtt växte fram som en politisk fråga under första halvan av 1950-talet och var sedan starkt debatterad under 1960- och 1970-talen, då gruppens rösträtt också utvidgades. Efter en tids stil-tje runt år 1980 uppstod frågan igen. Initiativen gällde nu grundlagsfästandet av utlandssvenskarnas rösträtt, delvis som en reaktion mot den socialdemokratiska regeringens utredning om att återinföra en tidsgräns för gruppen. Sammantaget var frågan hett debatterad fram till 1990-talets början och de grundlagsbeslut som togs då, men har sedan dess fullständigt försvunnit från den riksdagspolitiska dagordningen.

Ickemedborgarnas rösträtt blev en politisk fråga betydligt senare, vid 1960-talets slut. Därefter har frågan varit ett återkommande debattämne, med en nedgång vid 1980-talets mitt (då den ovan nämnda utredningen misslyckats med att lägga fram ett politiskt genomförbart förslag). Från 1980-talets mitt och fram till 2010-talets början debatterades frågan dock utan större skärpa. Den förekom i de konstitutionella debatterna, men ganska kortfattat och de motio-ner som lades fram röstades rutinmässigt ner. Frågan har fram till mitten av 1970-talet gällt införandet av rösträtt på kommunal- och landstingsnivå. Efter utvidgningen år 1975 har den främst gällt frågan om rösträtt på riksdagsnivå och, sedan slutet av 1990-talet, huruvida det är rätt eller fel att låta medborgare från EU-stater och nordiska stater slippa den treåriga bosättnings tiden.

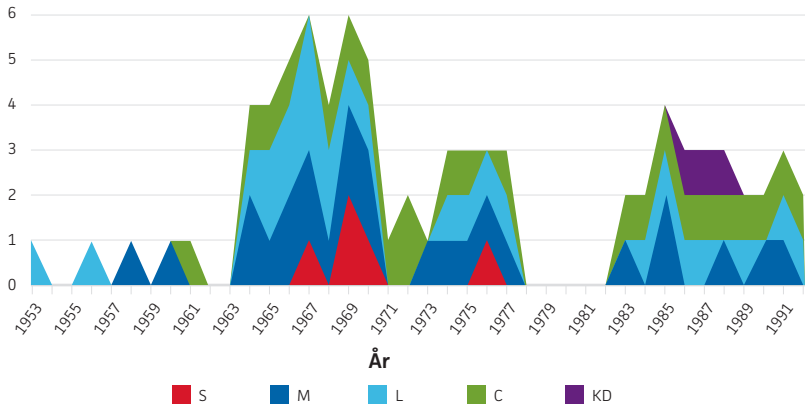
Det stora stridsämnet var länge frågan om huruvida ickemedborgarnas röst-rätt borde utökas till riksdagsnivå. Gruppens rösträtt i lokala och regionala val var däremot under flera decennier oomstridd. Så är det dock inte längre. Sedan 2010-talets början har flera initiativ tagits för att helt avskaffa ickemedborgar-nas rösträtt i kommun- och landstingsval. Det är första gången som det har skett, och de senaste åtta-nio åren har frågan varit mer omstridd än någonsin. Precis som i fallet med försöken att återinföra tidsgränser för utlandssvenskar-nas rösträtt understryker detta vikten av att inte se demokratisering som en automatiskt pågående, teleologisk utvidgning. Demokratisering bör istället ses som en process som kan gå i flera riktningar (Keyssar 2000: xvii-xx, 323; Tilly 2007: xi). Idag står vi för första gången på mycket länge inför en potentiell avde-mokratisering i Sverige, om vi med avdemokratisering menar att hårdare grän-ser sätts för inkludering i demos (Beckman 2009: 35).

VILKA POLITISKA PARTIER HAR VARIT DRIVANDE?

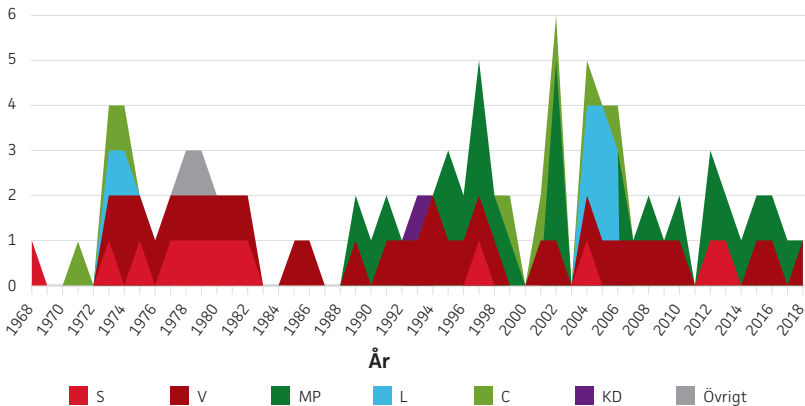
Har initiativen för att utvidga respektive begränsa gruppernas rösträtt tagits av högern eller vänstern? Som nämnts ovan har den internationella forskningen inte kommit till entydiga slutsatser, men för svensk del har Ludvig Beckman tidigare observerat att det har funnits partipolitiska motsättningar särskilt angående utlandssvenskarnas rösträtt (Beckman 2004: 38). Frågan har dock aldrig blivit systematiskt utforskad.

Låt oss börja med att undersöka vilka partier som har drivit på för att skapa utvidgningar. En sammanställning av riksdagsförsöken att utvidga utlandssvenskars rösträtt resulterar då i figur 3, medan en sammanställning av initiativen för att utvidga ickemedborgares rösträtt resulterar i figur 4.⁵

Figur 3. Riksdagsinitiativ för att utvidga utlandssvenskars rösträtt: Partifördelning

Figur 4. Riksdagsinitiativ för att utvidga ickemedborgares rösträtt: Partifördelning

Figurerna visar att det verkligen har funnits ett tydligt samband mellan parti-politiska positioner och ställningstagande i frågan om rösträttens relation till medborgarskapet. Initiativen för att utvidga utlandssvenskarnas rösträtt har med få undantag tagits av de borgerliga partierna, konservativa såväl som liberala. Här går det att tala om en total borgerlig samsyn. Partiskillnaderna är

5 Jag låter sammanställningen av initiativen för att utöka ickemedborgarnas rösträtt börja år 1968, det år då frågan första gången blev föremål för riksdagsbehandling. Initiativet från Kristdemokraterna bestod av en motion av Alf Svensson, som valts in på Centerpartiets valsedel men genom ett valtekniskt samarbete representerade sitt eget parti.

faktiskt i själva verket ännu tydligare än vad som framgår av figur 3. Det lilla antalet socialdemokratiska initiativ består nämligen antingen av enskilda ledamöters motioner, som i vissa fall endast rör rösträtt för vissa yrkesgrupper som utlandsstationerade statliga tjänstemän och liknande (till exempel Motion 1969 AK:176), samt av de två regeringspropositioner som lades fram efter år av borgerliga påtryckningar och som inte gick lika långt som borgerligheten ville gå.

Initiativen för att utöka ickemedborgarnas rösträtt har tvärtom i mycket hög utsträckning tagits av socialistiska partier (inklusive APK-representanterna i kategorin "övriga") samt av den gröna rörelse som Miljöpartiet representerar. Här påminner svenska förhållanden om de som rått i exempelvis USA och Grekland, där det också konsekvent har varit vänsterrörelser som försökt utvidga ickemedborgares rösträtt medan konservativa rörelser motsatt sig reformer (Hayduk 2006: 83, 200; Triandafyllidou 2015: 57). Det finns dock intressanta skillnader mellan de rödgröna partierna.

Vänsterpartiet uppvisar stor kontinuitet, liksom Miljöpartiet – vars prioritering av frågan dock verkar ha avtagit under de senaste tio åren, då det endast är enskilda ledamöter som motionerat. Socialdemokraterna drev på för att genomföra den lokala och regionala rösträtten för ickemedborgare under 1970-talet, radikaliserades därefter snabbt och försökte från och med år 1977 även att utvidga gruppens rösträtt till riksdagsval. Partiet övergav dock helt frågan efter den misslyckade utredning som presenterades år 1984 och som nämnts tidigare. Alla socialdemokratiska initiativ därefter har varit enskilda ledamöters. Partiernas fokus har också skiftat en del. Medan Vänsterpartiet har inriktat sig på att utöka rösträtten till riksdagsval har Miljöpartiets initiativ ofta handlat om att ta bort det treåriga bosättningsvillkoret för alla grupper av ickemedborgare.

Det har även förekommit vissa borgerliga initiativ för att utöka ickemedborgarnas rösträtt (förutom från Moderaterna), särskilt vid 1970-talets början och början av 2000-talet. Dessa initiativ har dock varit mindre omfattande än vad figur 4 ger sken av. Initiativen under 1970-talet gällde endast rösträtt på lokal och regional nivå, och de initiativ som tagits under 2000-talet har varit enskilda ledamöters och aldrig fått stöd av de borgerliga partierna i omröstningarna (se till exempel Motion 2002/02:K264; Motion 2004/05:K235).

Bilden av partipolitisk polarisering förstärks ännu mer om vi studerar de initiativ som tagits för att begränsa respektive grupps rösträtt, initiativ som dock är för få för att motivera egna figurer. Ett fåtal förslag om att återinföra eller minska tidsgränser för utlandssvenskarnas rösträtt har lagts fram, uteslutande av Socialdemokraterna och Vänsterpartiet. Även försöken att begränsa ickemedborgarnas rösträtt, vilket alltså är ett nytt fenomen, har en tydlig placering på vänster-höger-skalan. Här upphör dock den borgerliga samsynen. Initiativen har nämligen endast tagits av nationalistiska och konservativa partier, och som figuren visar korrelerar de med Sverigedemokraternas intåg

i riksdagen år 2010.⁶ Partiet lade snabbt efter sitt inträde fram motioner om att helt avskaffa alla ickemedborgares rösträtt i kommun- och landstingsval, utifrån principen att det var "oacceptabelt" att andra än svenska medborgare skulle få vara med och "bestämma landets riktning", dit också den lokala nivån alltså räknades (Motion 2011/12:K214). Från och med år 2016 har även flera moderata ledamöter intagit samma hållning, vilket tyder på att partierna håller på att närma sig varandra politiskt (se exempelvis Motion 2016/17:3324).

För och emot utlandssvenskars rösträtt

Nu vet vi när frågorna debatterades och vilka partier som drev på dem, men inte hur de motiverade sina initiativ. Skedde det med samma typ av politiskt-filosofiska argument som förekommer i dagens akademiska diskussioner? Eller anfördes andra argument? Undersökningen av riksdagsdebatterna visar att svaret på frågan är komplext och att en lång rad argument har förekommit. Ibland ligger de nära dagens akademiska meningsutbyten, ibland långt därifrån.

Jag kommer att dela in de viktigaste argumenten i kategorier och diskutera dem var och en för sig, och jag börjar med debatten om utlandssvenskarnas rösträtt.⁷

MEDLEMSKAPSARGUMENT

Medlemskapsargument innebär att rösträtten förstås som ett tecken på att en person upptagits i en gemenskap, och att medlemskap i denna gemenskap är en förutsättning för rösträtt. Ända sedan 1800-talet har nationalstaten, civiskt eller etniskt definierad, vanligtvis setts som grunden för denna gemenskap (Brubaker 1992).

Inom borgerligheten har medlemskapsargumentet varit en vanlig motivering till varför utlandssvenskar bör få rösta i svenska riksdagsval. Moderaternas partiledare Gunnar Heckscher sade till exempel år 1960 att utlandssvenskarna hade en "stark känsla av samhörighet med hemlandet" och att de inte borde ses som emigranter som förlorat kopplingen till den svenska nationella gemenskapen (Protokoll 1960 AK:16, s 32). Under 1950- och 1960-talen kunde hans

6 Ett initiativ i denna riktning togs visserligen av moderaten Sten Andersson redan år 1998, men det gällde endast rösträtten för ickemedborgare som avvaktade verkställelse av utvisningsbeslut (Motion 1998/99:K244).

7 Jag fokuserar på argument av mer principiell natur. Det innebär att jag bortser från de anklagelser som partiföreträdare har riktat mot varandra om att deras motståndare endast drivs av partitaktiska motiv. Moderaten Elisabeth Fleetwood anklagade till exempel år 1990 Socialdemokraterna för att vara negativa till utlandssvenskarnas rösträtt eftersom de trodde att "det finns en majoritet av borgerliga sympatisörer i den gruppen", och vänsterpartisten Karl Hallgren hävdade år 1978 att borgarnas motstånd mot ickemedborgares rösträtt i riksdagsval berodde på att de fruktade att invandrarna skulle rösta socialistiskt (Protokoll 1990/91:19, s 42; Protokoll 1977/78:140, s 59-60). Det är anklagelser som är svåra att bevisa och motbevisa med riksdagstrycket som källa, och som inga partier själva har anført för att motivera sina ställningstaganden.

konservativa partikamrater uttrycka samma tanke på ett sätt som hade tydligt etnonationalistiska drag, genom att tala om utlandssvenskarna som Sveriges "söner och döttrar i främmande länder", som "verkliga patrioter och fosterlandsvänner" som "slår vakt om svensk sed och tradition", eller som ett "särdeles svensksinnat folk" (Motion 1953 AK:47; Protokoll 1966 AK:7, s 20; Protokoll 1967 AK:50, s 80).

Därefter har de etnonationalistiskt färgade argumenten bleknat bort. Borgerliga riksdagsledamöter har istället gång på gång understrukit att det måste finnas ett oupplösligt samband mellan medborgarskap och rösträtt, och att rösträtten i riksdagsval måste vara en exklusiv del av medborgarskapet. Det har då betonats på ett sätt som antyder att sambandet vore självklart, eller som Kristdemokraternas Alf Svensson uttryckt det, "naturligt" (Motion 1985/86:K218). Sambandet har med andra ord varit en närmast axiomatisk utgångspunkt inom borgerligheten, och jag har inte hittat något exempel på att någon ledamot har försökt förklara varför det skulle vara så självklart.

BIDRAGSARGUMENT

Historiskt har rösträttsutvidgningar till en viss grupp ibland motiverats som en form av belöning för tjänster och insatser som gruppen anses ha gjort för en stat, något som vi kan kalla för ett bidragsargument (Katz 1997: 239). En variant är att se stater och kommuner som ett slags bolag där den som bidrar mest ekonomiskt bör få motsvarande inflytande ("shareholder-principle", se Beckman 2009: 7, 38). Så fungerade också den kommunala rösträtten i Sverige fram till reformerna åren 1918–21 (Gustafsson 1989: 13, 57). Särskilt den första varianten av bidragsargumentet förekom under hela den tid då frågan om utlandssvenskarnas rösträtt debatterades, men intressant nog både som en motivering för utvidgningar (från högern) och emot utvidgningar (från vänstern). Debatten blir därmed ett tydligt exempel på hur betydelsefull den diskursiva konstruktionen av en grupp kan vara i rösträttsdebatter.

Borgerligheten har liknat utlandssvenskarna vid ambassadörer som genom sitt mer eller mindre osjälviska arbete (exempelvis som biståndsarbetare) skapar good-will för Sverige i utlandet. Men framförallt har de framställts som entreprenörer, företagare och medarbetare i det privata näringslivet, vilkas arbete är viktigt för svensk exportindustri och för att skapa arbetstillfällen. Inom borgerligheten har man återkommande beskrivit rösträtten som en sorts ersättning till utlandssvenskarna för dessa insatser. Gruppen borde, med ett par moderaters ord, "belönas" och riksdagen borde visa sin "tacksamhet" (Protokoll 1964 FK:14, s 20; Protokoll 1965 AK:34, s 53–54). Det finns en lång rad liknande uttalanden (bland annat Motion 1958B AK:132; Protokoll 1967 FK:50, s 47; Motion 1975/76:2202; Protokoll 1985/86:37, s 29), men som ett ovanligt tydligt exempel kan vi använda moderaten Christian von Sydows ord från en debatt år 1964. Där beskrev han den typiske utlandssvensken på ett sätt som

nästan påminner om berättelser om självupppoffrande upptäcktsresande på främmande kontinenter:

Här skickar ett stort exportföretag ut en eller flera av sina tjänstemän för att bryta upp en exportmarknad till företagets fromma, bosätta sig utomlands med sin familj, ofta under svåra klimatförhållanden och mycket ofta stora svårigheter och uppföringar när det gäller barnens skolgång. [...] Jag kan inte komma fram till annat, herr talman, än att det är en mycket svår orättvisa som är begången mot dessa högt förtjänta utlandssvenskar (Protokoll 1964 AK:14, s 89).

Den borgerliga bilden av utlandssvenskarna saknade motsvarighet bland de socialistiska partierna. Också de hade emellertid en bestämd uppfattning om gruppen. Även om vänsterns representanter underströk att det fanns utlandssvenskar som gjorde goda insatser, som biståndsarbetare och statliga tjänstemän, var det inte den bilden som dominerade när de motiverade sitt motstånd mot rösträttsutvidgningar. Vänstern antydde istället att en stor del av utlandssvenskarna tillhörde privilegierade grupper som i själva verket bosatt sig utomlands för att slippa betala svenska skatter. Det var då rimligt att de saknade rösträtt eftersom de *inte* bidrog till det svenska samhället.

Den socialdemokratiska finansministern Gunnar Sträng sammanfattade bilden i ett inlägg från talarstolen år 1964, och hans uttalande är väsensskilt från det som moderaten von Sydow gjorde samma år. Visserligen fanns det undantag, medgav finansministern, men många "skatteflyktande" utlandssvenskar ville inte "fullgöra sin skyldighet till detta fosterland". Han fortsatte:

Människor med inkomster eller förmögenheter som enligt gällande lag är skattepliktiga har rätt att välja att flytta ut ur landet och vägra ge landet de resurser, som vi genom beslut varje år i denna riksdag anser behövas för de reformer, som vi vill genomföra för det svenska folket och som kostar mycket pengar. Men väljer de denna väg är det enligt min mening en anständighetsfråga att de avstår från att göra anspråk på möjligheten att utöva detta inflytande på hur vi skall bestämma i de båda kamrarna i detta hus (Protokoll 1964 FK:14, s 30).

Temat varierades av socialdemokrater och vänsterpartister under frågans hela fortsatta riksdagsbehandling. Hårdast uttryckte sig kanske Vänsterpartiets Alexander Chrisopoulos när han år 1979 kallade utlandssvenskarna för både "skattesmitare", "valutasmugglare" och "landsförrädare", men i sak var det samma tanke som uttryckts av socialdemokraten Hilding Johansson när han ett par år tidigare talat om det orimliga i att ge rösträtt åt människor som "är missnöjda med den skattepolitik som den svenska riksdagen har beslutat och

som därför bosatt sig i länder som de upplever som skatteparadis” (Protokoll 1976/77:100, s 165; Protokoll 1979/80:51, s 61). Det faktum att det ju finns människor som fuskar med skatten och som är bosatta i Sverige, och vad som borde hända med deras rösträtt, uppmärksammades dock aldrig av vänstern.

KOMPETENSARGUMENT

Före demokratiseringsvågorna under decennierna runt år 1900 var det mycket vanligt att motivera de omfattande europeiska rösträttsbegränsningarna med kompetensargument. Arbetare, lågutbildade och kvinnor ansågs inte ha de kunskaper som behövdes för att fatta informerade och självständiga beslut i politiska val (Beckman 2009: 7). Under 1950- och 1960-talen användes denna typ av argument för att motivera Socialdemokraternas motstånd mot att ge utlandssvenskar rösträtt, och särskilt mot att ge gruppen rösträtt utan en bortre tidsgräns.

Medborgare som under lång tid varit bosatta utomlands förlorade, enligt partiet, förmåga och möjlighet att orientera sig i svenska politiska förhållanden. När människor bosätter sig i ett annat land ”följer de inte alltid så noga med hemlandets frågor som de kanske hade tänkt sig när de vandrade ut”, menade exempelvis ledamoten Åke Zetterberg 1965 (Protokoll 1965 AK:34, s 55). Det var också detta antagande som den socialdemokratiska regeringen utgick ifrån när den år 1967 valde att endast bevilja rösträtt åt utlandssvenskar i fem år (Proposition 1976:145, s 51). Mothugg kom från den borgerliga oppositionen, som menade att ny informationsteknik och massmedier visst gjorde det möjligt för intresserade utlandssvenskar att följa med i den svenska politiken, och att kompetenskrav aldrig restes i fråga om andra väljargrupper än just utlandssvenskar (Motion 1967 FK:894; Motion 1967 AK:1108).

PÅVERKANSARGUMENT

Från slutet av 1960-talet blev socialdemokratins motstånd mot utlandssvenskarnas rösträtt mer principiellt, och kopplades oftare samman med frågan om ickemedborgarnas rösträtt. Borde inte den avgörande frågan vara vilka grupper som påverkades mest av riksdagens beslut? Så resonerade Hilding Johansson år 1967, i ett anförande vars tankar han upprepade många gånger senare:

Bakom rösträttsbestämmelsernas utformning måste väl ligga den tanken, att de som berörs av den svenska riksdagens beslut skall ha möjlighet att påverka dess sammansättning, medan däremot personer som på intet sätt eller föga påverkas av de beslut vi fattar i kamrarna inte heller bör ha möjlighet att påverka sammansättningen av riksdagen (Protokoll 1967 AK:50, s 84).

Även Vänsterpartiet använde konsekvent påverkansargument. Det var viktigare att kunna rösta ”i ett land där man lever, bor och arbetar än att rösta i ett land

därför att man är född i det landet”, menade ledamoten Nils Berndtson i ett anförande år 1976 (Protokoll 1975/76:80, s 54). Även här kom föga förvånande mothugg från de borgerliga. Visst påverkades utlandssvenskarna av riksdagens beslut, menade Liberalerna i en motion år 1968, och nämnde folkpensioneringen som exempel (Motion 1968 AK:383). Däremot kom ingen sida någonsin att diskutera de mer intrikata demokratiteoretiska frågor som påverkansargumentet reser, och som behandlats i nutida akademisk debatt. Var går egentligen gränsen för när någon ”påverkas”? Bör de som påverkas mycket få rösta mer än de som påverkas lite? Hur avgör man det? Det är också värt att notera att ingen gjorde någon åtskillnad mellan påverkansargumentet och det skyldighetsargument som nämndes i inledningen.

För och emot ickemedborgares rösträtt

PÅVERKANSARGUMENT

Ickemedborgare fick rösträtt i kommun- och landstingsval år 1975. Som framgick av den kvantitativa undersökningen var försöken att utvidga gruppens rösträtt ytterligare, det vill säga till riksdagsval, som intensivast under de tio år som följde därefter. Det var också under denna period som Socialdemokraterna tog aktiv ställning för en sådan utvidgning. Även här användes påverkansargumentet av socialdemokrater såväl som vänsterpartister. Det fanns med redan i den första socialdemokratiska motionen i frågan, där Kaj Björk år 1968 betecknade det som ”otillfredsställande” att alla människor som bodde i Sverige inte kunde påverka politiken (Motion 1968 FK:94). Så länge det endast handlade om kommunal rösträtt kunde till och med vissa borgerliga ledamöter skriva under på argumentet (Motion 1971:227; Protokoll 1975/76:39, s 131).

Påverkansargumentet byggde på en annan syn på sambandet mellan medborgarskap och rösträtt än i det medlemskapsargument som var så viktigt för borgerligheten. En tidig formulering av dess grundprincip finns i en motion från Kaj Björk år 1973, där han skrev att medborgarskapet som ett absolut villkor för rösträtt var ett krav som ”vuxit fram i ett äldre, mindre rörligt samhälle” (Motion 1973:113). Tanken påminner om den som på senare tid har formulerats av demokratiteoretiker som Benhabib, och den skulle komma att varieras av de socialistiska partierna under flera år, då de hävdade att den moderna migrationen ställde demokratierna inför utmaningar som inte kunde lösas med en äldre tids idéer om att medborgarskap och rösträtt alltid måste hänga samman.

Vänsterpartiet har ända sedan sina första initiativ konsekvent företrätt uppfattningen att människor bör ”påverka det politiska skeendet och samhällslivet i det land där de lever och arbetar” (se bland många exempel Motion 1988/89:K211), och sedan Miljöpartiet kom in i riksdagen har argumentet spelat en framträdande roll även för det partiets ställningstagande. Miljöpartister

har till exempel hävdat att "där människan bor, arbetar [och] fostrar sina barn skall hon också ha rätt att påverka samhället" (Motion 1988/89:K249), och det framtida språkröret Peter Eriksson kallade i mitten av 1990-talet rösträttsreglerna för en "gammaldags stenåldersfilosofi" som inte anpassats till de moderna migrationsströmmarna (Protokoll 1995/96:28, s 17). Inte heller här har dock påverkansargumentets mer problematiska sidor diskuterats, det vill säga hur man avgör vem som egentligen påverkas av en stats beslut.

BIDRAGS- OCH KOMPETENSARGUMENT

Påverkansargumentet återfinns i en rad former även i dagens politiskt-filosofiska diskussion om rösträtts gränser. Men i de svenska riksdagsdebatterna om ickemedborgares rösträtt har det bara varit ett av många argument. Där har politikerna även använt argument som snarare känns igen från äldre tiders rösträttskonflikter. Både bidrags- och kompetensargument har, precis som i debatten om utlandssvenskarnas rösträtt, förekommit vid flera tillfällen och intressant nog brukats för att motivera både utvidgningar och inskränkningar.

Så har vänsterpartister och socialdemokrater framhållit att invandrare tillför Sverige stora resurser genom de skatter de betalar och genom sitt arbete (Motion 1974:351; Motion 1976/77:586). Särskilt har de betonat att invandrare ofta utför de lägst betalda jobben med sämst arbetsmiljö. "Har du tänkt på vem som städar efter dig på hotellet, vem som diskar i restaurangköket eller vem som håller rent och prydligt i varuhus och butiker", frågade till exempel socialdemokraten Lahja Exner år 1979 (Protokoll 1979/80:51, s 58). Rösträtten motiverades då som en belöning eller åtminstone ett erkännande av att invandrarna bidragit till välståndsutvecklingen, på samma sätt som de borgerliga framställde utlandssvenskarnas rösträtt som en belöning för den gruppens insatser.

Även kompetensargument har förekommit, på ett sätt som hängt samman med en vilja att öka vissa gruppers representation i politiska sammanhang. Denna typ av kompetensargument har främst använts av vänsterpartister och miljöpartister, där de senare har menat att invandrarernas internationella erfarenheter skulle "vitalisera det politiska livet" och tillföra "kompetens och kreativitet" (Motion 1994/95:Sf630; Motion 2006/07:K368; se även Motion 2004/05:K234).

Precis som bidragsargumentet kan dock kompetensargument leda till olika slutsatser, eftersom alla aktörer inte hållit med om att gruppen ickemedborgare verkligen tillför eller ens besitter demokratisk kompetens. Som nämnts tidigare har det under de senaste åren lagts fram förslag om att avskaffa ickemedborgarnas lokala och regionala rösträtt, först från Sverigedemokraterna och därefter från moderata riksdagsledamöter. Sverigedemokraternas argumentation ska diskuteras längre fram, men i fallet med Moderaterna har initiativen främst kretsat runt just kompetensargument, och synen på ickemedborgarnas kompetens har då varit en helt annan än i de rödgröna partiernas initiativ. I en

moderat motion målas en dyster bild upp av gruppens förmåga att fatta beslut som väljare:

Den som vill rösta i allmänna val måste rimligen kunna ta del av den information som finns före valet, och ha en god inblick i hur det svenska samhället fungerar. Att ge människor rättigheten att rösta, oavsett om man förvärvat kunskap om det svenska språket eller om det svenska samhället är fel (Motion 2017:18:2261).

Motionen bygger på det implicita antagandet att ickemedborgarna åtminstone till stor del saknar dessa kunskaper och färdigheter. Däremot diskuterar motionärerna inte frågan om liknande kompetenskrav bör ställas också för individer som är svenska medborgare.

ATT FRÄMJA INTEGRATIONEN

Som jag nämnde i inledningen visar internationella studier att också rent instrumentella argument har använts för att bevilja tidigare exkluderade grupper rösträtt. Det pekar på en intressant demokratiteoretisk paradox. Långtgående rösträttsutvidgningar, med avsevärd betydelse för demokratins utformning och karaktär, har ibland skett i syfte att uppnå mer eller mindre kortsiktiga dagspolitiska mål. De svenska riksdagsinitiativen för att utvidga ickemedborgarnas rösträtt innehåller en rad exempel på sådana argument. Det rör sig bland annat om ett argument som är specifikt för det marxistiska Vänsterpartiet, som ibland uttryckt förhoppningar om att arbetarklassens representation i riksdagen skulle öka om ickemedborgarna gavs rösträtt. Dessa förutsattes nämligen i huvudsak tillhöra arbetarklassen, den sociala grupp som partiet ansett sig representera (Motion 1980/81:867; Motion 1993/94:K210).

Det var dock inget vanligt förekommande argument. Ett argument som har spelat en betydligt större roll handlar om att rösträtten skulle kunna fungera som ett integrationspolitiskt verktyg, alltså åstadkomma en ökad integration av invandrare i samhället samt underlätta genomförandet av andra önskvärda integrationspolitiska reformer. Det har förekommit även senare (se exempelvis *SOU 1984:11*, s 17, 111, 165) men var framförallt betydelsefullt då ickemedborgarnas rösträtt i kommun- och landstingsval genomfördes år 1975.

För att förstå hur det kunde bli så måste man sätta in reformen i dess integrationspolitiska kontext. Under andra halvan av 1960-talet började den svenska invandrapolitiken svänga från en tidigare assimilationsmodell till en modell som byggde på vad som senare skulle kallas för mångkulturella principer. Ja, själva begreppet "invandrapolitik" uppfanns vid denna tid som en benämning på de nya målsättningarna. Principen slogs fast då riksdagen antog en invandrapolitisk strategi år 1975, med ledorden "frihet, jämlikhet och samverkan". Enligt strategin skulle invandrare ha samma sociala och ekonomiska rättigheter som alla andra, oavsett om de var medborgare eller inte, och dessutom ha

både rätt till och få stöd för att bibehålla och utveckla sina egna språk och sin egen kultur. Sakpolitiskt skulle samhället genomföra reformer som utbildning i svenska för invandrare (SFI), hemspråksundervisning i skolan och mycket annat – reformer som till stor del skulle genomföras av kommunerna (Hansen 2001). Bakgrunden var inte endast en allmän välvilja. Det förekom också farhågor om att efterkrigstidens växande arbetskrafts- och flyktingmigration, om en invandrapolitik inte snabbt utformades, skulle skapa ett segregationsproblem som kunde leda till sociala konflikter och motsättningar mellan invandrarna och den ”svenska” befolkningen (Borevi 2012: 36-40; Dahlström 2004: 91-93; Wickström 2015: 162, 309).

Integrationspolitiska argument fanns med redan i Kaj Björks första motion år 1968, där han skrev att invandringen visserligen var positiv men samtidigt skapade ”anpassningsproblem” och att rösträtten kunde stödja invandrarnas ”integrationsprocess” (Motion 1968 FK:94). I princip samma resonemang fördes fram av Centerpartiet i början av 1970-talet, då partiet hävdade att rösträtt på kommunal nivå kunde ”skapa en känsla av gemenskap och samhörighet med det nya landet”, bli ett incitament för invandrarna att ”sätta sig in i hur det svenska samhället fungerar” och ”underlätta anpassningen till en för dem ofta främmande miljö” (Motion 1971:227; Motion 1974:141, se även Liberalernas Motion 1974:931).

Argumenten fick ännu större tyngd åren 1974-75. Hela den moderna svenska integrationspolitiken fick nämligen sin utformning genom 1975 års invandrapolitiska strategi, i en beslutsprocess som skedde i bred partipolitisk enighet och där invandrapolitiken vid samma tid överhuvudtaget inte var föremål för konflikter i valrörelserna (Brandorf, Esaiasson & Håkansson 1996: 22-24). Lokal och regional rösträtt för ickemedborgare kom nu under en kort men viktig period att ses inte bara som en del av integrationspolitiken, utan som en direkt förutsättning för integrationspolitikens förverkligande i bredare mening.

I den utredning som förberedde införandet av kommunal och regional rösträtt för ickemedborgare sattes stora förhoppningar till en rösträttsreform. Om invandrarna fick rösta på lokal nivå antogs den nya väljargruppens existens komma att sporra kommunpolitikerna att satsa nödvändiga resurser på hemspråksundervisning och andra ”invandrapolitiska” åtgärder, resonerade utredarna (Ericsson 2019). Regeringen lyfte fram samma argument i sin proposition till riksdagen, som helt baserades på utredningens förslag: ”ett direkt kommunalpolitiskt inflytande för invandrarna skulle [...] stimulera det lokala samhällets ansträngningar att motverka invandrarnas svårigheter på olika områden”, i klartext alltså förverkliga riksdagens invandrapolitiska mål (Proposition 1975/76:23, s 89).

När reformen väl var genomförd blev de integrationspolitiska argumenten mer sällsynta. De har dock funnits med som en underström i debatten och dykt

upp här och var i motioner och yttranden, som när Vänsterpartiet under 1990-talet hoppades att rösträtt även i riksdagsval skulle öka invandrarnas "samhörighet med det svenska samhället" och främja "intresset för politik" bland dem (Motion 1993/94:K210; Motion 1996/97:A434; se även Miljöpartiets Motion 2001/02:K66).

ANTIDISKRIMINERING

Ytterligare ett argument, där en rösträttsreform också i viss mån ses som en hävstång med vars hjälp ett annat önskvärt mål kan uppnås, är av senare datum. Det har främst använts av företrädare för den gröna politiska rörelse som representeras av Miljöpartiet i riksdagen. Det bygger på uppfattningen att vissa grupper utsätts för strukturell diskriminering, i ickemedborgarnas fall med kopplingar till främlingsfientlighet eller till och med rasism. Ickemedborgarnas bristande rösträtt ses då som ett utslag av denna diskriminering, och en röstutvidgning anses kunna fungera som ett sätt att bekämpa diskrimineringen såväl som rasismen i stort. Det blir, menade Miljöpartiets Gustav Fridolin år 2002, svårare för främlingsfientliga rörelser att "baktala och håna" invandrare om deras politiska inflytande stärks (Motion 2002/03:K381).

Sedan slutet av 1990-talet har argumentet varit framträdande i Miljöpartiets initiativ, även om liknande tankar även har uttryckts av enskilda ledamöter från Socialdemokraterna och Vänsterpartiet (Protokoll 2003/04:88, s 46; Protokoll 2003/04:105, s 23). Framförallt har det använts vid försöken att avskaffa de olika kvalifikationstiderna för den kommunala rösträtten som finns mellan ickemedborgare från EU-stater och nordiska stater jämfört med ickemedborgare från andra områden. Miljöpartiets första motion i den frågan skrädde inte orden. Det var "pinsamt och upprörande" att ha olika regler för olika grupper, hävdade partiet år 1997, och menade att olikheterna hade en "stank av kolonialt tänkande, den vite mannen, den vita gruppen, mot resten av världen" (Motion 1996/97:K22). Partiföreträdare har därefter under flera år upprepat samma budskap, och har kallat reglerna för "stötande diskriminering", "statsanktionerad diskriminering" och en uppdelning av befolkningen i "A- och B-lag" (Protokoll 1996/97:86, s 15; Motion 1997/98:Sf10; Protokoll 1998/99:53, s 93).

MEDLEMSKAPSARGUMENT

Medlemskapsargument var synnerligen viktiga för de borgerliga partiernas ställningstagande för en utvidgning av utlandssvenskarnas rösträtt. Samma argument, där ett oupplösligt samband mellan medborgarskap och rösträtt på nationell nivå förutsätts, har använts för att motivera motståndet mot en utvidgning av ickemedborgarnas rösträtt till riksdagsval. Precis som i debatten om utlandssvenskarna verkar sambandet ofta ha setts som så självklart att det sällan behöver förklaras närmare. "Vi tycker att medborgarskapet är viktigt och att det är

medborgare som ska få denna unika rätt att välja riksdag”, hävdade liberalen Mauricio Rojas år 2007 utan att ange varför just medborgarskapet var så viktigt (Protokoll 2006/07:65, s 15). Det var ett ganska representativt yttrande, liksom när liberalen och statsvetaren Daniel Tarschys under 1970-talet kallade sambandet för ”naturligt” (Protokoll 1977/78:37, s 22–23; Protokoll 1977/78:140, s 53–54). Liberalen Karin Ahrlund stod för ett sällsynt undantag när hon år 1984 försökte utreda vad det var som, enligt henne, gjorde att medborgare förtjänade en särställning. Hon framhöll då att det fanns vissa skyldigheter som endast medborgare hade men som ickemedborgare saknade (Protokoll 1983/84:63, s 139). Hon gick inte in på detaljer, men rimligtvis kan hon ha avsett exempelvis värnplikten.

Det borgerliga motståndet mot ickemedborgares rösträtt i riksdagsval har traditionellt inte inneburit ett ifrågasättande av gruppens rösträtt på lokal och regional nivå. Som jag visade tidigare finns det emellertid inte längre någon borgerlig samsyn i frågan. De senaste åren har moderater motionerat om att avskaffa ickemedborgarnas rösträtt på samtliga nivåer, men framför allt är det Sverigedemokraterna som ända sedan sitt inträde i riksdagen år 2010 har företrätt denna linje. Och för det partiet har en speciell typ av medlemskapsargument varit helt centralt.

Sverigedemokraterna har beskrivits som ett etnonationalistiskt parti, som ideologiskt utgår från antagandet att svenskarna har en homogen kultur som andra människor inte kan ingå i, och där särskilt den utomeuropeiska invandringen hotar nationens föreställda gemenskap (Rydgren & van der Meiden 2019: 440). Partiets framgångar har förstärkt en trend som gradvis pågått ända sedan tidigt 1990-tal, nämligen att migrations- och integrationsfrågorna partipolitiserats och blivit föremål för skarpare politiska debatter än tidigare (Brandorf, Esaiasson & Håkansson 1996: 22–24; Borevi 2012: 59–64). Etnonationalismen märks tydligt i partiets argumentation mot ickemedborgares rösträtt. Det är för övrigt en tolkning som gjorts även av partiets egna företrädare. Ledamoten Jonas Millard försvarade så sent som år 2016 partiets ställningstagande i rösträttsfrågan med att Sverigedemokraterna var ett parti med en ”nationalistisk grundsyn” (Protokoll 2015/16:95, s 117). Tonen sattes dock redan i en av partiets första motioner år 2011:

Med en fortsatt massinvandring kommer så småningom hela kommuner få en befolkning som till övervägande del utgörs av invandrare, vilka till stor del kommer vara utländska medborgare. Detta kan i förlängningen leda till att utländska medborgare, utan känsla för svenskt samhällsliv, svensk kultur och svenska traditioner, utövar en betydande politisk makt i Sverige (Motion 2011/12:390).

Till skillnad från den medlemskapsargumentation som tidigare använts av de borgerliga partierna drar Sverigedemokraterna alltså inte skiljelinjen mellan

ickemedborgare och medborgare (en juridisk status som det är ju är fullt möjligt för ickemedborgare att uppnå), utan mellan de kulturellt föreställda kategorierna "invandrare" och "svenskar". "Invandrarnas" påstådda egenskaper målas upp som ett hot mot den svenska nationen, ett hot som förstärks genom varje form av rösträtt för ickemedborgare. Liknande etnonationalistiskt färgade hotbilder förekommer även i partiets senare debattinlägg, där man exempelvis har hävdats att det är fel att ge rösträtt åt människor från "långväga länder" som "inte har lärt sig svenska" och "inte deltar i samhället" (Protokoll 2017/18:68, s 24).

Rösträtt och medborgarskap: en omstridd och föränderlig relation

Trots att det ofta hävdas att Sverige införde "allmän rösträtt" åren 1918–21 har rösträttens gränser förändrats flera gånger under de hundra år som följt sedan dess. En av förändringarna har gällt rösträttens samband med det nationella medborgarskapet. Som jag visat har sambandet tidvis varit intensivt debatterat och lett till politiska konflikter. Genom den här artikeln, som fokuserat på frågans behandling i riksdagen, kan vi nu dels teckna konturerna av en föga utforskad sida av den svenska modernhistoriska partipolitiken, dels dra slutsatser som problematiserar vår förståelse av hur förändringar i rösträttens förhållande till medborgarskapet har sett ut.

Artikeln har naturligtvis inte tecknat en heltäckande bild av frågans hantering i svensk politik i stort. Vill vi veta hur och varför partierna intagit sina positioner måste vi i framtida forskning utnyttja internt partimaterial, som kongresshandlingar och arkivkällor som kan kasta ljus över diskussioner i partistyrelser och liknande. Men när det gäller riksdagsbehandlingen har undersökningen inneburit en heltäckande beskrivning av frågans behandling. Det är, som Evert Vedung har påpekat, något viktigt i sig. Om vi vill gå vidare och kritiskt granska hållbarheten i partiernas argument måste vi först veta vilka dessa argument har varit, och vill vi undersöka varför partiernas ståndpunkter har förändrats eller inte förändrats måste vi först ha skapat en grundläggande bild av hur dessa ståndpunkter har sett ut (Vedung 2018: 199). Jag ska nu lyfta fram de viktigaste dragen i denna bild.

Frågan om utlandssvenskarnas rösträtt debatterades främst från 1950-talet och fram till tidigt 1990-tal. Sedan dess har frågan fullständigt försvunnit från den politiska dagordningen, och den tidsmässigt obegränsade rösträtt som då grundlagsfästes för utlandssvenskar har aldrig ifrågasatts efter denna tid. Ickemedborgarnas rösträtt har haft en omvänd politisk historia. Gruppens rösträtt på kommun- och landstingsnivå infördes i partipolitisk enighet år 1975. Där efter utvecklades frågan till ett stridsämne där konflikter utspelats både om en

eventuell utvidgning till riksdagsnivå och i våra dagar även om den lokala och regionala rösträttens själva existens.

Partiernas ställningstaganden har präglats av tydliga ideologiska mönster på ett sätt som påminner om situationen i exempelvis USA. När det gäller utlandssvenskarnas rösträtt har de borgerliga partierna konsekvent arbetat för en utvidgning, något som de socialistiska partierna har motsatt sig. Här uppvisar partiernas ställningstaganden en stark tidsmässig kontinuitet. Ickemedborgarnas rösträtt har tidvis haft visst borgerligt stöd, men då i stort sett endast när debatten handlat om kommun- och landstingsnivå. De dominerande aktörerna för att utvidga gruppens rösträtt har varit de socialistiska partierna och det gröna Miljöpartiet, särskilt när det gäller en eventuell utvidgning till riksdagsval. Möjligheterna att genomföra en sådan utvidgning minskade dock starkt vid 1980-talets mitt, då Socialdemokraterna i praktiken slutade att driva frågan. På senare år har det etnonationalistiska partiet Sverigedemokraterna samt konservativa riksdagsledamöter gjort försök att avskaffa den rösträtt som ickemedborgarna ändå har. De har dock inte fått med sig riksdagens liberala partier, vilket innebär att den tidigare borgerliga samsynen idag har upphört.

I dagens akademiska debatt förekommer en högintressant och viktig normativ diskussion om hur rösträttens gränser bör dras i förhållande till medborgarskapet. Där har politiskt-filosofiska argument av olika slag utvecklats, främst de som i denna artikel har benämnts som påverkans-, skyldighets- och medlemskapsargument. Och visst har sådana argument använts också i den svenska riksdagen. Visserligen saknas skyldighetsargumentet, men påverkansargumentet har förekommit både som skäl mot en utvidgning av utlandssvenskarnas rösträtt och som ett skäl för att utvidga ickemedborgarnas rösträtt. Medlemskapsargument har också spelat en framträdande roll i initiativen för att utvidga utlandssvenskarnas rösträtt och för att motarbeta en motsvarande utvidgning av ickemedborgarnas rösträtt. Det faktum att argumenten har använts innebär dock inte att riksdagsledamöterna i någon större utsträckning har uppmärksammat de demokratiteoretiskt mer problematiska sidorna av argumenten. De borgerliga aktörer som använt medlemskapsargument har till exempel ytterst sällan förklarat varför de menar att det bör finnas ett samband just mellan rösträtt och medborgarskap. Representanter för socialistiska och gröna partier har på motsvarande sätt aldrig diskuterat hur man ska avgöra vilka individer som egentligen påverkas av en stats beslut, och i vilken grad de påverkas.

Men framförallt visar artikeln att argumenten för och emot rösträttsutvidgningar i riksdagsdebatterna ofta har befunnit sig mycket långt ifrån de som används i den normativa, akademiska diskussionen. Svenska partier har både motiverat och motsatt sig utlandssvenskars och ickemedborgares rösträtt med bidragsargument, där rösträtten ses som en belöning för insatser som grupperna påstås ha gjort för landet, eller med kompetensargument där gruppernas

förmåga att göra informerade val har diskuterats och ifrågasatts. Och framför allt: ickemedborgarnas rösträtt på kommun- och landstingsnivå år 1975, en omfattande demokratireform som i ett slag gav mer än 200 000 personer lokal och regional rösträtt (Hammar 1979: 14), genomfördes överhuvudtaget inte mot bakgrund av någon djupare diskussion om vad som egentligen ska avses med demokrati eller hur inkluderingen i demos principiellt bör se ut. Den reformen genomfördes för att svenska politiker ville åstadkomma ökad integration bland invandrare. Eftersom det under 1970-talet rådde partipolitisk enighet om integrationspolitiken blev det möjligt att också uppnå enighet om en lokal och regional rösträttsutvidgning, som alltså i betydligt högre grad sågs som en del av integrationspolitiken än som en renodlad demokratireform.

Allt detta är slutsatser som ger stöd för en fortsatt "historisk vändning" i studiet av de demokratiseringsprocesser som berör relationen mellan rösträtt och medborgarskap. De rösträttsutvidgningar som ägt rum har inte alltid haft så mycket att göra med de elaborerade demokratiteoretiska argument som dagens akademiska diskussioner rör sig med. Det innebär inte alls att dessa diskussioner är oviktiga. Men för att vi ska få en ökad förståelse för de mekanismer och förhållanden som verkligen leder fram till att demokratins gränser utvidgas eller inskränks måste de normativa argumenten hela tiden prövas mot partipolitiska motsättningar, dagspolitiska debatter och konkreta maktförhållanden – faktorer som endast kan identifieras och beskrivas genom empiriska studier av historiska såväl som samtida konflikter.

Referenser

- Anderson, Benedict, 1992. *Den föreställda gemenskapen: Reflexioner kring nationalismens ursprung och spridning*. Göteborg: Daidalos.
- Bauböck, Rainer, 2015. "Morphing the Demos into the Right Shape: Normative Principles for Enfranchising Resident Aliens and Expatriate Citizens", *Democratization* 22(5), s 820-839.
- Beckman, Ludvig, 2004. "Demokratin och debatten om de utländska medborgarnas rösträtt", s 23-48 i *SOU 2004:49. Engagemang, mångfald och integration: Om möjligheter och hinder för politisk jämlikhet*.
- Beckman, Ludvig, 2005. *Grundbok i idéanalys. Det kritiska studiet av politiska texter och idéer*. Stockholm: Santérus.
- Beckman, Ludvig, 2006. "Citizenship and Voting Rights: Should Resident Aliens Vote?", *Citizenship Studies* 10(2), s 153-165.
- Beckman, Ludvig, 2008. "Who Should Vote? Conceptualizing Universal Suffrage in Studies of Democracy", *Democratization* 15(1), s 29-48.
- Beckman, Ludvig, 2009. *The Frontiers of Democracy: The Right to Vote and its Limits*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Beckman, Ludvig, 2012. "Is Residence Special? Democracy in the Age of Migration and Human Mobility", s 18-39 i Beckman, Ludvig & Erman, Eva (red.), *Territories of Citizenship*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.

- Beckman, Ludvig, 2013. "Irregular Migration and Democracy: The Case for Inclusion", *Citizenship Studies* 17(1), s 48–60.
- Benhabib, Seyla, 2004. *The Rights of Others: Aliens, Residents, and Citizens*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Bevelander, Pieter, 2015. "Voting Participation of Immigrants in Sweden: A Cohort Analysis of the 2002, 2006 and 2010 Elections", *Journal of International Migration and Integration* 16(1), s 61–80.
- Borevi, Karin, 2012. "Sweden: The Flagship of Multiculturalism", s 25–96 i Brochmann, Grete & Haglund, Anniken (red.), *Immigration Policy and the Scandinavian Welfare State 1945–2010*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Brandorf, Martin, Esaiasson, Peter & Håkansson, Nicklas, 1996. "Svenska valfrågor: Partiernas valdebatt 1902–1994", *Statsvetenskaplig tidskrift* 99(1), s 1–36.
- Brubaker, Rogers, 1992. *Citizenship and Nationhood in France and Germany*. Cambridge: Harvard University Press.
- Bäck, Henry & Soininen, Maritta, 1996. *Invandrarna, demokratin och samhället: Om invandrarernas politiska deltagande i dagens Sverige*. Göteborg: Förvaltningshögskolan.
- Capoccia, Giovanni & Ziblatt, Daniel, 2010. "The Historical Turn in Democratization Studies: A New Research Agenda for Europe and Beyond", *Comparative Political Studies* 43(8–9), s 931–968.
- Caramani, Daniele & Grotz, Florian, 2015. "Beyond Citizenship and Residence? Exploring the Extension of Voting Rights in the Age of Globalization", *Democratization* 22(5), s 799–819.
- Castles, Stephen & Miller, Mark J., 2009. *The Age of Migration: International Population Movements in the Modern World. 4th Edition*. New York: Guilford Press.
- Dahl, Robert A., 1998. *On Democracy*. New Haven: Yale University Press.
- Dahlstedt, Magnus, Rundqvist, Mikael & Vesterberg, Viktor, 2013. "Medborgarskap: Rättigheter, skyldigheter och medborgarideal i förändring", s 110–140 i Dahlstedt, Magnus & Neergaard, Anders (red.), *Migrationens och etnicitetens epok: Kritiska perspektiv i etnicitets- och migrationsstudier*. Stockholm: Liber.
- Dahlström, Carl, 2004. *Nästan välkomna: Invandrapolitikens retorik och praktik*. Göteborg: Göteborgs universitet.
- Dahlström, Carl & Möller, Ulrika, 2004. "Statens väljarskola: Strategin för att öka valdeltagandet bland utländska medborgare i Sverige 1976–2002", s 149–176 i *SOU 2004:49. Engagemang, mångfald och integration: Om möjligheter och hinder för politisk jämlikhet. Deltagandet i de allmänna valen 2018*, 2018. Statistiska Centralbyrån.
- Earnest, David C, 2006. "Neither Citizen nor Stranger: Why States Enfranchise Resident Aliens", *World Politics* 58(2), s 242–275.
- Earnest, David C, 2015. "The Enfranchisement of Resident Aliens: Variations and Explanations", *Democratization* 22(5), s 861–883.
- Engdahl, Mattias, Lindgren, Karl-Oskar & Rosenqvist, Olof, 2018. *The Role of Local Voting Rights for Foreign Citizens: A Catalyst for Integration?* Institute for Evaluation of Labour Market and Education Policy, Working Paper 2018:3.
- Ericsson, Martin, 2019. "För integrationens skull? Frågan om rösträtt för invandrare utan svenskt medborgarskap under efterkrigstiden", *Arbetshistoria* 170–171(2–3), s 22–29.
- Escobar, Cristina, 2015. "Immigrant Enfranchisement in Latin America: From Strongmen to Universal Citizenship", *Democratization* 22(5), s 927–950.

- Gustafsson, Harald, 1989. *Sockenstugans politiska kultur: Lokal självstyrelse på 1800-talets landsbygd*. Stockholm: Stadshistoriska institutet.
- Hammar, Tomas, 1979. *Det första invandrarvalet*. Stockholm: Liber.
- Hammar, Tomas, 1990. *Democracy and the Nation State: Aliens, Denizens and Citizens in a World of International Migration*. Aldershot: Avebury.
- Hansen, Lars-Erik, 2001. *Jämlikhet och valfrihet: En studie av den svenska invandrarpolitikens framväxt*. Stockholm: Almqvist & Wiksell International.
- Hayduk, Ron, 2006. *Democracy for All: Restoring Immigrant Voting Rights in the United States*. New York: Routledge.
- Holgersson, Ulrika & Wängnerud, Lena (red.), 2019. *Rösträttens århundrade. Kampen, utvecklingen och framtiden för demokratin i Sverige*. Göteborg: Makadam.
- Jacobs, Dirk, 2000. "Giving Foreigners the Vote: Ethnicentrism in Dutch and Belgian Political Debates", s 117-137 i ter Val, Jessica & Verkuyten, Maykel (red.), *Comparative Perspectives on Racism*. Aldershot: Ashgate.
- Katz, Richard, 1997. *Democracy and Elections*. New York: Oxford University Press.
- Keyssar, Alexander, 2000. *The Right to Vote: The Contested History of Democracy in the United States*. New York: Basic Books.
- Lafleur, Jean-Michel, 2015. "The Enfranchisement of Citizens Abroad: Variations and Explanations", *Democratization* 22(5), s 840-860.
- Lindgren, Mattias, 2019. "Hur många har fått rösta i den svenska demokratin?", *Arbetshistoria* 170-171(2-3), s 8-13.
- López-Guerra, Claudio, 2005. "Should Expatriates Vote?", *The Journal of Political Philosophy* 13(2), s 216-234.
- McMillan, Kate, 2017. "From 'The Commonwealth's Most Dutiful Daiughter' to 'Young Multicultural Nation': Non-Citizen Voting Rights and New Zealand's Citizenship Regime", s 117-138 i Mann, Jatinder (red.), *Citizenship in Transnational Perspective: Australia, Canada, and New Zealand*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Riksdagstrycket: Motioner, propositioner och protokoll 1921-2019*.
- Rydgren, Jens & van der Meiden, Sara, 2019. "The Radical Right and the End of Swedish Exceptionalism", *European Political Science* 18(3), s. 439-455.
- Rönnbäck, Josefin, 2004. *Politikens genusgränser. Den kvinnliga rösträttsrörelsen och kampen för kvinnors politiska medborgarskap 1902-1921*. Stockholm: Atlas.
- Song, Sarah, 2009. "Democracy and Noncitizen Voting Rights", *Citizenship Studies* 13(6), s 607-620.
- SOU 1941:36. Utredning om utlandssvenskarna verkställd av Socialstyrelsen.*
- SOU 1962:19. Utlandssvenskars deltagande i allmänna val.*
- SOU 1972:15. Ny regeringsform, ny riksdagsordning.*
- SOU 1975:8. Utlandssvenskarnas rösträtt.*
- SOU 1975:15. Kommunal rösträtt för invandrare.*
- SOU 1984:11. Rösträtt och medborgarskap: Invandrares och utlandssvenskars rösträtt.*
- SOU 2000:106. Medborgarskapskrav i svensk lagstiftning.*
- SOU 2005:56. Det blågula glashuset: Strukturell diskriminering i Sverige.*
- Tilly, Charles, 1997. *Democracy*. Cambridge: Cambridge University Press.

- Triandafyllidou, Anna, 2015. "Reform, Counter-Reform and the Politics of Citizenship: Local Voting Rights for Third-Country Nationals in Greece", *Journal of International Migration and Integration* 16(1), s 43-60.
- Vedung, Evert, 2018. "Fyra typer av statsvetenskaplig idéanalys", *Statsvetenskaplig tidskrift* 120(2), s 197-235.
- Vernby, Kåre, 2012. "Inclusion and Public Policy: Evidence from Sweden's Introduction of Noncitizen Suffrage", *American Journal of Political Science* 57(1), s 15-29.
- Wickström, Mats, 2015. *The Multicultural Moment: The History of the Idea and Politics of Multiculturalism in Sweden in a Comparative, Transnational and Biographical Context, 1964-1975*. Åbo: Åbo Akademi University.
- Ziegler, Ruvi, 2017. *Voting Rights of Refugees*. Cambridge: Cambridge University Press.

‘Like Locusts on the Mississippi’

A Pioneer Study of the Expansion of the Swedish Public Sector

Benny Carlson & Mats Lundahl

Abstract

In 1962, the first thorough investigation into the expansion of the Swedish public sector was presented as a doctoral dissertation by Erik Höök. This article investigates the origin and reception of this thesis. Höök’s work has been considered a standard work of financial statistics. However, it attracted heavy criticism in the media and from other academics for having explained the public sector expansion as being almost exclusively driven by demand, neglecting the supply side and the role of politicians. Liberals, Conservatives and Social Democrats all reacted – although for different reasons – against the idea that an ever-growing welfare state was fated. The debate thus revolved around what would eventually, by James Buchanan, be designated as responsive (demand-driven) and excessive (supply-driven) public sector expansion. Höök was furthermore optimistic about the prospects of increased public sector productivity and sceptical towards Ingvar Svennilson’s ‘Iron Law of Costs’, a precursor of William Baumol’s Cost Disease.

Introduction

The 1962 doctoral dissertation *Den offentliga sektorns expansion* [The Expansion of the Public Sector], by the Swedish economist Erik Höök, triggered a lively debate both within academia and in the media in Sweden. The perspective employed in the thesis rested on consumption theory, which implied that the public sector was viewed as a large firm whose activities were governed by the needs (demand) of the citizens, and not by the (supply) ambitions of politicians. The dissertation received praise from leading economists, such as Erik Lundberg and Ingvar Svennilson, and was often labeled a valuable

Benny Carlson is professor emeritus at the Department of Economic History, Lund University; Mats Lundahl is professor emeritus at the Stockholm School of Economics.

E-mail: benny.carlson@ekh.lu.se (corresponding author); mats.lundahl@hhs.se

standard work of financial statistics. Most observers and debaters, however, thought that Höök's demand perspective was too one-sided. It was almost fatalistic and could hence be compared to Wagner's law or even Marx' fated theory. Even if the demand for e.g. health care and education increased inexorably with wealth, it was not in any way given that this demand must be satisfied exclusively by the public sector.

The purpose of the present essay is to shed some light on Höök's work because, even though it was widely debated in Sweden in its day, it hardly stirred the international attention that might have been expected given the strong interest in the rest of the world in 'the People's Home [folkhemmet]', 'the middle way' or 'the Swedish model'. Why was Höök's dissertation written? How was it received in the press and in the academic community, during the defense of the thesis, in reviews and in expert statements? What role has it played in the longer run in the discussions about the expanding Swedish welfare state? And what on earth has the discussion of locusts adrift with currents in the Mississippi to do with it?

Background Facts

Erik Höök (1920–1997) studied political science, practical philosophy and economics at Uppsala University, worked between 1948 and 1962 at the Institute for Economic and Social Research [Industriens Utredningsinstitut (IUI)] in Stockholm, a research institute financed by the Swedish Employers' Confederation and the Federation of Swedish Industries, and, in 1962, defended his thesis on the public sector – a result of a five-year research project at this institute. After his thesis defense, he became head of the planning section at the Ministry of Finance, with responsibility for the long-term planning, the roots of which were to be found in the long-term program, for the years 1947 to 1952/53 (SOU 1948: 45), which had been elaborated under the leadership of Ingvar Svennilson during his period as head of the IUI. Thereafter, 1976–85, he was Managing Director of Jernkontoret.¹

At the beginning of the 1950s, Höök worked at the IUI with questions that to some extent ought to have served as a preparation for his thesis work, questions regarding the development of consumption and the service sector as well as the influence of the state on the private sector. During the latter half of the 1950s and the beginning of the 1960s, he raised problems of child allowances, taxes, pensions and the size of the public sector in a comparative perspective. In a number of articles he sternly rebuked the politicians, while at the same time he was optimistic with respect to the possibilities of increasing the productivity of public service production (see e.g. Höök 1960a and b), a question we will soon return to.

1 More on Höök's career in Wadensjö (2019).

Plans for an investigation about the expansion of the public sector are mentioned for the first time in the minutes of the IUI board in the fall of 1957 (*Protokoll* 1957: 1). In the annual report for 1957, the stated purpose is to provide a statistical account of the expansion during the inter- and post-war years, to clarify in which areas the expansion had been most pronounced and to analyze the factors behind it (IUI 1958: 22). Special attention was to be paid to the question of to what extent the demand for public service was affected by price and income factors and to the study of productivity issues. In addition, the expansion of the public sector was to be studied with the aid of theories about the shift away from primary and secondary sectors toward service sectors.

During 1958, the investigation was carried out according to plan. In the spring, Höök went to the United States to study the subject (*Protokoll* 1958; *Promemoria* 1959). He examined different theories about shifts in the division of labor between different sectors as real incomes increase (IUI 1959: 26). During 1959, statistical information was assembled from public budgets (IUI 1960: 18-19). The following year, different expenditure items were analyzed: the judiciary, health care, social care and education. The 1960 annual report provided a glimpse of expenditure on the elementary school and the report for 1961 a glance at expenditure on the road network (IUI 1961:26-28; IUI 1962a: 29-39).

For a few days during the spring of 1960, Höök's name bounced around in the Swedish press. The journalist Åke Ortmark had begun a series of radio programs about power factors in society. On 16 May, the theme was 'the immense public sector', with the participation of Prime Minister Tage Erlander, Finance Minister Gunnar Sträng, and the leaders of the bourgeois parties. The Social Democrat newspaper *Ny Tid* [H.W. 1960] reported from this debate. Erlander had declared that the expansion also in the future had to take place at the pace demanded by the citizens. He received unexpected support from Höök, 'who least of all turned out to be a propagandist for the Right'.

The rest of the program became a strange duet between ... Höök and Finance Minister Sträng, who, point by point, turned out to share the same views. For example, both declared that it was the development of events over time that had led to the heavy expansion of the public sector. [...] And then it ended with both Mr. Höök and the Finance Minister forecasting a continued expansion of the public sector.

Productivity and Cost Disease

Höök early on paid attention to the development of productivity in the service sector. An interesting question is hence how he related to the explanation of the expansion of the public sector known as Baumol's Cost Disease.

This explanation argues that productivity in, for example, cultural activities and education cannot be increased the way it can be in the industrial sector (a piece of classical music does not become better if you play it twice as fast, a teacher does not become more intelligible if he talks twice as fast) but the wages in these sectors must increase *pari passu* with industrial wages if you want to recruit musicians and teachers. The share of these sectors in GDP thereby grows. Höök could of course not relate specifically to Baumol's Cost Disease, since the latter was not formulated until the mid-1960s (Baumol & Bowen 1966).² He did, however, relate to – and played down – the importance of this phenomenon. In a 1956 debate about the rising cost of white-collar workers he explained:

The experience hitherto has provided several examples of how capital has been substituted for white-collar work, of how rationalization and mechanization have cheapened services. Through the automatic telephone, the need for telephone operators has been reduced, through radio, television and movies, the services of actors and musicians have become cheaper per listener ... Also in the service domain we must envisage that in the future ever stronger efforts will be made to rationalize and cheapen the work ... Why could not education be made more efficient, why should not the work of development and time study engineers and others be more efficient? (Höök 1956: 336-337)

Another contribution was made by Höök in 1961, following a lecture by Ingvar Svennilson at the Swedish Economic Association [Nationalekonomiska Föreningen] on education and economic policy. Svennilson argued that the cost of education as a share of GDP would increase and named this tendency the 'Iron Law of Costs' of education,³ and wrote it as a formula on the blackboard.

The foundation of this 'law' is that wages dominate the cost of education and that the possibilities of labor-saving rationalization in this area are probably relatively limited. [...] Something similar appears to be true for other service branches in the public sector, among others, health care [...] My forecast therefore is that in the future, in the same way as hitherto, we must reckon that 'public consumption' will increase faster than GDP, i.e. amount to an ever larger share of the latter. (Nationalekonomiska Föreningen 1961: 37-38)

2 For an introduction to Baumol's Disease, see e.g. Heilbrun (2003).

3 In the first issue of the year of *Ekonomisk Tidskrift*, Svennilson had published an article on the same theme: Svennilson (1961). He did not, however, introduce the notion of the 'Iron Law of Costs' in this article.

Svennilson's 'Iron Law of Costs' appears to be identical with (and formulated before) Baumol's 'Cost Disease'. Höök was not convinced:

I am of the opinion that in this context you must take into account the problem of teacher productivity [increase]. You can probably not take it for granted that it will always be zero. Professor Svennilson's formula implies that – to push the thing to its extreme – when we have all become doctors of technology, we will get a considerable deterioration in productivity. The pace of progress according to this formula is to a large extent determined by the substitution of more educated for less educated labor. When we have reached the point where no more such substitution is possible, production gains will by and large cease. Drawing out the consequences of this, in the end you get a situation where the productivity increase tends towards zero. (Nationalekonomiska Föreningen 1961: 54)

Höök continued by contending that productivity had increased in the educational system and that it could continue to do so. He found it incontrovertible that the scientific progress that was being made must facilitate the acquisition of knowledge.

If you deny this I don't know where you will end up. Such discoveries as the earth being round, why the apple falls and the behavior of sound waves must indeed have facilitated the understanding of the surrounding world and the learning of facts. I hence think that there is some kind of productivity in this area and that you should not envisage a productivity [increase] that is always equal to zero. I thus hold a somewhat more optimistic view than Professor Svennilson on this point. Then, when it comes to teacher productivity as such, I also think that progress within pedagogy etc. has made it easier for a teacher to convey a certain measure of knowledge than was the case in 1913. This is, however, simply a belief. As far as I have been able to find, no clear information is available on this point. (Nationalekonomiska Föreningen 1961: 55)

Svennilson contended that his Iron Law was 'pure mathematics' and his only objection to Höök's argument about the rising level of knowledge and pedagogical progress was a general statement: 'But I don't think that what ... Höök has demonstrated contradicts the idea that there is something in this "law" as a long-run tendency.' (Nationalekonomiska Föreningen 1961: 62)

The Doctoral Dissertation

In 1962, Höök's work on the public sector was ready as a doctoral dissertation: *Den offentliga sektorns expansion: En studie av de offentliga civila utgifternas utveckling 1913-1958* [The Expansion of the Public Sector: A Study of the Development of Public Civilian Expenditure 1913-1958].⁴ In his introduction, Höök (1962a: 15) stressed that he had wanted to shed light on a forecasting problem but that it was hardly possible to 'arrive at a determination of determinants and relations in such numerically precise form as is needed for a balanced forecast'. Hence, the study should be seen as a 'preliminary study of the forecasting problem'. Höök also underlined that his 'line of attack' was well anchored in mainstream economic theory. 'More concretely, the approach to the analysis of the development of national and municipal expenditure used in the present work implies that the same schema of explanation that is being applied to shifts between firms and branches may also be applied to a discussion of the growth of the public sector.' Höök (1962a: 17) explained that his economic approach was inspired by what he had learned from his colleagues during his IUI years: Ragnar Bentzel's consumption studies, Erik Dahmén's views of the problems of transformation and Erik Ruist's productivity studies. Höök had also had the opportunity to discuss his work with his teacher from Uppsala, Erik Lindahl, and at seminars led by Bent Hansen, where he had received comments from Kurt Eklöf, Ulrich Herz and Assar Lindbeck. In the final stage he had obtained good advice from Erik Lundberg.

Thus, the ambition was to apply 'a traditional consumption theoretical approach', but for some expenditure categories this was not possible, because some items had 'a pretty pronounced ambition to direct the market' (Höök 1962a: 386). This was true e.g. for subsidies of housing and agriculture. The expenditure of public utilities and the military had not been included.

Höök concluded that public consumption expenditure (as a percentage of total civilian consumption expenditure) had increased at an even pace in most areas during the period under investigation. However, consumption expenditure on education and health had increased faster during the 1940s and 1950s than during the earlier part of the period. Some social transfers had increased heavily between 1946 and 1948: old-age pensions and child allowance.

The elements of the growth of public expenditure discussed by Höök were the following: expenditure complementary to private demand, transfer of expenditure from the private to the public sector and expenditure dependent on income and price changes. The complementary expenditures were those of road services and public services linked to private demand for different consumption and production services. The transfer of expenditure had taken place

4 A very concise summary of the dissertation is available in Höök (1962b). The following year, the IUI published a 50-page pamphlet that summarized Höök's thesis. See *Offentliga utgifter 1913-58* (1963).

above all in social care and to some extent education, e.g. school meals and health care. The increased expenditure on education and health care could, however, to a very large extent be related to income increases in society.

Höök did not rule out that a transfer of expenditure from private to public sector could be motivated by political and ideological factors, but his ambition was to study economic, and not political, explanations of the expansion of the public sector. In his thesis he made some international comparisons. He found that the expansion of the public sector in Sweden was in the middle range in a European context. In Sweden, social transfers and investments in publicly owned companies were smaller than in most other countries but public consumption was larger than in any other country. Public expenditure had grown at an even pace in Sweden, whereas Great Britain and the United States displayed a stepwise increase. In his international outlook and in the concluding discussion of the dissertation, Höök therefore brought up the theory of displacement effects launched around this time by Alan Peacock and Jack Wiseman (1961). This theory states that the resistance towards taxation weakens during periods of war and crisis, and that taxes and expenditure once the crises are over do not fall back to their previous level. The increasing tax revenues are instead used for other kinds of expenditure than military spending or crisis management. Since Höök had found that public expenditure in Sweden had increased at an even pace, he argued that the displacement effect theory was not applicable there. He also argued that the resistance to taxation in Sweden had been weakened by the tax system itself. 'Through progressive taxation, the public sector has received increased tax revenues at given tax rates, through the ongoing income increases in society. Thereby, room had automatically been made for an even expansion of the public sector.' (Höök 1962a: 405)

In his dissertation, Höök (1962a: 129) also demonstrated his optimistic view of the development of productivity in the public sector: 'It is not completely improbable that the typewriter and the telephone are the individual phenomena that have had the strongest influence on the development of productivity in the public sector.'⁵

The Thesis Defense

Höök's dissertation was discussed in public at Stockholm University on 1 December 1962. During the defense, PhD Göran Ohlin acted as faculty

5 When Höök left the IUI in 1962 he was given a *Festschrift* with contributions from the friends at the institute. His colleague Lars Kritz made the following comment with respect to the quotation about typewriters and telephones: 'We now understand better why business executives have at least three telephones on their desks. It furthers the productivity of the firm. But why are they still always impossible to reach?' (IUI 1962b: 46)

opponent⁶ and Ulrich Hertz⁷ and Insurance Director Bror-Johan Lindgren were the two opponents selected by the respondent. Among the audience were Gunnar Myrdal, Erik Lundberg and the head of the Swedish Employers' Confederation, Bertil Kugelberg. According to the newspaper reports, the discussion was lively. Ohlin attacked Höök's thesis that it was the demand of the citizens for public services, and not a politically driven supply, that governs the expansion of public expenditure, an attack that in *Dagens Nyheter* (1962a) was reported as follows:

Don't you as a rule do the complete opposite?, wondered Dr. Ohlin. Would for example the subsidies to agriculture be an expression of the 'preferences' of the majority of the voters? By clinging to his 'consumption theory' the author ends up in the most bizarre and misleading ideas about harmony in society ... Surely the politicians change the 'preferences' of the citizens – steer their demand – through political decisions that are perhaps arrived at with a slight majority. By disregarding this, taking no notice of political factors, the author in fact reveals a hidden ideology.

In order to drive home his point, Ohlin employed a fanciful metaphor. He argued that politicians according to the view propagated in Höök's thesis could be compared to kicking locusts drifting down the Mississippi, thinking that they are good swimmers. Höök, however, bit back. The actions of the politicians might perhaps be of short-run, but not long-run, importance. All you had to do was to look at how differently the health care system was organized in Sweden, Britain and the United States, while at the same time expenditure on health care had developed uniformly in the three countries.

The second opponent, Ulrich Hertz, seconded Ohlin and called Höök's theory 'the most ludicrous, not to say dilettantish hypothesis'. Carsten Welinder, professor of financial law and financial science, opposed *ex auditorio* and wondered whether the political battle that had been raging about social insurance was simply a misunderstanding. He pointed out that public expenditure remained constant in the 1920s when governments were weak, but began to grow in the 1930s when governments grew stronger.

In spite of their sharp criticism of the fact that Höök had applied only a demand perspective, the opponents underlined that the dissertation constituted a valuable contribution in an essential field, that it was an 'extremely

6 Ohlin had got his PhD at Harvard in 1956 and had thereafter worked at Stanford, Columbia and Yale before returning to Sweden in 1962, to the Institute for International Economic Studies at Stockholm University.

7 Herz was a hard-working author and debater, who in the 1930s had fled Nazism and arrived in Sweden.

valuable standard work in financial statistics' and that in addition the author was one of the 'socially most educated persons in the country'.

The thesis committee consisted of the economics professors Erik Lundberg and Ingvar Svernilson and in addition of David Hannerberg and Åke Hultkrantz, professors of geography and history of religions, respectively. The evaluation of the thesis was authored by Lundberg and Svernilson. They found (*Protokoll* 1962: 1-2) that Höök had solved a 'very qualified problem ... reliably and with good judgment [...] In this sense, the dissertation has become a standard work which the researchers in the area will have occasion to return to.' They also noticed that Höök had worked with laudable caution but called for 'a somewhat greater audacity in the statistical analysis'. Exactly like Ohlin, they directed their criticism against Höök's one-sided consumption theoretical point of departure:

As his point of departure he has chosen the so-called interest principle, whose content has been interpreted to mean that the public consumption exactly like the private one is determined by the preferences of the citizens. [...] The decisions with respect to public expenditure, [however], are the result of a complicated political process where the connection between the demand of the citizens for public services and the actual development of the latter is not clear-cut. [...] The only point of reference that he uses is private consumption, instead of inserting the development into a general context of politics, economics and financial policy. The suffrage reform at the beginning of the period and the shifts between the political parties from Höök's point of view stand out as insignificant and have fallen out of the picture. (*Protokoll* 1962: 2-3)

In their final comparison of flaws and merits, Lundberg and Svernilson found that the thesis was a good scientific contribution that ought to be rewarded with *cum laude*, which it also was.

Reception in the Press

The medial reaction to Höök's dissertation was extensive. Only a few days after the defense, a telegram from the TT News Agency had already been published in twenty newspapers (see e.g. *Svenska Dagbladet* 1962), where the causes of increased public expenditure were concisely summarized in three points. First, the latter is complementary to private expenditure, like expenditure on roads linked to the expansion of motoring. Second, transfers have taken place from the private to the public sector, as in the case of the introduction of free school meals. The third explanation refers to price and income changes in society;

when incomes increase or the price of public services declines, more health care, education, etc. is demanded.

In connection with the defense, Höök's message was debated on the editorial pages in several national dailies and some ten local provincial newspapers. The editorial in the evening newspaper *Expressen* (1962), published on the day of the defense, was wholly positive. The dissertation was seen as valuable both because of its thorough statistical account of public expenditure and because of its attempt to analyze their development. The editorial of the leading Liberal daily, *Dagens Nyheter* (1962b), dealt with Göran Ohlin's criticism:

In the approach chosen by Höök, political factors remain almost completely outside the picture of the development of society. [...] The opposition offered during the act of defense circled around this theme from the beginning to the end and many examples were brought forward of the unreasonableness of viewing the expansion of the public sector simply as an expression of 'preferences' of the citizens.

After these remarks, the editorial writer turned in another direction and explained that the criticism did not at all mean that Höök was wrong. The dissertation was of practical and political interest. 'It lends support to politicians who attempt to get beyond the old cliché way of thinking that every increase of "the public sector" in general is a manifestation of socialism...'

While Höök was well received in Liberal newspapers, the Social Democratic *Aftonbladet* (1962) sang a much more critical tune:

The work is usually called a standard work in financial statistics [...] On the other hand, Höök's main thesis, that the expansion of the public sector can be regarded as completely 'apolitical' and that it can be explained in terms of consumption theory – buyer preferences, income changes and price sensitivity – is criticized. It also seems correct that Höök has pushed his effort at such a purely economic explanation, within the framework of some, perhaps unconscious, ideological harmony theory, across the border of the ludicrous.

The editorial writer pointed to the Swedish ATP (General Supplementary Pension) reform as an example of how the labor movement managed to create an understanding of the needs which 'of course had existed earlier but had not been recognized in any "consumption theoretic action patterns"'.

Höök's dissertation was also dealt with by Carsten Welinder (1962), who had acted as opponent *ex auditorio*, in *Stockholms-Tidningen*. He pointed out that the dissertation constituted 'our first standard work of financial statistics', but raised certain objections. He contended that the world wars had been more

important than Höök had admitted, since the public then became accustomed to higher taxes (the displacement effect). He also thought that Höök 'aims too low' regarding the question of the importance of political developments. The democratic breakthrough had increased expenditure on purposes of importance for the vast majority, during the weak governments in the 1920s public civilian consumption expenditure did not increase its share of total consumption, but in the 1930s, things took a different turn.

The dissertation was discussed in several Conservative and Social Democratic provincial newspapers. Let us begin with the former. An editorial published in several newspapers objected to the view that the expansion was based on an increased living standard, with arguments that resembled those that John Kenneth Galbraith used to employ against private company advertising:

Politically, a new idea is born which holds that the public sector should intervene in some way in some sector. The propaganda builds up the idea and creates a demand among the citizens. Thereafter, the project is carried out and a few years later it is contended that it was actually we ourselves who demanded more public services. (See e.g. Håpe 1962)

Another editorial pointed out that if you uncritically accepted Höök's causal chain, 'less responsible politicians will all too easily be able to motivate new demands for expenditure in the future'. 'Let us shift this private expenditure item to the municipality or the state and pay collectively – for we will have to pay anyway, they will say.' (See e.g. *Norrbottnens-Kuriren* 1962)

In the Social Democratic *Kuriren* (E-n 1962), it was suggested that Höök had seen the light: '... there is a lot to indicate that science will put ever more people onto tracks that old man Marx once upon a time pointed out. You will soon hardly be surprised at the fact that searching scientists become socialists without even reflecting over it.' *Ny Tid* (Howard 1962) was more critical and argued that Höök had underrated the role of politics and other forces. 'But there is one thing about which there cannot be any division of opinion: that it was the Social Democratic policy that was attuned to the demands raised by the development [of society], whereas the bourgeois one endeavored to act as a brake for as long as it was possible.' An editorial published in Social Democratic provincial newspapers interpreted Höök's conclusions as not leaving 'any support whatsoever to the conservative view that it would be possible to stop or even reduce the increase of public expenditure' (see e.g. *Värmlands Folkblad* 1962).

Reception in Professional Journals

In the first 1963 issue of *Ekonomisk Tidskrift*, a long review article by Göran Ohlin was published, based on his opposition at Höök's defense. Ohlin (1963: 4) found it

surprising that Höök had chosen to push the parallelism between the economic analysis of the private and public sectors [so] untenably far. His investigation is meant to be a companion piece to Bentzel's earlier studies of the development of private consumption, where it was, however, stated that public consumption had been left out precisely because it had to be studied with the aid of other methods, as a result of a political process and not of private market decisions. [...] Anybody who is wondering about the character of the public economy must soon realize that it is impossible to explain why you have a public sector at all if you don't realize how it differs from the private one.

Ohlin (1963: 5) also reacted against the fact that Höök had used the interest principle as a theoretical cornerstone of his investigation and 'even had been audacious enough to turn this normative theory into something that it was never meant to be, namely an explanation of reality'. Instead of pondering the questions that arose in this context, 'the author majestically brushes away the troubles that he inflicted on himself when he opened the Pandora's box which the interest principle amounts to in the present context'. A central question was what happens when different individuals' demands are in conflict with each other:

About that question the author does not say a word, but rather expresses himself as if in our political life we had realized the consensus principle that Wicksell discussed on an abstract level or as if we made parliamentary decisions by common vote, as in a Quaker meeting or in the Asian village councils that anthropologists report about. (Ohlin 1963: 6)

Thereafter, Ohlin stated the metaphor about the locusts on the Mississippi whose acquaintance we have already made. There are, however, good reasons for quoting it *in extenso*. Ohlin (1963: 7) contended that according to Höök,

the political activity, in spite of all the noise and din that it gives rise to, simply serves to discover and realize the demands that are already alive in the breasts of the citizens. Our politicians are hence the victims of an illusion if they believe that their initiatives and their willingness to change society mean anything at all. Henry Adams once described American presidents who through

the power of circumstances had been driven to great and fateful decisions and likened them to locusts drifting down the Mississippi river and who through their lively kicking convince themselves that they are superior swimmers. This is how the political life appears to be in Höök's interpretation of the management of our public sector.

Altogether, Ohlin (1963: 11) argued that Höök would have been 'better able to judge the development of the public sector as an historical phenomenon' if he had not chosen to combine 'his massive documentary contribution with such a peculiar theoretical apparatus'.

The reviewer of *Industriförbundets Tidskrift* (Grafström 1963: 18) dwelt mainly on the arguments that had been discussed during the defense. Ohlin had among other things stated that the interest principle of taxation (which means that the preferences of the individuals decide the level of public spending), represented above all by Erik Lindahl, 'had been hovering like a lost soul' over the dissertation. The reviewer, however, liked Höök's spirit: 'The cliché-ridden thinking which constitutes a patent risk when it comes to the public sector and its dependence on political decisions have been made to give way to a more nuanced description of this ever more important part of our economy.'

The journal of the Taxpayers' Union [Skattebetalarnas förening], *Sunt Förtroende* (H.S. 1963: 4-5) also took issue with Höök's use of the interest principle and the idea that the development of public expenditure is independent of how you choose to register people's wishes and of how this expenditure is financed. In a rich and democratic country like Switzerland, popular referendums were held about public spending policy. 'It appears likely that it is precisely this which to a large extent has decided that Switzerland has a relatively limited public sector and such low taxes.' The article was headed 'Fate Theory' and it opposed the view that the development of the public sector 'would be determined by a few factors which could not be influenced and that we must expect a continuation along the same path'.

An article in *Industria* (1963: 16), the journal of the Federation of Swedish Industries, began with a question: 'Is Gunnar Sträng of any use to humankind?' According to Höök, the answer was negative since the Finance Minister by and large did not influence anything. The author of the article finished by arguing that there was 'a certain relation not only between the preferences of the citizens and the development of the public sector but also between the preferences and the political constellation'.

Finanstidningen (1963: 33) found that Höök 'shuts his eyes for or conjures away the fundamental difference between "public" and "collective"'.

However, the fact that the need for, say, education or health care or means of communication, must be satisfied collectively does not mean that they must be satisfied by society. Höök does not say that, but he remarkably easily bypasses the crucial issue, namely the question: couldn't a great deal of these collective needs be satisfied equally well through other forms of cooperation than the public sector? And is it not politics that has decided the choice between the alternative forms?

In spite of this and other objections, the journal 'in no way wanted to hide that through this dissertation we have acquired an almost inexhaustible, exemplary reliable in its factual details and extremely useful summary of most of what is worth knowing about the development of the public sector in our country since the first world war'.

The Social Democratic *Aktuellt i politik och samhälle* (Hallbeck 1963: 9), on the other hand, had no quarrel with Höök's analysis. Increased economic resources ought to be used for improvements 'where the shoe pinches most [...] Then undoubtedly the public sector will increase.' That there were still politicians who wanted to shrink the sector was astonishing. But they would draw the shortest straw. 'Surely, in spite of them, the institutions of society will bring about the necessary increase in activity and effectivity. The opposite would imply stagnation, retrogression, lowered standards.'

When the statistician Olof Lindahl (1963: 178, 180) reviewed Höök's thesis he noted that the public sector was treated as a giant corporation 'whose activities are governed by the same laws as private business'. He paid special attention to Höök's demonstration that a substantial increase in productivity had occurred in the public sector. 'Not least for those who regard the public administration as a petrified and sterile bureaucracy, the endeavors to tailor activities to contemporary demands make useful reading.'

Höök also received attention in some reviews in foreign journals. *Ekonomiska Samfundets Tidskrift* (Finland) (Melin 1963: 276) stated that countries like West Germany, France and Great Britain, which during the 1950s had been ruled by bourgeois parties, had larger public sectors than Sweden. Hence there was no 'reliable correlation between thirty years of Social Democratic Government and an expanding sector' in Sweden. The reviewer of *Nationaløkonomisk Tidsskrift* (Denmark) (Korsbæk 1964: 211) wanted an investigation which dealt not only with governmental and municipal expenditure but also with e.g. health and unemployment insurance and generally speaking called for a less schematic investigation of the vast statistical material which 'would lay the foundations for a more nuanced view of the growth of the public sector than the one expressed in the book'.

Last but not least, Höök's book was reviewed in the *American Economic Review*. The reviewer, Edward Marcus (1963) from Brooklyn College, was especially interested in the effects of differences in productivity development between the private and the public sector.

Expert Statements

In 1972, a chair in labor market policy was advertised at the Swedish Institute for Social Research in Stockholm. Erik Höök was one of the applicants, competing with, among others, Gösta Rehn, Ingemar Ståhl, Bo Södersten and Lars Söderström. The position went to Rehn. The expert committee consisted of the Danish professor of labor market policy Bent Rold Andersen and the Swedish economists Erik Lundberg and Lars Werin. Their statements give an idea about how Höök's dissertation was regarded at the time.

Andersen (1972: 4) describes Höök up to the doctoral dissertation as 'an investigator as busy as an ant' who had produced both empirical results and theoretical reflections. Höök's work was solid, of the type that tidied up the public debate. It was theroretically well-founded but not terribly original or scientifically innovative: a very extensive, cautious and sometimes astute analysis of the existing empirical data. Andersen, however, objected that Höök had pointed only to economic explanations. When he for example explained the transfer of social security solutions from the private to the public sector by increased mobility, which made it necessary to move tasks from smaller (e.g. the family) to larger units, it was not clear why it was precisely the public sector that had to shoulder the burden. Andersen concluded that Höök was a very productive researcher with great knowledge of the Swedish society, business community and labor market but that his work lacked scientific stringency and penetrating analytical ability. Andersen concluded that Höök was hardly qualified for a chair in economics, but that he was, though not wholly unequivocally, qualified for the advertised chair in labor market policy.

Lundberg (1972: 5-6) called Höök's dissertation 'a very impressive work':

This work very clearly shows Höök's critical mind and good judgment when it comes to the processing of statistical sources with varied content [that run] over long periods and presenting the material in a clear and pedagogical way. [...] It should be stressed that Höök is in no way a 'simple' empiricist who collects and processes statistical material for the use of other researchers. Actually, his text abounds with hypotheses of all kinds about possible relations, frequently with imaginative speculations.

According to Lundberg, Höök's way of working called to mind no less a person than Simon Kuznets. Lundberg thought, however, that Höök had pushed his consumption theoretical approach too far. Höök had overlooked factors such as the role of politicians as intermediaries, conflicts between different interests and the fact that taxes cannot be perceived only as prices in demand functions.

In his conclusion, Lundberg (1972: 9) declared that Höök was not a theoretician who used refined analytical methods or produced contributions to economic theory. He did, however, possess 'a balanced judgement, a well developed talent for critical scrutiny of statistical material, a good feeling for rewarding problems and adequate analytical methods, an interest in historical development and institutional change'. Lundberg hence deemed Höök qualified for a chair in both economics and labor market policy.

Werin (1972: 9-10) emphasized that he was less critical of Höök's consumption theoretical approach than many other observers. He provided an exegesis about Erik Lindahl's ideas about the interest principle of taxation and concluded that if Höök had only used a somewhat different terminology his reasoning would have stood up relatively well; 'it should be possible largely to eliminate its blemishes from the theoretical point of view, simply by changing the wording'. Werin's verdict about the dissertation was that it had some flaws when it came to the theoretical approach and that it was sometimes characterized by excessive caution, but that the merits – 'a broad, knowledgeable and stimulating mapping and explanation of the trends in the development of the public sector' – clearly outweighed the flaws. Werin declared Höök qualified both for the chair in labor market policy and for a chair in economics.

Long-Run Impact

In Henrik Jordahl's (2009: 485) words, Höök's dissertation implied 'that the IUI for a while was leading in Sweden in research on the public sector'. Höök's colleagues at the institute have subsequently defended his demand-based explanation. Thus, Jan Wallander (2009: 86), the former (1953-65) head of the institute, states:

In his extensive investigation of the expansion of the public sector ... Erik Höök demonstrated that the expansion was essentially connected with the demands that derive from an increased standard of living. The increase leads to a greater need for such things as education, health care, social care etc. In our country this in most cases was handled by public institutions. The difference between developments in Sweden and, for example, America was actually very small, even though private institutions dominated in the US. This was a bitter pill to swallow, so much the more,

since the investigation attracted great attention and the author was linked to Gunnar Sträng's Ministry of Finance.

Lars Lidén (2009: 254-255) argues along similar lines:

Contrary to what some people may have thought – and the political debaters maybe had hoped for – it [the dissertation] did not become a polemical pamphlet. Instead, Erik Höök calmly and matter-of-factly demonstrated how he viewed the connections. An important part of the growth of the public sector, he claimed, was due to the fact that the Government, the County Councils [landsting] and the Municipalities provided the kind of services – e.g. health care and education – the demand for which increased when incomes increased.

In 1974, a group of economic historians in Uppsala began a large project about the causes of the expansion of the public sector in Sweden. The project was led by Bo Gustafsson and resulted in four doctoral dissertations.⁸ When Gustafsson (1983: 11) summarized the project, he began by referring on the one hand to Peacock and Wiseman, and on the other hand to Höök's 'massive investigation': 'With his detailed and systematic description of the growth of different kinds of public expenditure, this study is probably still unsurpassed in the international literature.'

One of the dissertations that sprang from the project was Anders Forsman's (1980) *En teori om staten och de offentliga utgifterna* [A Theory of the State and Public Expenditure], which argued that the function of the state is to preserve capitalist society. When the economist Lars Söderström (1981: 248) reviewed this dissertation, he compared Forsman's Marxist and Höök's consumption theoretical analyses, and got to within a step or two of Ohlin's locust metaphor:

What characterizes Forsman's theory is that it does not attach any decisive importance to the political game for the expansion of the public sector. In this theory, the citizens/politicians are puppets under the direction of some 'invisible hand' that governs the development. This is an interesting idea, but it is not completely new. The same idea is in fact found in Erik Höök's dissertation of 1962, which is the only important Swedish work in the area. However, in Höök's theory, the invisible hand performs a different task. [...] In his view, the public sector is a conglomerate of companies that grow in competition with the firms in the private sector and the household units. Ultimately, the issue is how

8 Forsman (1980) wrote about public expenditure, Rodriguez (1980) about public revenue, Waara (1980) about public enterprise and Wickman (1980) about macroeconomic planning.

to produce goods and services in order to satisfy the demand of the public for comfort, safety and other things that yield satisfaction [...] This is a consumption theoretical approach. Exactly like Forsman, Höök provides no room for purely political considerations. He does not even provide any space for the traditional market forces (profit maximization, etc.), but the ‘companies’ in the public sector in some inexplicable way are made always to accommodate supply to current demand.

In his book *Den offentliga revolutionen* [The Public Revolution], the political scientist Daniel Tarschys (1983: 38) accordingly placed Höök’s dissertation in the demand-oriented tradition:

Toward the end of the nineteenth century, the German economist Adolph Wagner launched the thesis that the public sector would increase successively in all developed societies. ‘Wagner’s Law’ became the point of departure for an extensive debate about this growth. Expansion patterns in different countries began to be studied. The leading Swedish contribution to this research is Erik Höök’s study of the development of civil public consumption from 1913 to 1958.

Which role did Höök’s dissertation play in the longer run? The general impression you get while browsing the literature on the public sector from the late twentieth century is that Höök’s figures were occasionally used – but not that he was used as a battering ram in the ideological battles over the welfare state.⁹

Concluding Remarks

Erik Höök’s dissertation about the expansion of the public sector originated as a project at the Institute for Economic and Social Research (IUI) and it bore the imprint of the ‘consumption theoretical’ approach that had been employed there in a number of previous studies. The dissertation triggered a lively discussion in the Swedish press. Bourgeois newspapers took exception to Höök’s main idea: that the expansion of the public sector was a more or less inevitable consequence of the general development of society. Social Democratic newspapers, in turn, found that Höök’s thesis pulled the rug out from under the feet of the bourgeois politicians but did not want to view the development of the

9 See e.g. Henrekson (1990, 1992 and 1994), Herlitz (1989), Ringqvist (1996) and Uddhammar (1993). In some other works about the public sector, Höök is not mentioned at all. See e.g. Fölster (1990), who goes no further back in time than to 1960, and Krantz (1987).

public sector as automatic, since Social Democratic politicians would then not be able to credit themselves for a number of reforms.

Höök's dissertation was a pioneering work in a field that would become ideologically ever more infected, and hence eagerly researched, during the following decades. The criticism that he had to contend with during the defense and in subsequent reviews and academic expert statements – that he almost exclusively viewed the expansion of public expenditure from the demand side and that the politicians therefore stood out as helplessly kicking locusts in an irresistible current – probably would have appeared as even more warranted if he had carried out his work one or two decades later. During the 1960s and the 1970s, a number of explanations of the expansion of the public sector were advanced by the public choice school which viewed the phenomenon from the supply side and concentrated on the vested interests of politicians and bureaucrats and the political orientation of governments. James Buchanan (1977) divided the explanations of the expansion of the public sector into responsive (demand-driven) and excessive (supply-driven) government. In the words of Söderström (1981: 250), Buchanan's point of view stands 'in bright contrast to Höök's assumption of a mainly harmonic relation between the citizens and the representatives of the public sector'. When Höök carried out his work, Sweden was only at the beginning of the strong expansion of the public sector that would characterize the 1960s and 1970s and which meant that Sweden would differ from most other Western countries. As things turned out, his dissertation attracted much attention in the short run but was largely forgotten in the long run.

References

- Aftonbladet*, 1962. 'Har politikerna inget att betyda?', 4 December.
- Andersen, Bent Rold, 1972. Yttrande vid tillsättning av professor i arbetsmarknadspolitik vid Institutet för social forskning (Archive of Stockholm University).
- Baumol, William J. & Bowen, William G., 1966. *Performing Arts: The Economic Dilemma*. New York: Twentieth Century Fund.
- Buchanan, James, 1977. 'Why Does Government Grow?', in Borcherding, Thomas (ed.), *Budgets and Bureaucrats*. Durham, NC: Duke University Press.
- Dagens Nyheter*, 1962a. 'Doktorsdisputation: Politikerna gräshoppor som tror de kan simma', 2 December.
- Dagens Nyheter*, 1962b. 'Ofantlig sektor?', 3 December.
- E-n, F., 1962. 'Så sakteligt', *Kuriren*, 3 December.
- Expressen*, 1962. 'Den offentliga sektorn', 1 December.
- Finansstidningen*, 1963. 'Den offentliga sektorn', 41(3), 30, 32–33.
- Forsman, Anders, 1980. *En teori om staten och de offentliga utgifterna*. Uppsala: Uppsala Studies in Economic History.

- Fölster, Stefan, 1990. *Den offentliga sektorn*. Bilaga 26 till Långtidsutredningen 1990. Stockholm: Allmänna Förlaget.
- Grafström, Lennart, 1963. 'Höök och den offentliga sektorn', *Industriförbundets Tidskrift*, 1(1), 16–18.
- Gustafsson, Bo, 1983. 'The Causes of the Expansion of the Public Sector in Sweden during the 20th Century', *Uppsala Papers in Economic History*. Uppsala: Department of Economic History.
- Hallbeck, Oscar, 1963. 'Den offentliga sektorn synas', *Aktuellt i politik och samhälle*, (10), 8–9.
- Håpe, 1962. 'I kanten', *Smålands Allehanda*, 28 December.
- Heilbrun, James, 2003. 'Baumol's Cost Disease', in Towse, Ruth (ed.), *A Handbook of Cultural Economics*. Cheltenham & Northampton, MA: Edward Elgar.
- Henrekson, Magnus, 1990. *An Economic Analysis of Swedish Government Expenditure*. Stockholm: FIEF.
- Henrekson, Magnus, 1992. 'Vad förklarar den offentliga sektorns utveckling', in Södersten, Bo (ed.), *Den offentliga sektorn*. Stockholm: SNS Förlag.
- Henrekson, Magnus, 1994. *Offentlig sektor och ekonomisk tillväxt*. Stockholm: FIEF Working Paper.
- Herlitz, Urban, 1989. *Om den offentliga sektorns framväxt*. Lund: Studentlitteratur.
- Höök, Erik, 1956. 'Arbetsstudier på kontor: Tjänstemannakostnadernas stegring – framtidsperspektiv', *Affärsökonomi*, 29(6), 325, 336–337.
- Höök, Erik, 1960a. 'Är vår offentliga sektor ofantlig? De offentliga utgifterna i internationell belysning', *Industriförbundets Meddelanden*, 33(8), 349–352.
- Höök, Erik, 1960b. 'Välfärdsstat eller välståndsstat', i IUI: *Industriproblem 1960*. Stockholm: Industriens Utredningsinstitut.
- Höök, Erik, 1962a. *Den offentliga sektorns expansion: En studie av de offentliga civila utgifternas utveckling 1913–1958*. Uppsala: Almqvist & Wiksell.
- Höök, Erik, 1962b. 'Den offentliga sektorns expansion', *Ekonomisk Revy*, 19(10), 710–715.
- Howard, 1962. 'Man lär om', *Ny Tid*, 4 December.
- H.S., 1963. 'Ödesteorin', *Sunt Förnuft*, 43(1), 4–5.
- H.W., 1960. 'Oundviklig expansion för offentlig sektor', *Ny Tid*, 17 May.
- Industria*, 1963. 'Den ofantliga offentliga sektorn', 59(2), 16.
- IUI (Industriens Utredningsinstitut), 1958. *Verksamhetsåret 1957*. Stockholm: IUI.
- IUI (Industriens Utredningsinstitut), 1959. *Verksamhetsåret 1958*. Stockholm: IUI.
- IUI (Industriens Utredningsinstitut), 1960. *Verksamhetsåret 1959*. Stockholm: IUI.
- IUI (Industriens Utredningsinstitut), 1961. *Verksamhetsåret 1960*. Stockholm: IUI.
- IUI (Industriens Utredningsinstitut), 1962a. *Verksamhetsåret 1961*. Stockholm: IUI.
- IUI (Industriens Utredningsinstitut), 1962b. *Festskrift till Erik Höök*. Stockholm: IUI.
- Jordahl, Henrik, 2009. 'Forskningsprogrammet tjänstesektorns ekonomi', in Henrekson, Magnus (ed.), *IFN/IUI 1939–2009: Sju decennier av forskning om ett näringsliv i utveckling*. Stockholm: Ekerlids Förlag.
- Korsbæk, Helge, 1964. Review of Erik Höök: *Den offentliga sektorns expansion*, *Nationaløkonomisk Tidsskrift*, 102 (3–4), 208–211.

- Krantz, Olle, 1987. *Historiska nationalräkenskaper för Sverige: Offentlig verksamhet 1800-1980*. Lund: Skrifter utgivna av Ekonomisk-historiska föreningen.
- Lidén, Lars, 2009. 'UI under senare hälften av 1950-talet', in Henrekson, Magnus (ed.), *IFN/UI 1939-2009: Sju decennier av forskning om ett näringsliv i utveckling*. Stockholm: Ekerlids Förlag.
- Lindahl, Olof, 1963. Review of Erik Höök, *Den offentliga sektorns expansion*, *Statistisk Tidskrift*, Third Series, 18(2), 178-180.
- Lundberg, Erik, 1972. Yttrande vid tillsättning av professur i arbetsmarknadspolitik vid Institutet för social forskning (Archive of Stockholm University).
- Marcus, Edward, 1963. Review of *Den offentliga sektorns expansion*, *American Economic Review*, 53(5), 1140-1142.
- Melin, Ingvar S., 1963. 'Den offentliga sektorn i Sveriges ekonomi', *Ekonomiska Samfundets Tidskrift*, 16(4), 273-276.
- Nationalekonomiska Föreningen, 1961. *Nationalekonomiska Föreningens sammanträde den 23 mars 1961. Utbildning och ekonomisk politik*. <https://www.nationalekonomi.se/NEF-forhandlingar>. Downloaded 23 October 2019.
- Norrbottens-Kuriren, 1962. 'Varför ökar statens utgifter?', 5 December.
- Offentliga utgifter 1913-58: En sammanfattning av: Den offentliga sektorns expansion*, 1963. Stockholm, Göteborg, Uppsala: Almqvist & Wiksell & Industriens Utredningsinstitut.
- Ohlin, Göran, 1963. 'Teori och empiri i studiet av den offentliga hushållningen', *Ekonomisk Tidskrift*, 65(1), 1-12.
- Peacock Alan T. & Wiseman, Jack, 1961. *The Growth of Public Expenditure in the United Kingdom*. Princeton, NJ and London: Princeton University Press.
- Promemoria rörande institutets verksamhet den 30 maj 1958*, 1959. Stockholm: Industriens Utredningsinstitut.
- Protokoll fört vid sammanträde med styrelsen för Industriens utredningsinstitut på Täckva Udden fredagen den 15 november 1957*, 1957. Stockholm: Industriens Utredningsinstitut.
- Protokoll fört vid sammanträde med styrelsen för Industriens utredningsinstitut i Falun onsdagen den 4 juni 1958 kl 09.30*, 1958. Stockholm: Industriens Utredningsinstitut.
- Protokoll hållet vid sammanträde med Stockholms universitets historisk-filosofiska sektion den 4 december 1962*, 1962. Ärende 6, bilaga 61 (Archive of Stockholm University).
- Ringqvist, Margareta, 1996. *Om den offentliga sektorn: Vad den ger och vad den tar*. Stockholm: Fritzes.
- Rodriguez, Enrique, 1980. *Offentlig inkomstexpansion: en analys av drivkrafterna bakom de offentliga utgifternas utveckling i Sverige under 1900-talet*. Lund: LiberLäromedel.
- SOU 1948:45, *Svenskt långtidsprogram 1947-1952/53*. Stockholm: K.L. Beckmans Boktryckeri.
- Svenska Dagbladet*, 1962. 'Samhällets utgifter bara ökar: Forskare söker en förklaring', 29 November.
- Söderström, Lars, 1981. Review of Anders Forsman, *En teori om staten och de offentliga utgifterna*, *Historisk Tidskrift*, 101(2), 246-252.
- Tarschys, Daniel, 1983. *Den offentliga revolutionen*. Stockholm: LiberFörlag.

- Uddhammar, Emil, 1993. *Partierna och den stora staten: En analys av statsteorier och svensk politik under 1900-talet*. Stockholm: City University Press.
- Värmlands Folkblad, 1962. 'Den offentliga sektorn', 11 December.
- Waara, Lennart, 1980. *Den statliga företagssektorns expansion – orsaker till förstatliganden i ett historiskt och internationellt perspektiv*. Stockholm: LiberFörlag.
- Wadensjö, Eskil, 2019. 'Erik Höök: En kartläggare av den svenska ekonomin', in Henrekson, Magnus (ed.), *IFN 1939-2019: 80 år av ekonomisk forskning*. Stockholm: Ekerlids Förlag.
- Wallander, Jan, 2009. 'Mina år vid IUI', in Henrekson, Magnus (ed.), *IFN/IUI 1939-2009: Sju decennier av forskning om ett näringsliv i utveckling*. Stockholm: Ekerlids Förlag.
- Welinder, Carsten, 1962. 'Varför stiger våra skatter?', *Stockholms-Tidningen*, 2 December.
- Werin, Lars, 1972. Yttrande vid tillsättning av professur i arbetsmarknadspolitik vid Institutet för social forskning (Archive of Stockholm University).
- Wickman, Kurt, 1980. *Makro-ekonomisk planering – orsaker och utveckling*. Uppsala: Uppsala Studies in Economic History.

Sartres serialitet

Existentiellt begripande och en exkurs om Coronakrisen

Rolf Hugoson

Sartre's seriality: Existential conceptualizations and an excursus on the Corona crisis

In his *Critique of Dialectical Reason* (1960) Sartre tried to clarify the dialectic between different levels of understanding, between theory and existential or factual *praxis*. Within the material realm of *praxis*, there are two forms of mediation: the group (oriented by a common interest) and the series. A series is an ordered gathering, such as a queue; but can also be the audience that listens to the radio; or the activity of smuggling gold out of Spain, in the 16th century. Sartre is unwilling to call seriality a concept, and I concur by emphasizing the variability of the phenomenon but also its usefulness as a political term. I demonstrate that a pattern can be found among Sartre's examples of seriality: a series can either be active or passive, reflective or unreflective. However, a series which is both active and reflected is an anomaly, since this means that the series transforms into the other form of mediation, the group, or even "an organized Apocalypse". In a short excursus I apply these forms of seriality to the spring 2020 Corona crisis, where the political problem of choosing between patience and impatience is touched upon.

Människor som står uppradade, kan de sägas vara tillsammans? Filosofen Jean-Paul Sartre (1905–1980) betraktade köer redan i romanen *Äcklet*, där han bland annat tog tillvara upplevelser från tiden som gymnasielärare i Le Havre, i början av 1930-talet:

”I morse hade jag glömt att det var söndag. Jag gick ut och jag gick på gatorna som vanligt. [...] I alla förstäder har långa svarta köer börjat ringla mellan oändliga fabriksmurar, de går långsamt fram mot stadens centrum. [...] där är Rue Tournebride, jag behöver bara intaga min plats bland mina likar och så får jag se de fina herrarna ta av sig hatten för varandra.” (Sartre 1938, 53f)

Rolf Hugoson är verksam vid Statsvetenskapliga institutionen, Umeå universitet.
E-mail: rolf.hugoson@umu.se

Jag fokuserar Sartres uppfattningen om köandet, uppradandet, serialiteten. Sartres skrifter erbjuder förstås många fler intressant problem, vars närvaro här som bäst antyds.

I andra sammanhang har jag skrivit om begreppshistoria och då utgått från, att begrepp innefattar alla former av språkliga tecken för mänskligt förstånd – även ”lågt hängande frukter”, för att citera Peter Strandbrink.¹ Sartre ställde högre krav på ett begrepp: han hävdade, att vi verkligen begriper, bara om vi därigenom erkänner vår frihet. Samtidigt undersökte Sartre gärna samhällsformer där friheten kunde missförstås, som om den kunde begränsas av faktiska villkor. Kanske var det därför han återkom till människor som radade upp sig i köer eller i serier. Enligt Sartre förblev de då främmande för sig själva och varandra.

Begränsar köer människans frihet? Vad är egentligen serialitet? Stämmer det, att olika former av uppradande så drastiskt påverkar samhällslivet? Mina frågor ter sig kanske banala, men ansluter till ett vidare samtal om existentialismens betydelse för politisk teori, liksom för statsvetenskap i bred mening.²

Sartres mytiska roll som intellektuell katalysator urskildes redan på 1940-talet, då hans pjäser och romaner även översattes till svenska. Hans böcker säljs alltså i rätt stora upplagor – särskilt teaterpjäserna och essän *Existentialismen är en humanism* (1947, till svenska 1949).³ Vad fångslar publiken? En människas person och intressen beror av vilken situation hon befinner sig i – Sartre återkom gärna till hur Marx fattade en sådan historisk situation – men han vidhöll, att det avgörande förblev det egna beslutet, den existentiella friheten.⁴

Väsentet är varats mening, men det måste fattas fritt i den existentiella situationen, i tillvaron. I sin avhandling *Varat och intet* parafraserade Sartre Heidegger: ”existensen föregår essensen” (Sartre 1943, 583) vilket också kan formuleras som ”tillvaron föregår väsendet”.⁵ Människan kan annorlunda uttryckt välja att konstruerar sig själv, eller blir kanske rentav människa bara genom att erkänna detta.

1 Strandbrink 2019, s 48.

2 Jfr Palonen 1993: ”There are no ‘existentialists’ among young philosophers or political thinkers of today, and in academic political theory of today the existential language of politics is hardly discussed at all. There are only a few ‘Sartrians’ left, while there is, as manifested in this volume, a considerable number of ‘Sartrologists’, who still find the work of Sartre as a valuable source of research, reading Sartre in a heuristic manner and comparing his views with other thinkers using different languages”.

3 Ett exempel från den franska marknaden 1973, då försäljningen av pocketböcker rusat iväg: fast Sartre bara nådde nionde plats på Gallimards 50-i-topplista, följdes i gengäld den bästsäljande *La Nausée* (1939) av ytterligare sju titlar (romaner, novellsamlingar och pjäser) varför detta års sammanlagda upplaga var på åtta och en halv miljon exemplar: 1 454 000, 1 447 000, 1 428 000, 1 222 000, 819 000, 773 000, 744 000, 636 000. Gallimard 2011, s 389.

4 Bästa introduktion till Sartre på svenska är Gron, 1987. Se även Cohen-Solal 1987; mina referenser nedan är till den franska upplagan, Cohen-Solal 1985. Viktiga bidrag är även Østerberg, 1993, samt Olofsson 1996. Två verk av filosofer riktade till en vidare publik tyder på fortsatt relevans: Lévy 2000 och Bakewell 2016 (sv. övers. 2017).

5 Heidegger invände mot Sartres tolkning i essän ”Brev om humanismen” där han torrt konstaterar: ”Men omvändningen av en metafysisk sats förblir en metafysisk sats” (Heidegger 1946/1996, 24ff).

Livskamraten Simone de Beauvoir förde tanken vidare i det bekanta, men knappast lättbegripliga slagordet, att ingen föds till kvinna, det är något en blir: ”*On ne naît pas femme, on le devient*” (Beauvoir 1949, II, 13). Ett sådant ”blivande” kanske kan sägas innefatta både det medvetna valet och den passiva acceptansen: om valets möjlighet erkänns skulle det kvinnliga kunna vara väsentligt, men den som tror sig tvingad att följa naturens gång har inte begripit vad som var väsentligt, i Beauvoirs mening.

Svenska statsvetare har sällan citerat Sartre, som saknade intresse för myndigheter och efter hand tycks ha blivit allergisk mot partipolitik och förvaltning. Redan som student såg han halvhjärtat fram emot en karriär som lärare, som tjänsteman, som Østerberg påpekar: ”Han tycker inte om att se sig själv som blivande tjänsteman, något som kommer till uttryck i hans ovilja mot tjänstemannasamhällets store talesman Emile Durkheim” (Østerberg 1993, 225).

Ett starkare intresse bland litteraturvetare förstärkte bilden av Sartre som romanförfattare, en mindre central roll på den statsvetenskapliga spelplanen.⁶ Men även i romanerna (t.ex. *Äcklet* och *Frihetens vägar*) och i pjäserna (*Flugorna*, *Lyckta dörrar*) berörde Sartre grunderna för politiska medvetenheter, formade mot bakgrund av människans faktiska villkor.

Särskilt i Frankrike etablerades ett märkligt officiellt erkännande av Sartre som ständig rebell. 1960 undertecknade han ett manifest, där franska värnpliktiga uppmanades vägra åka till Algeriet, vid denna tid ännu en fransk koloni. Ett fåtal som hade skrivit på uppropet ställdes inför rätta och dömdes till fängelse. När turen kom till Sartre hejdade emellertid president De Gaulle processen: ”Voltaire kan vi inte sätta i fängelse!” (Cohen-Solal 1985, 535: ”*On n’arrête pas Voltaire!*”). Orden är apokryfiska, men faktum kvarstår, att Sartre visades tillbörlig respekt, som hade han Voltaires betydelse.⁷

Sartre stod i dagspolitiken långt till vänster om Heidegger – efterhand alltmer uttalat på den yttersta vänsterflanken, i samtal med stalinister och

6 Thure Stenström (1927-) har ur ett bredare perspektiv utrett hur den filosofiska skola Sartre anses ha företrätt, existentialismen, mottogs i Sverige, under perioden 1900-1950 (Stenström 1984). Stenström hade själv fört detta svenska mottagande vidare, bland annat genom sin bok *Existentialismen*, som rymmer flera kapitel både om Sartres och Simone de Beauvoirs litterära bidrag (Stenström, 1966). Ännu en litteraturvetare och kulturskribent som ihärdigt läste Sartre var Svenska Dagbladets kulturredaktör Gunnar Brandell (1916-1994), som också redovisat en insiktsfull läsning av Sartres Kritik. Brandell skriver bland annat: ”Tvärsigenom begreppsexercisen i Critique framskymtar solidariteten med spontant bildade, ’skapande’ grupper i kamp med ett opersonligt system” (Brandell 1977, 95).

7 Sartres roll som intellektuell kan sägas ha gynnat den radikala stämning, som sedermera förtätades under upproren i Paris i maj 1968. På liknande vis förmodas Voltaires tankar om Upplysning ha bidragit till att skapa förutsättningarna för revolutionen 1789. François Dosse har i sin utförliga historia om strukturalismen ett kapitel om 1968 och därtill ett avsnitt med titeln ”Sartre’s revenge”, Dosse 1997, 112-121. Vad beträffar Voltaire antydde Peter Gay i en översikt redan 1959 att frågan om filosoferna orsakade franska revolutionen brukade besvaras med ett kategoriskt ja eller nej, av konservativa tänkare. Gay tenderade mer åt att påverkan varit viktig, om än inte ensamt avgörande. Se Peter Gay, *Voltaire’s Politics: The Poet as Realist* (1959), 2:a uppl. Yale University press 1988, s.374f.

maoister. Men Sartre liksom Heidegger insisterade på varats ej givna mening, tanken att människan är radikalt fri. Friheten ställs då i kreativ motsättning till det givna. Vi befinner oss fritt, men i historiska situationer, i existensen, inför våra livs faktiska omständigheter. Vi hamnar i köer.

1. Serialiteten som koncept, ett sakligt begrepp

En skillnad kan markeras mellan filosofiska *begrepp* och mer sakliga uppfattningar, knutna till ord som folk, kris och makt; ord som bygger upp lagar och tillåter partipolitiskt spel. Sådana ord skulle jag vilja prova att kalla *koncept* – ett ord som på svenska betyder skiss eller utkast, till skillnad från engelskans och franskans ”*concept*”, som utläses begrepp. Även i tyskan finns för övrigt en skillnad mellan *Konzept* och *Begriff*.

Ändå får vad jag kallat koncept viss tyngd, i den mån filosofiska begrepp hänger samman med den faktiska situationen, präglad av just ofärdiga utkast. I den fenomenologiska traditionen (Hegel, Husserl, Heidegger, Sartre och Merleau-Ponty) utgår man från ett jordnära iakttagande av mänskliga upplevelser, tillvaron som det för handen varande.

Serialitet (köandet, uppradandet, serien, det seriella) är ett exempel på ett koncept, vars existens en del filosofer urskilt, fast de tvekat att erkänna det som begrepp. ”Serien kan inte utmyнна i något *begrepp*” skriver Sartre själv i sitt omfattande försök att förena existentialism och marxism, *Kritik av det dialektiska förnuftet* (Sartre 1960, 313).⁸

Redan i *Varat och intet* hade Sartre konstaterat, att en människa visserligen ”psykologiskt” kan uppskatta sin och andras gemensamma roller, när hon arbetar i samma rytm som andra, marscherar i takt, eller mer allmänt färdas längs trafikens förutbestämda spår: ”jag glider ned i den ström av människor, som så länge det funnits en tunnelbana outtröttligt flödat genom korridorerna på stationen La Motte-Picquet-Grenelle”, men: ”En sådan erfarenhet har en psykologisk karaktär, den är inte ontologisk. Den motsvarar alls inte någon verklig förening av berörda för-sig [de ontologiska subjekten]” (Sartre 1943, 563).

Serialiteten, uppradandets regel, som tilldelar en människa hennes plats i

8 De delar av *Kritiken av det dialektiska förnuftet* där serialiteten presenteras har inte översatts till svenska. När verket publicerades 1960 valde man att låta texten inledas av ett anslutande verk (100 sidor), ”Till frågan om metoden”, som Sartre annars redan 1957 hade utgivit i den egna tidskriften *Les Temps Modernes*. På Bonniers kom 1971 ”Till frågan om metoden” med titeln *Existentialism och marxism*, 1984 utgiven på Arkiv förlag med den ursprungliga titeln, samt ett tjugofem sidor långt förord av Österberg. Detta långa metodavsnitt redogör för Sartres ”progressivt-regressiva” metod, som skulle låta honom rekonstruera det dialektiska förnuftet. Tanken har av Flynn sammanfattats så här: ”The regressive movement proceeds analytically from the facts so described to the conditions of their possibility, working its way through increasingly abstract conditions and ‘structures’. [...] In a subsequent ‘progressive’ movement, an attempt is made to examine the ‘totalizing praxis’ of individuals and groups by means of which they make historically concrete the ‘structures’, institutions and practices that the regressive movement has uncovered” (Flynn 2012, 244).

en kö, tar inte hänsyn till varje persons ontologiska behov och förmågor. Efter som regeln inte förmår ta hänsyn till de verkliga människorna, säger den inget väsentligt, den blir inte till begrepp i filosofisk bemärkelse, så tolkar jag Sartre.

Inom samhällsvetenskaperna har man oftast gjort mindre strikt skillnad mellan filosofiska begrepp och vad jag kallar koncept. Dag Østerberg upphöjde till exempel i slutet av 1970-talet "serie" till ett "sociologiskt nyckelbegrepp" (Østerberg 1977: sv. övers. 1979). Det var för övrigt tack vare Østerberg jag upptäckte serialiteten.⁹

Det första exemplet på svenska där "det seriella" står med Sartre som referens har jag funnit i Jan Stolpes översättning (1971) av *Det vilda tänkandet*, ett inflytelserikt verk av etnologen eller antropologen Claude Lévi-Strauss, först publicerat på franska 1962. Sociologen Raymond Aron, Sartres gamla skolkamrat, suckade 1973 över omfattningen av den debatt Sartres *Kritik* hade utlöst bland den inflytelserika strukturalismens anhängare, förenade kring Claude Lévi-Strauss.¹⁰ Slutkapitlet i *Det vilda tänkandet* var ett enda långt svar på Sartres *Kritik*. Lévi-Strauss menade sig dela Sartres ambition att skapa allmängiltig kunskap, men förespråkade det egna begreppet "vilt tänkande" framför Sartres version av "dialektiskt förnuft" (min kursiv):

"Det vilda tänkandet är totaliserande; i själva verket gör det anspråk på att gå mycket längre i denna riktning än vad Sartre hävdar att det dialektiska förnuftet gör, ty å ena sidan låter det dialektiska förnuftet det rent *seriella* undslippa (och vi har just sett hur klassifikationssystemen lyckas integrera det), och å andra sidan utesluter det schematismen, där dessa samma system når sin fullbordning" (Lévi-Strauss 1971, 244).

Lévi-Strauss har rätt, Sartre inkluderade inte serialiteten i den dialektiska eller historiska kunskap, som skulle frammanas i Sartres *Kritik*. Sartre gav emellertid serialiteten en mer självständig roll. Lévi-Strauss redovisade sin förståelse att inordna konceptet i de egna klassifikationssystemen, men förvisade det då också till marginalen. Sartre dramatiserar istället seriens betydelse.

Kritik av det dialektiska förnuftet innehåller flera exempel på hur människor kan uppfattas som uppradade, befinna sig i serier. En serie sägs vara något annat än en grupp, där personliga skillnader och likheter tas tillvara (men kanske också reduceras) istället för att skylas över, som i serien.

9 Jag uppmärksammade först "serialiteten" när jag tjugo år efter dess utgivning läste Dag Østerbergs (1938-2017) bok om stadsrummet i Oslo och snubblade över en hänvisning till "Sartres beskrivning av serialiteten" (Østerberg 1998, 12). Men innebörden bara antyddes, som om författaren ansåg detta vara något välbekant. Han var mer utförlig i Østerberg 2011, 247: "I det praktisk-trege feltet oppstår den særegne form for sosialitet som Sartre har beskrevet som serialitet: Mennesker befinder seg i serier eller rekker". För *særegne* kan man här läsa "särskilda", medans *rekker* blir "i nummordning" eller kanske "uppradade".

10 "The opposition between Lévi-Strauss and Sartre, or rather the rejoinder Lévi-Strauss made to the Critique, has already given rise to so much commentary that I have hesitated to take part and add my bit to this great debate [...]" (Aron 1975, 234).

Några år efter andra världskrigets slut hade Albert Camus (mot sin vilja ofta ansedd som existentialist) i romanen *Pesten* använt ordet "serie", men mer i förbigående. Camus berättade om hur människor i karantän, när de väl träffade varandra, inte klarade av att tala om djupa känslor, de fastnade i konventioner, i alldaglig sinnesrörelse: "la douleur qu'on vend sur les marchés, une mélancolie de série" – eller på svenska: "den smärta man torgför överallt, ett vemod på löpande band" (Camus 1947, 90/1948, 88 mina kursiv).¹¹ Jag skall i ett senare avsnitt återkomma till Camus, i ett försök att tillämpa konceptet serialitet på Coronakrisen. Men först gäller det att analysera Sartres användning av konceptet serialitet.

2. Fyra typer av serialitet

Existentialisten Sartre ville i *Kritik av det dialektiska förnuftet* (Sartre 1960) förtydliga dialektiken mellan olika nivåer av upplevelser, mellan det faktiska och det väsentliga, mellan praxis och teori.¹² Termen "medling" (*médiation*) använder Sartre för att omtala det faktiska liv (t.ex. i kvarteret) som ger en särskild innebörd åt vissa likaledes faktiska materiella villkor (t.ex. på fabriken) för invånarna (1960, 49f). Han skiljer mellan två avgörande slag av "medling": gruppen och serien (1960, 240).

I en läsning av Sartres *Kritik* har jag identifierat fyra huvudexempel på serier, även om varje exempel inrymmer fler varianter.¹³ De fyra typerna av serier räknas här upp två gånger: först i en kort sammanfattning byggd på den ordning (1-4) i vilken de presenteras i Sartres text. Därefter återkommer jag i en mer tematisk ordning (A-D) med längre kommentarer.

1 (C). Sartres första exempel på en serie är uppenbart historiskt, det utspelar sig på 1500-talet, där en serie dyker upp på tvärs med spanske kungens handel med ädla metaller. Sartres poäng är att guld- och silvermynt visserligen tillverkades i ett kungligt kontrollerat företag, ett särfall av "grupp". Men sedan försvann mynten och tackorna ur riket, till synes okontrollerat,

11 Elsa Thulins översättning håller för mina syften, ty givetvis är det löpande bandet en källa till det seriellt producerade. "En melankoli från löpande bandet" skriver även Jan Stolpe, i 2020 års nyöversättning (Camus 2020, 68).

12 Østerberg konstaterar bland annat i sitt förord (Sartre 1984, xxiv): "Dialektiken som metod är förståelsen av människans praxis, och praxis förutsätter frihet och projekt". Jfr Grøn 1987, 347: "*Kritik* av det dialektiska förnuftet innebär ett försök att bestämma det 'område' som detta förnuft har giltighet för [...] Det dialektiska förnuftets 'område' är den sociala och historiska världen, som enbart kan karaktäriseras med existensstrukturer (överskridande, behov, projekt eller utkast, avsikt, betydelse osv)."

13 I listan över serier fokuseras (här ovan på plats "D") oroliga samlingar, men i anslutning till detta reducerar Sartre också röstning i en representativ demokrati till "seriell opinionsbildning". Jfr även Østerberg 1977, 51-55. Busskönen och radiolyssnarna är de serier som rönt störst uppmärksamhet, vilket delvis förstärks av Sartres engelska översättare (Jfr Sartre 1976), som försett texten med ett antal rubriker, varvid vissa exempel framhävs, men andra hamnar i skymundan. I originalet presenteras alla exempel löpande i texten.

genom att gruppen ”genomkorsades” av ”seriell medling”, det vill säga i ett okänt antal *smugglarföretag* (Sartre 1960, 240).

2 (A). Det andra exemplet är enklare att få syn på – Sartre hämtar det i den egna omgivningen, i Paris: ”[...] en samling personer på Place Saint-Germain, de väntar på bussen vid hållplatsen utanför kyrkan [...]”; kort sagt en *busskö* (Sartre 1960, 308).

3 (B). Det tredje exemplet innefattar olika former av publik, men särskilt *radiolyssnare*: ”genom att vid ett visst klockslag lyssna på ett särskilt program etableras ett seriellt förhållande mellan lyssnare” (Sartre 1960, 320).

4 (D). Det fjärde exemplet på serie skiljer sig från de tre andra, eftersom fokus ligger vid övergången från serie – i form av rykten och *oroliga samlingar på gatorna* – till den alternativa formen av ”medling”, alltså gruppen. Sartres historiska referens är tiden för den franska revolutionen, 1789 (Sartre 1960, 386ff).

A. BUSSKÖN

Detta har förblivit Sartres mest kända exempel på serialitet, ”den nya regeln” för att ”strukturera ett kollektiv”: ”Vi har här en samling personer på torget Saint-Germain, de väntar på bussen vid hållplatsen utanför kyrkan” [...] ”Det handlar om en pluralitet av ensamheter: de här personerna bryr sig inte om varandra, talar inte med varandra och ser varandra knappast; de existerar sida vid sida runt en hållplatsskylt” (1960, 308). Det är knappast en slump, att ordet ”existerar” återfinns i citatet, då ordet knyter an till existentialismens huvudtes.

Uppenbarligen har här medvetande och handling avgörande betydelse, fast snarast negativt. Bussköns deltagare funderar inte på sin ytliga gemenskap, den förblir *oreflekterad* och bevarar para *passivt* den rådande ordningen. Busskön hindrar oss inte från att reflektera över vår existentiella situation, men uppmuntrar oss inte heller att bli medvetna om vår ontologiska frihet. Vi kan lugnt stå kvar, utan att umgås med andra eller med oss själva. Snart kommer väl bussen.

Sartre hävdade att sociologer bortser från serialiteten: ”denna struktur, det socialas grundläggande konstitution” (1960, 319). Lévi-Strauss gav som sagt svar på tal. I viss mening kan också bussköns banalitet sägas finna sin plats i en lång rad av civilisationskritiska stadsbilder, där en trist vardag hämmar människan från att nå en mer egentlig medvetenhet. Men Sartre ville inte ersätta Gesellschaft med Gemeinschaft, stadslivet med något förment ursprungligt lantliv. Bernard-Henri Lévy (2000, 330) har inte utan skäl konstaterat att: ”Sartre är en urban filosof”. Inför både stad och land skulle Sartre envetet hävda, att vi står fria att välja vad vi gör av situationen.

B. RADIOPUBLIKEN

Sartre kopplar vid flera tillfällen samman serialitet med publikerna som står inför olika typer av opinionsbildning. En viktig utgångspunkt är radiolyssnare. De förklaras vara frånvarande (till skillnad från människorna i en brödkö: 1960, 320) eftersom radiolyssnarna varken ser eller hör varandra. Sartre oroar sig för radioröstens ”mystifierande” maktutövning. ”Visst kan jag som lyssnar stänga av”, men jag förblir då ensam. Jag upplever bara desto starkare min oförmåga att nå alla andra lyssnare; det förblir obekant om de också slutat lyssna, eller om de fortsätter och tar del av andra nyheter eller ny musik.

Frånvaron av ett möte med andra lyssnare omöjliggör aktiv handling, vi förblir enligt Sartre *passiva*. Men samtidigt tycks detta slag av serie förutsätta en högre grad av medvetenhet eller *reflektion* över situationen. Jag kan slå på radion utan att uppfatta mig vara en del av en serie, men just därför krävs reflektion, om jag vill föreställa mig att det finns en större publik bortom radiohögtalarens räckvidd, i andra kvarter eller städer, bortom berg och skogar. Busskön syns och den som väl valt att ställa sig i ledet behöver knappt tänka på den som står före. Självklart finns det lyssnare som bara är ute efter underhållning, men de måste också reflektera, om de skall kunna föreställa sig varandra. För att uppleva de andra radiolyssnarna måste vi fantisera.

Medvetenhet om budskapet är en aspekt som i detta sammanhang inte tycks intressera Sartre. Förmågan att reflektera över vad som sägs torde ju i hög grad variera, beroende på just vad som sägs och vilka som lyssnar, i en given historisk kontext. Sartre utreder inte heller vad som kunde tänkas hända med bilden av radiopubliken, om vi exempelvis skulle bli uppmanade att som lyssnare ringa in och delta i ett samtal. Även om vi bara hörde någon annan ringa in, skulle det väl bli enklare att föreställa sig den i övrigt frånvarande radiopubliken? Om vi utgick från ett deliberativt perspektiv, kunde publiken som lyssnar till en debatt med inbjuden gäst sägas få kunskap om umgängets svårigheter och möjligheter. Publiken kunde rentav lära sig förstå, hur argument i en debatt stöter samman och förändras. Sådana effekter skulle i senare tiders sociala medier eventuellt kunna förstärkas. Men låg nivå på debatter skulle också kunna försvaga publikens kritiska förmåga.

Sartre accepterade inte tanken, att vi skulle kunna lära oss något om den egna friheten enbart genom att låta oss representeras av någon annan. Han hävdade att röstning till representativa församlingar mest liknar ”opinionens serialitet” (se vidare under D nedan). Jag skulle återigen vilja invända, att Sartre underskattade möjligheten att opinioner ombildas (till det bättre eller det sämre), ifall en förhandling iscensätts mellan röstande och förtroendevalda, eller mer allmänt mellan de som aktiveras i sociala media.

Publikens passiva roll bör alltså inte överdrivas. Visst borde dessutom vad som sägs i radion kunna tas tillvara i andra, mer konkreta och eventuellt mer

medvetna sammanhang? Den tyske författaren Thomas Mann, i exil i Schweiz, skrev i dagboken torsdagen den 2 augusti 1934:

”Hörde i radio meddelandet om Hindenburgs idag på förmiddagen inträffade död, som förkunnades kl. 9:30 för den tyska allmänheten genom Göbbels lögnaktiga trut, och om den rikslag som har förberetts, enligt vilken rikspresidenten och rikskanslerns ämbeten skall slås ihop till ett, så att den där människan [Hitler] nu är båda delarna och själv kan utse sin ställföreträdare.” [---] ”Till teet kom Erikas [Thomas dotter] vän X., den unge skådespelaren och kommunisten med de utslagna tänderna. Berättade om sina upplevelser, av vilka det övertygande framgår, att nationalsocialismen är bestialitet och *ingenting annat*.” [Manns kurs.] (1980, 242)

Mann tänkte väl här inte så mycket på publiken, men nämner ”den tyska allmänheten”.

Thomas Manns förmåga att ta ställning var exklusiv, men ställer oss inför möjligheten av delvis oväntade överlappningar mellan serier och grupper. Ur ett begränsat seriellt perspektiv var han isolerad från större delen av den övriga radiopubliken, men sökte alternativa vägar. Han lyssnade, fällde sitt omdöme och skaffade sig upplysningar även från andra källor. Han tog varje vecka emot vänners och släktingars besök, telegram, telefonsamtal, lyssnade på radio, besökte värdshus och restauranger, lyssnade på konserter eller såg på teaterpjäser. Ibland gick han på bio. Han reste med tåg och bil (med båt till USA), han höll föredrag och publicerade sig i dagspress. Han skrev ständigt brev och arbetade på sina böcker, och läste upp delar av dem i radio.

C. SMUGGLARFÖRETAG

Sartre urskiljer som vi sett två slag av ”medling”: gruppen och serien (1960, 240). Gruppen är: ”en gemensam *praxis*, övervägd, sammanhållen, sammanförandes människor (vare sig de utnyttjas eller ej) i ett företag med ett gemensamt ändamål” (1960, 239). För att exemplifiera *gruppen* inleder Sartre en diskussion om materiella villkor och väljer att ge ett exempel från 1600-talets Spanien: ”Filip II:s regerings *politik*, särskilt med avseende på vad vi diskuterat, politiken att förse riket med ädla metaller” (1960, 239).

Sartre betraktar inte grupplivet som harmoniskt. Gruppen som typ är inte bättre än serien, bland annat eftersom ens roll i gruppen både kan bygga på oreflekterade och reflekterade val. Enligt Sartres stränga existentiella logik kan vi rentav ha valt att förbli slavar i grupp, i den mån vi valt att inte offra våra liv i ett fruktlöst uppror. Trots den drastiska intressemotsättningen kan alltså en grupp förena herrar och slavar, på ett historiskt beständigt vis, fast ett varaktigt ontologiskt medvetande knappast gynnas. Men, i Hegels anda förmodar Sartre,

att även herrar och slavar känner varandra och ”tillsammans” utvecklar det ”gemensamma” arbetet. Det ensidiga förtrycket gynnar visserligen inte friheten i längden, men kan prägla en epok.

Om vi håller oss till den spanska utvinningen och importen av ädelmetaller, som guld och silver, så har ekonomhistoriker – Sartre nämner Braudel – sedan länge framhävt den spanska regeringens oförmåga att hålla kvar metallerna i riket. De smugglades antingen ut illegalt, eller så fördes guldet och silvret av det spanska styrets egna representanter till Italien och till Nederländerna, i ett slags omedveten (seriell) illojalitet med den officiella politiken, gruppens regim.

Sartre menar, att när guldet och silvret efter att ha nått Spanien snart smugglas ut ur landet, så förlorade gruppens deltagare (de som gav order om gruvbrytning lika väl som gruvarbetarna) greppet om både metallerna och kanske även sina tidigare roller. De ställs nämligen istället inför det andra slaget av medling, *seriell* medling (1960, 240):

”i företagets marginaler förhåller sig samma (eller andra) människor gentemot den gemensamma praxisen som *Andra*, det vill säga den arbetande gruppens inre sammanhållning genomkorsas av en ömsesidig utsida i den mån ett materiellt avlägsnande utförs”.

Jargongen är kanske inte så lätt att begripa tagen ur sitt sammanhang. Men Sartres poäng är att smuggelhandeln var seriell, eftersom den inte begripliggjordes av någon ny politik eller något gemensamt företag. Istället yttrade de sig som en serie möten mellan ytligt engagerade aktörer. Handeln med ädla metaller, betraktad som serie, genomkorsar *aktivt* den ansamlade spanska gruppen. Men då få förstår vad som händer framstår denna serialitet som *oreflekterad*.

D. OROLIGA SAMLINGAR PÅ GATORNA

Det låter kanske lättfattligt, att handlande aktörer på grundval av sin insikt i situationens möjligheter omformar de gällande villkoren. Men hur kan individer (om de först bara har strukturerats som en serie) någonsin identifiera och ta tillvara möjligheten att handla *tillsammans*? När seriens medlemmar blir medvetna och börjar handla tillsammans upphör serien att existera, till förmån för en grupp. Men hur sker denna övergång?

Sartre har valt ut en historisk situation för att skildra en övergång från serie till grupp: Bastiljens stormning i juli 1789.¹⁴ Paris uppfattades inringat av en

14 Det har gjorts troligt att Sartre i sin konkreta skildring av revolutionens nyckelepok utgick från historikern George Lefebvres (1932), *La grande peur de 1789*. En god erinran om behovet av att inte genast anamma de kategorier äldre historiker utgått ifrån är annars Maza, 2002.

belägrande armé, en aktiv grupp. Stadens invånare tedde sig däremot bara som en serie, eller en trög massa. Ett gemensamt intresse saknades först, men oro spreds via rykten. Denna information var seriell, i den bemärkelsen att den inte kontrollerades, mer uttryckligen genom att ryktet gick från mun till mun.

Den nyinkallade nationalförsamlingen och andra etablerade politiska samlingar ställde upp representanter för val. Men enligt Sartre erbjöd dessa representativa institutioner inte utrymme för något väsentligt samförstånd, de inbjöd inte till någon verklig reflektion och än mindre till handling: "röstning i borgerliga demokratier är en passiv och seriell process. Varje väljare har förstås formulerat sin röst som en Annan och genom Andra, men istället för att bestämma sig gemensamt och som *praxis* i förening med Andra, bestäms den passivt, som en del av opinionens serialitet" (1960, 386).

Sartre intresserade sig alltså föga för 1789 års försök, att upprätta representativa församlingar. Istället menade han, att upplevelsen av gemensam fruktan åstadkom en väsentlig förvandling av serien. När den utmanades av en fiende, vars *aktiva handlande* utmanar seriens passivitet, framtvingades *reflektion* över den egna situationen. Övrigt fick därmed kungens armé en konstruktiv roll. När soldaterna närmade sig staden greps invånarna av panik. De visste inte vad de skulle ta sig till, men tyckte sig ställda inför ett allomfattande eller "totaliserat" öde (*sort commun comme totalité*, 1960, 388), att tillsammans bli föremål för arméernas gottfinnande.

Våldets negativa närvaro utmanade serien. Enligt Sartre gjorde medvetandet om det yttre hotet mot den passiva serien, att invånarna, seriens medlemmar, upptäckte varandra. De andra löpte samma risk som jag själv att duka under för muskötskott eller sabelhugg. Inför ett *gemensamt* hot kunde invånarna inte längre sägas vara främlingar: de visade sig likna varandra. Var och en vill beväpna sig och samlas kring vapenförråden... Alla detaljer i denna organisering, liksom revolutionens fortsatta karriär genom institutionalisering och terrorregim, behöver här inte upprepas. Seriens övergång i en medveten grupp bör emellertid utredas ytterligare.

3. Mekanisk solidaritet och organiserad Apokalyps

Sartre påminde om vad franska läsare redan hade lärt sig i skolan, att invånarna i förstaden Saint Antoine stormade fästningen Bastiljen, det svagt försvarade kungliga vapenförrådet och fängelset. Längre rådde oordning, men gradvis övergick serien i kedjor av åtgärder, styrda av deltagarnas imitation av varandra: "förband går vilse och återkommer utan att något förändras i vad man i likhet med Durkheim men i en annan mening skulle kunna kalla för 'mekanisk solidaritet'" (1960, 389).

Émile Durkheim hade vid slutet av 1880-talet tagit tillvara termen mekanisk solidaritet. Han ville bland annat förklara, hur förtroende skapas i primitiva

samhällen, vars medlemmar antas följa varandras konkreta exempel. Durkheim tänkte sig, att samhället har en given identitet, som om man kunde förverkliga sig själv genom att härma förfäderna – genom arbetsdelning blev frågan givetvis mer komplex i ekonomiskt mer avancerade samhällen, varför solidaritet antog annan karaktär. Sartre kunde däremot inte acceptera, att ett givet samhälle skulle kunna tilldela oss våra väsen och därmed förekomma det fria existentiella valet. Varken ”gruppen” eller ”serien” är kollektiv av ett slag, som skulle kunna dominera valet att handla. Därför bör Sartres mekaniska solidaritet uppfattas ”i en annan mening” än Durkheims.

När Sartre skildrar seriens transformering till grupp använder han även uttrycket ”Apokalypsen”. ”I detta moment [Bastiljens stormning] är något givet som varken är grupp eller serie men av Malraux i *Förtvivla ej!* kallats Apokalypsen, alltså seriens upplösning i den fusionerande gruppen.” (1960, 391)¹⁵ Sartre levererar sedan omedelbart sin egen slutsats om Paris i juli 1789: ”i varje stadsdel, i varje tillfälle, i varje partiell process fullbordas spelet, staden i rörelse når sitt slut och sin mening”, eller ”*la partie se joue tout entier et le mouvement de la ville y trouve son achèvement et sa signification*” (1960, 391).

Apokalypsen är ett namn med bibliska förtecknen, men givetvis förändras effekten då Sartre anger författaren André Malraux som källa. Att denne 1960 även råkade vara De Gaulles kulturminister är i sammanhang av mindre betydelse. Malraux hade emellertid deltagit i det Spanska inbördeskriget och trädde gärna själv in i rollen som existentiell hjälte. I romanen *Förtvivla ej* (*L'Espoir*, 1937) hade han skildrat sina erfarenheter av det spanska kriget.

Uttrycket Apokalyps omges i Malrauxs roman inte av revolutionärt jubel. Situationen är tvärtom resignerad, det handlar om nederlag, inte om seger. Malraux upprättar en stoisk hållning, ett slags tålmod, kopplad till stark plikt känsla. Han iscensätter en dialog mellan två soldater i regeringsarmén, som anfölls av Francos bättre utbildade och utrustade rebellarmé. Situationen hade tidigt urskilts vara nästan hopplös, ändå gav man inte upp. Frågan var bara hur man kunde undvika risken att offerviljan övergick i kollektivt självmord:

”Apokalypsen vill ha allting genast, men det beslutsamma handlandet fordrar lång och hård ansträngning. Det farliga är att varje människa inom sig bär längtan efter en apokalyps. En sådan

15 Jfr även tolkningen i Subra 1993. Just i en disussion av Sartres Bastiljskildring föreslår hon att ”ond tro” eller ”bad faith” (Sartres term för föreställningen att ens identitet kan vara given utan eftertanke och val, som kunde man nöja sig med att spela en roll) inte behöver vara politiskt eller moraliskt felaktigt. Subra föreställer sig att spelad identitet: “it can also refer to the possibility of the *situation (reality)* being ‘wrong’ and to the possibility of changing it – it creates an opening for a marginal situation.” [...] “At the Bastille, the citizens rushing towards the arms were not acting in good faith. They were not together, ‘defending’ the cause or aiming at common end, but only acting ‘as if’ they were doing it” (Subra 1993, 74f).

längtan förvandlar på rätt kort tid striden till ett säkert nederlag. Skälet är enkelt: det hör till apokalypsens natur att den *saknar framtid*. Även om den hävdar, att det finns en sådan. Han stoppade pipan i fickan och sade sorgset: Vår blygsamma uppgift är att organisera apokalypsen, herr Magnin...¹⁶

Malraux presenterade alltså Apokalypsen som ett organiserat nederlag.

Att Sartres valde denna referens torde kunna förklaras med hans åtminstone stundtals dystra prognos för revolutionära handlingar. Även i den marxistiskt präglade *Kritik* är existentialisten Sartre ovillig att låta friheten övergå i plan. Han framhäver gång efter annan, att en klass eller en ny grupps formering inte erbjuder någon garanti för att frihetens möjligheter skall kunna tas tillvara.

Det seriella är för Sartre ett återkommande dilemma, som visar på samhällets närvaro bara som ett slags ytlighet, eller möjligen ett mer egentligt framtida samhälles frånvaro. Enskilda personer kan bara genom att träda ur seriens begreppslösa tillstånd finna gemenskap och självinsikt. Här blir Sartre optimist, han hoppas att det verkliga begripandet av det väsentliga skulle kunna framträda, mitt i den politiska och ekonomiska saklighetens värld.

4. När finner vi oss stå uppradade?

I mina referat av Sartres serier har jag här ovan markerat två perspektiv, dels de uppradade människornas medvetenhet, dels upplevelsen av handling. För det första kan vi betrakta serialiteten ur ett medvetandeperspektiv. De som upplever eller deltar i serialiteten kan antingen *reflektera* över sin serie, eller *oreflekterat* ta den för given.

För det andra kan serialiteten betraktas ur handlingsperspektivet. Uppstår kön då vi råkar gå till affären samtidigt, utan att ha kommit överens om detta, så existerar denna ordning *passivt*. Men som vi sett kan en serie också uppfattas vara ett resultat av någons *aktiva* handling – smugglingen, som ändå inte framstår som en grupp, i den mån reflektion saknas. Men om serien verkligen både vore aktiv och reflekterad skulle den snart övergå i en grupp, som när Bastiljen stormades 1789.

Analysen av Sartres fyra huvudexempel resulterar alltså i fyra typer av situationer, vilket jag sammanfattar i följande tabell:

16 Malraux 1937/1947, 532. Min översättning bygger på såväl Gunnar Ekelöfs från 1944 (s 96) som Gunnel Vallqvists komplettering från 1957 (s 102): Ekelöf skriver "dröm" istället för "apokalyps" och Vallqvist skriver "revolution" istället för "beslutsamt handlande". Jag framhäver originalets ordval genom att välja apokalyps och beslutsamt handlande.

Tabell 1. Två perspektiv på serialitet och fyra situationer

<i>Medvetande</i>	<i>Oreflekerat</i>	<i>Reflekerat</i>
Handling		
Passiv	A: Busskön	C: Radiopubliken
Aktiv	B: Smugglarföretag	D: Oroliga samlingar

Påståendet att radiopubliken är ett reflekterat medvetande bör än en gång kommenteras: vad som avses är medvetenheten om serien, inte medvetenheten om budskapet. Onekligen krävs ibland viss eftertanke för att välja rätt busskö, men när vi bara ställer in oss i ledet behövs ingen djupare reflektion över oss själva och de andra. Radiopubliken däremot står inte där, utan måste frammanas i reflektion.

Urexemplet för serierna kan ha varit de bussköer Sartre dagligen passerade, när han begav sig till eller från kaféerna vid torget Place Saint-Germain. Men även tunnelbanans ”strömmar” var som sagt något han tidigt funderat över. Sartres ovilja att låta serialitet bli ett begrepp innebär, att vi saknar tydliga gränser för vad som skall räknas som serialitet. Föreställning om massmedias publik som ett slags serie är en utvidgning av tanken på en busskö. Det är en god hypotes, som kan utvecklas ytterligare och tillämpas på vår tids ”sociala medier”. Vi har alltså radiolyssnare, men digital teknologi låter oss dessutom upprätta nya komplexa samspel, mellan närvaro och frånvaro, mellan reflektion och anpassning utan eftertanke.

Tabellens sammanfattning av Sartres exempel skall inte uppfattas som ett slutet system, utan som uppmuntran till nya studier av serialitet i skiftande historiska situationer. Vi skulle kunna följa upp Sartres föreställning om ”smugglarföretag”, och undersöka om de inte kunde tänkas ha förvandlats till mer medvetna grupper. Nya kapitalistiska institutioner började just på 1500-talet byggas upp i Genua, i Antwerpen och i London, som Braudel utförligt visat, i flera arbeten, om än utan att använda koncepten grupp och serie.

En historiker (Benedict Anderson) och en politisk teoretiker (Iris Marion Young) har redan försökt ta tillvara Sartres koncept – vilket inte betyder att de villkorslöst accepterat Sartres övriga utgångspunkter och slutsatser.

Iris Marion Young rättfärdigade på 1990-talet en amerikansk politikers (Shirley Wright) valkampanj. Det gällde ett skolval, där Wright sade sig representera ”kvinnor”. Men enligt Young ville Wright inte bara mobilisera kvinnor, som om hon naivt trodde att detta var en redan konstituerad grupp. Wright

ville politisera frågan, sade Young och lyfte aningen oväntat fram Sartres syn på det seriella, uppfattat som ett problem som kunde angripas, om möjligheten att välja att bli "kvinnor" tydliggjordes eller "politicerades". Young pekade först ut den "seriella" svårigheten att se varandra (Young 1994, 736):

"Women names a position in the division of labor that tends to be specifically related to schools, the primary parent to deal with schools, at the same time that it names a position outside authority structures."

Men, fortsatte Young, alternativet som Wright erbjöd när hon talade om "women" var inte att genast bilda en grupp, utan snarare att som kvinnor överväga sin situation:

"In that speech Wright is not claiming a group solidarity among the women of Worcester, either around her candidacy or in any other respect, but is referring to, gesturing toward, a serial structure that conditions her own position and that she aims to politicize".

Huvudsaken för Young är alltså förmågan att urskilja sin situation i grupp eller i serier. Med hänvisning till diagrammet ovan kan vi säga att det handlade om att åtminstone reflektera över sin roll, det vill säga gå från ruta A (eller C) till ruta B – eventuellt till ruta D, det vill säga reflektion och handling.

Några år efter Youngs återintroduktion av konceptet serialitet försökte Benedict Anderson skilja mellan positiv och negativ serialitet. Han utgick av allt att döma från Sartre, även om Anderson inte angav någon källa för resonemanget.¹⁷ Negativ serialitet förknippades med viljan att dela in människor i klasser eller grupper. Anderson nämnde en folkräkning, där människor fördes till "givna" kategorier. Detta kallade Anderson för "bunden serialitet". Vi kan placera detta exempel i ruta C (om vi begriper vissa etiska kategoriers godtycklighet bör vi nämligen inte låta dem styra vårt handlande, alltså är passagen till D inte trolig).

Men Anderson antog även, att en mer positiv "obunden serialitet" kunde förekomma. Där skulle aktörer erbjudas ett val: de kunde antingen ställa sig jämte varandra och handla tillsammans; eller de kunde utan anspråk på grupp-tillhörighet ta del av information om olika institutionella ordningar, men utan att tvingas in i en given ordning (Anderson 1998, 29-45). Det senare antagandet erbjuder ett mer deliberativt scenario, det förra en övergång till grupp.

17 Cf. White 204, 62: "There are strong, unacknowledged echoes of the Critique in Anderson's work: his account of newspaper simultaneity evokes Sartre's treatment of the radio broadcast, mention of the voting line has obvious references to Sartre's famous discussion of the bus queue, and his treatment of national identity echoes Sartre's exploration of the identity-based logic of anti-Semitism"; White tillägger i en fotnot (s80): "Documenting the influence of Sartre on Benedict Anderson is a trickier matter [...] The connection is via the work of his brother Perry Anderson."

Anderson hade tidigare, i den inflytelserika boken *Imagined Communities* (1983), undersökt hur nationalismen spreds som idé i Sydostasien på 1800-talet. Han fann att tidningar hade avgörande betydelse, inte bara genom de faktiska nyheterna, utan också genom blotta föreställningen av en gemenskap. Tidningsformatet tillsammans med erfarenheten av att läsa romaner uppmunttrade läsaren till reflektion över möjligheten att en större gemenskap även i sin fysiska "frånvaro" var "närvarande" som en förhoppning. Nationen var för stor för att kunna erbjuda alla medlemmar faktisk närvaro. Men att saker skedde "samtidigt" i hela landet var ändå en historia som föreställdes. Nationen var en "föreställd gemenskap". Det finns alltså anledning att uppfatta denna spridningsmodell som inspirerad av Sartres serialitet. Bilden av radiopubliken har översatts till att handla om tidningspubliken.

Hugoson (2004) inspirerades av Anderson (men förblev okunnig om konceptet serialitet) i en undersökning av hur nyheter spreds i Europa revolutionsåret 1848. Då skapade nationalism och frihetskav i flera länder ett nytt slags inter-nationell medvetenhet. Kommunikation via telegraf och tryckpress tillsammans med politisk fantasi gav anledning till ny samtidig handling: "nu är det dags för Folkens vår!" Avgörande var hur nyheter om utvecklingen i Paris 1848 uppfattades som ett historiskt budskap, även i resten av Europa.

År 2011 skapades i analogi med "Folkens vår 1848" föreställningar om en "arabisk vår". Människor i Nordafrika och Mellanöstern fann samtidigt anledning att utmana de gamla makthavarna, delvis tack vare ökad tillgång till "sociala medier". Att så få förhoppningar om demokrati och frihet kunde förverkligas erbjuder tyvärr ytterligare en likhet med resultatet av 1848 års revolutioner. Men möjligheten av bättre verkan på längre sikt återstår.

Serien förändras när dess deltagare utsätts för ett yttre hot, hävdade Sartre och skildrade vad som hände i Paris, i juli 1789, då kungens soldater utmanade seriens anonymitet och gav anledning till nya politiska grupperingar. Vårvintern 2020 var det istället viruset covid-19 som ställde myndigheter, allmänhet och företag inför ett nytt hot, i land efter land. Skulle Sartres koncept serialitet kunna hjälpa oss att förstå 2020 års Coronakris – eller åtminstone vissa aspekter av denna globala erfarenhet?

Att granska människans villkor genom att iscensätta en epidemi är inte en ny idé. Bocaccios *Decamerone* och Chaucers *Canterbury Tales* är klassiska exempel. Bägge skildringarna utgår från 1300-talets verkliga pest. Ett sentida exempel är Camus roman *Pesten*, citerad ovan. Camus låter i sin roman en far-sot drabba den algeriska staden Oran, inte för att detta hade hänt, men för att utröna människans förmåga att finna mening i en "absurd" tillvaro. Detta var alltså en tillvaro även existentialisterna hade gjort publiken bekant med, när de framhävde att människan inte kunde förvänta sig att någon religion presenterade henne en given uppgift – hon förblev fri att välja.

5. Exkurs: Hur radar vi upp oss inför viruset covid-19?

Existentiellt begripande förutsätter reflektion över hinder och möjligheter i situationer där vi faktiskt befinner oss. Våren 2020 präglades världen av hotet från coronaviruset covid-19. Det finns ingen anledning att här göra anspråk på att försöka begripa denna kris i sin komplexa helhet: det handlar ju dels om en pandemi, dels om en ekonomisk kris; dessutom uppträder smitta och smittbekämpning som ett slags vågor på ett djupare politiskt liv.

Jag skall nöja mig med att kort peka ut serialitetens betydelse, som ett politiskt dilemma, ett rörligt hinder för gemensam handling, men något man kan ta spjörn mot även när coronakrisen studeras. Fyra frågor kan formuleras, om vi utgår från de fyra seriella kategorierna A-D: *Hur köade vi? Hur fann vi oss ställda inför massmedias budskap? Vilket slags grupper förklarade sig utsatta för yttre hot? Övergick omedvetna serier i nya grupper?*

A. *Hur köade vi?* Från och med mars 2020 började vi rada upp oss på nya sätt. Köer som nyss tedde sig vardagliga, blev plötsligt ovanliga, såsom incheckningsköerna på flygplatser. Andra köer sträcktes ut, då vi inte ville stå nära varandra: i busskön, i kön för att stiga av tåget, i kön till snabbköpskassan. Regeringar förbjöd större folksamlingar och reglerade återstående köer. I många länder infördes karantäner och utgångsförbud. Svenska myndigheters mindre strikta rekommendationer hade samma syfte, att åstadkomma ”social distansering”.

B. *Hur fann vi oss ställda inför massmedias budskap?* Ett stort antal budbärare trädde fram och även de som ville lyssna kritiskt fann det svårt att bevaka mångfalden av mediala plattformar. Statistik presenterades, där alla medborgare förklarades utsatta för hot om smitta, kanske även dödsfall. I gengäld fanns hopp om tillfrisknande, tack vare nyinrättade intensivvårdsplatser. Smitto- och dödstal rapporterades dagligen och frågor väcktes. Varför tycktes Sverige jämfört med Danmark, Norge och Tyskland ha så höga dödstal? Publiken var knappast passiv, utan stimulerades av debatter, där modeller och gissningar iscensattes.

C. *Vilket slags grupp förklarade sig yrvaket utsatt för ett yttre hot?* I varje land antog nationalismen nya former, då regeringar och myndigheter framhävde behovet av att skydda den egna befolkningen mot en smitta, vars utländska ursprung gärna framhävdes. ”Vi” porträtterades som en enad grupp, hemsökt av virus i serie. Vissa anade, att det främst var egna medborgare som förde hem och spred smittan, men då uppstod bara nya misstankar: hur farliga var alltså svenskar som hade besökt Kina eller Italien? För att inte nämna storstadsborna, som snart tänkte besöka sina sommarhus på Gotland? Gränser stängdes, men då hämmades också transport av uppenbara nyttigheter. Lastbilar med mat, läkemedel, reservdelar och toalettpapper tvingades tillsammans med arbetspendlare köa till nya kontroller.

D. *Övergick omedvetna serier i nya grupper?* Hotet från viruset covid-19 ledde till en kamp, men etablerade institutioner hade här nyckelroller. Ansvar för avgörande åtgärder föll åtminstone på myndigheter: statliga, regionala, kommunala, eller internationella organisationer som WHO. Medborgare och företag förutsattes snarare anpassa sig. Vårdpersonal omtalades i rubriker som hjältar, och i vilken omfattning de hade privata eller offentliga anställningar i olika länder var knappast huvudsaken. Det finns även många exempel på att problem som berörde epidemin eller dess ekonomiska följdverkningar gav anledning till nya grupperingar: nya frivilliga hjälpinsatser (t.ex. för att hjälpa isolerade äldre); nya forskningssamarbeten; även förhållandevis begränsade protester mot epidemiregler kan ses som en ny form av gruppering. Kampvilja kunde kanske identifieras hos befolkningar hotade av viruset, men "oroliga samlingar på gatorna" var inte en tillåten utgångspunkt.

Kunde vi ändå säga, att medborgare kämpade, fast de stod uppradade i karantän eller i glesa köer? Redan på grundval av vad som rapporterats i svenska massmedia finns det anledning att diskutera om kampvilja kan ha uppträtt i form av tålmod? Medvetandeformen tålmod liknar då Malrauxs föreställning, att vi bör behärska och organisera oss, för att stå ut med segrans frånvaro. Därmed inte sagt att coronakrisen måste uppfattas vara en Apokalyps.

6. Tålmod eller otålighet?

Sartre anförde inledningsvis skäl för att inte betrakta serialiteten som ett begrepp, bland annat eftersom han ansåg att gemenskapen i en kö bara är psykologisk. Jag introducerade en skillnad mellan politiska koncept (sakliga ord som bygger upp lagar och tillåter politiskt spel) och filosofiska begrepp. Serialiteten kan betraktas som ett koncept. Detta visade sig i min läsning av Sartre innefatta flera intressanta företeelser: köer och publiker, passivitet och handling, ytlig och fördjupad reflektion.

Serialitet är tillvaro där reflektion och handling sällan sammanfaller. Deltagare i seriella företeelser kan vara både passiva och föga benägna att reflektera över sin gemensamma tillvaro, men om de blir aktiva faller normalt reflektionen bort, medan förmågan till handling bortfaller om reflektionen tillkommer. Om tillräckligt många deltagare skulle övergå till reflekterad handling, bör nämligen serien ombildas till grupp. Men inte heller grupper erbjuder ju i ett existencialistiskt perspektiv någon garanti för verklig medvetenhet om människans frihet.

Föregående avsnitt avslutades med föreställningen att serier kunde präglas av tålmod, ett slags beredskap inför ett mer aktivt handlande. Denna sammanlänkning får inte plats i Sartres snarast otåligen historieskrivning. Men visst

måste serialitet och tålmod kunna sammanfalla? Kunde vi börja betrakta varandra som fria människor, just tack vare det tålmod som aktiveras, när vi stannar i kön, eller när vi reflekterar över massmedias i viss mening frånvarande publikker?

Tålmod som dygd eller moralisk hållning har visserligen ofta kritiserats för att bara härskande skikt gynnas, om marginaliserade eller förtryckta människor uppmuntras till tålmod – som en spärr mot den otåliga revolten. Därmed inte sagt att vi skulle föredra att härskare, tjänstemän eller sjuksköterskor ständigt var otåliga. För att kunna välja mellan tålmod och otålighet måste vi därför orientera oss i politiska och ekonomiska förhållanden, som inte bara präglas av medvetna grupper, utan också av serialiteten, människor som rör sig i strömmar.

Referenser

- Anderson, Benedict, 1983. *Imagined Communities: Reflections on the Origins and Spread of Nationalisms*. London: Verso.
- Anderson, Benedict, 1998. *The Spectre of Comparisons: Nationalism, Southeast Asia and the World*. London: Verso.
- Aron, Raymond, 1975. *History and the Dialectic of Violence: An Analysis of Sartre's Critique de la Raison Dialectique*, (fr. orig. 1973) övers. Barry Cooper. Oxford: Basil Blackwell.
- Bakewell, Sarah, 2016. *At the Existentialist Cafe: Freedom, Being, and Apricot Cocktails*. New York: Other Press.
- De Beauvoir, Simone, 1949. *Le deuxième sexe*, vol. I-II. Paris: Gallimard (Folio).
- Brandell, Gunnar, 1977. "Anarkist med metod: Om Sartres andra filosofi", s 92-134 i Brandell, *Revolt i dikt och andra studier*. Stockholm: Alba.
- Camus, Albert (1945) "Non, je ne suis pas existentialiste...", s 1424-1427 i Camus, *Essais*. Paris: Gallimard (Pléiade), 1965.
- Camus, Albert (1947) *La peste*. Gallimard, Paris (sv. övers. Elsa Thulin, Bonniers 1948; ny övers. Jan Stolpe, Bonniers 2020).
- Cohen-Solal, Annie, 1985. *Sartre, 1905-1980*. Paris: Gallimard. (*Sartre: ett liv*. Bonniers 1987.)
- Dosse, François, 1997. *History of Structuralism*, vol. 1-2, (fr. orig 1992), University of Minnesota Press.
- Flynn, Thomas, 2012. Political existentialism: The career of Sartre's political thought", s 227-252 i Steven Crowell (red.), *The Cambridge Companion to Existentialism*. Cambridge University Press.
- Gallimard: un siècle d'édition 1911-2011*. Paris: Gallimard.
- Gay, Peter, 1959. *Voltaire's Politics: The Poet as Realist*, 2:a uppl. Yale University press 1988.
- Grøn, Arne, 1987. "Sartre: Frihet och situation", s 311-324 samt s 345-362 "Den senare Sartre: Vad är dialektik?" i Poul Lübcke (red.), *Vår tids filosofi* (dansk uppl. 1982) sv. uppl. Stockholm: Forum.

- Heidegger, Martin, 1946. *Brev om humanismen* (sv. övers. Birnbaum och Wallenstein). Thales 1996.
- Hugoson, Rolf, 2004. "1848: Den internationella politikens enastående år, speglat i samtida italiensk press", *Historisk tidskrift*: 3–22.
- Lefebvres, George, 1932. *La grande peur de 1789*. Paris: Armand Collin.
- Lévi-Strauss, Claude, 1971. *Det vilda tänkandet*, (fr. orig. *La Pensée sauvage*, 1962) översätt. Jan Stolpe. Stockholm: Bonnier.
- Lévy, Bernard-Henri, 2000. *Le Siècle de Sartre*. Paris: Grasset.
- Malraux, André, 1937. *L'Espoir*. Paris: Gallimard (Pléiade), 1947.
- Maza, Sarah, 2002. "The Social imaginary of the French Revolution: The Third Estate, the National Guard and the absent bourgeoisie, s. 106–123 i Colin Jones & Dror Wahrman (eds.), *The Age of Cultural Revolutions: Britain and France, 1750–1820*. University of California Press.
- Olofsson, Per Olof, 1996. *Det självkonstruerade fängelset: En inifrånuppgörelse med Sartre och sociologin*. Göteborg: Daidalos.
- Palonen, Kari, 1993. "The Existential language of politics: From Weber to Sartre", s 80–96 i Eisenhardt et al., *Modern Concepts of Existentialism*, University of Jyväskylä, *Studies* nr 102.
- Sartre, Jean-Paul, 1938. *Äcklet*, övers. Eva Alexandersson (fr. orig. *La Nausée*). Stockholm: Bonniers 1949/Aldus 1964.
- Sartre, Jean-Paul, 1943. *L'Être et le néant*, Gallimard, (coll. Tel) 1976/2016.
- Sartre, Jean-Paul, 1960. *Critique de la raison dialectique* (précédé de Questions de méthode). Paris: Gallimard.
- Sartre, Jean-Paul, 1976. *Critique of Dialectical Reason*, transl. by Alan Sheridan-Smith, edited by Jonathan Ré. London: NLB (New Left Review Editions).
- Sartre, Jean-Paul, 1984. *Till frågan om metoden*, Arkiv förlag (fr. orig. 1957 och 1960; även utgiven som *Existentialism och marxism*, Bonniers förlag, 1971).
- Stenström, Thure, 1984. *Existentialismen i Sverige: Mottagande och inflytande 1900–1950*. Uppsala universitet.
- Stenström, Thure, 1966. *Existentialismen: Studier i dess idétradition och litterära uttryck*. 3:e uppl. Stockholm: Almqvist & Wiksell International, 1984.
- Strandbrink, Peter. 2019. *Nio politiska begrepp*. Lund: Studentlitteratur.
- Subra, Leena, 1993. "The Bastille revisited: Bad faith and disidentification as political forms of action", s 66–79 i Eisenhardt et al. *Modern Concepts of Existentialism*, University of Jyväskylä, *Studies* nr 102.
- White, Ed, 2004. "Early American Nations as Imagined Communities", *American Quarterly* 56, no. 1: 49–81.
- Young, Iris Marion, 1994. "Gender as seriality: Thinking about women as a social collective source", *Signs*, vol. 19, no 3 (Spring): 713–738.
- Østerberg, Dag, 1977. *Sosiologiens nøkkelbegreper og deres opprinnelse*. Oslo: Cappelen.
- Østerberg, Dag, 1993. *Sartre: filosofi, kunst, politik, privatliv*, Gyldendal 1992 sv. uppl. Korpen.
- Østerberg, Dag, 1998/2000. *Stadens illusioner*, övers. Sten Andersson. Göteborg: Bokförlaget Korpen.
- Østerberg, Dag, 2011. *Kritisk situasjonsfilosofi*. Oslo: Gyldendal.

Översikter och meddelanden

Vad händer med forskningen kring demokrati?

Göran Hydén

Det är snart trettio år sedan två statsvetare med ett par enkla retoriska grepp lyckades utstaka inriktningen inom såväl forskningen som den internationella politiken. Samuel P. Huntington (1991) fick oss att uppfatta politiken i vågor, en metafor som passade bra för att fånga in de demokratiska rörelser som vuxit fram under 1980-talet på olika håll runt om i världen. Denna tredje demokrativåg var inte begränsad enbart till Europa och Amerika där länder redan hade varit med om en första och andra våg utan även till andra världsdelar, både Afrika och Asien. Hans kollega, Francis Fukuyama (1992) var inte sämre och gick ett steg längre när han hävdade att världen genom den liberala demokratiens vida spridning nått sin ideologiska slutstation: den hade nått historiens ände! Många statsvetare hade först sina tvivel om dessa kaxiga påståenden men när västvärldens biståndsorgan hängde på och gjorde demokratisering till ett huvudmål för verksamheten och därigenom öppnade dörren för finansiering av statsvetenskaplig forskning var det svårt för disciplinens företrädare att hindra demokratin från att bli en huvudinriktning. Den har så förblivit i nu snart tre årtionden.

För drygt tjugio år sedan samlades en grupp doktorander i ett seminarium på statsvetenskapliga institutionen i Lund som jag själv ledde¹ om just demokratiseringens spridning med inriktning på vad som hände, hur det gick till, och vilka konsekvenser det hade. De uppsatser som deltagarna i seminariet författade passade ihop tillsammans och efter redigering blev de med allas godkännande kapitel i en bok som vi något blygsamt rakt på sak kallade för ”demokratisering i tredje världen” (Hydén 1998). Denna bok har sedan dess fungerat som lärobok på många håll i Sverige och på detta sätt bidragit till att forma opinionen både på institutioner och bland allmänheten.²

1 Jag var höstterminen 1997 gästforskare på Statsvetenskapliga institutionen i Lund, den institution där jag doktorerat och blivit docent 1968.

2 Inkomsterna från boken har med författarnas godkännande satts in på ett bankkonto som finansierar ett årligt pris på Lunds universitet för bästa studentuppsats som handlar om politik och samhällsutveckling i vad som idag brukar kallas ”det globala syd”, det sk. Hydén Award.

Mycket har hänt sedan demokrativågen började svepa över världen. Den har förändrats och forskningen har blivit mer mångsidig. Denna uppsats är ägnad att skissa demokratiforskningens utveckling sedan 1990-talets början, peka på dess begränsningar samt diskutera vart forskningen om den politiska utvecklingen i länder utanför den västerländska kulturkretsen kan tänkas gå.

I den tredje vågens svall

Idén om en global demokratisering blev särskilt inflytelserik bland dem som sysslar med jämförande politik. Demokratiteorier som legat i ide en längre tid kom till liv på nytt och blev grunden för hur man skulle bestämma demokratiseringens grad av framsteg. Robert Dahl (1971) kom att tjäna som teoretisk inspiratör och den västerländska demokratin blev den naturliga operativa modellen. I den forskning som påbörjades i den tredje vågens svall kan man urskilja tre skilda inriktningar: (1) teoretisk, (2) historisk och (3) pragmatisk. Var och en har på sitt sätt bidragit till att berika forskningen.

TEORETISERING: AKTÖRER OCH INSTITUTIONER

De som huvudsakligen ägnade sig åt teoretiserande hade den högsta ambitionen då de ville utveckla en universell analysmodell för att förstå och förklara demokratins vida spridning. Den mest inflytelserike företrädaren för denna inriktning var utan tvekan Adam Przeworski (1990) som i sin diskussion av demokratiseringen i Latinamerika och Östeuropa använder sig av en aktörsmodell baserad på egenintresset. Med titeln på sin bok som hänvisar till den liberalisering som skett både på det ekonomiska och politiska planet tycks han se en emancipation av den mänskliga viljan som rättfärdigar en universalteori för att förstå världsutvecklingen. I detta teoretiska perspektiv spelar institutioner en betydelsefull roll som mänskliga skapelser. De stabiliserar politiken och gör den förutsägbar, men just därför att det mänskliga sinnet ligger bakom deras tillkomst är de alltid utsatta för möjligheten till förändring eller reform. I Przeworski's sätt att gripa sig an ämnet är det inte så mycket långvarigheten i det institutionella beteendet som gäller. I stället ägnar han sig mycket åt sårbarheten, d.v.s. det faktum att människan ligger bakom inte bara institutionens skapelse utan även dess undergång. I ett skede då kommunistdiktaturerna i Östeuropa och militärdiktaturerna i Latinamerika störtats är det inte så konstigt att just den mänskliga viljan och dess kraft kom att bli en central teoretisk ingrediens.

Allt efter som demokratiseringsansträngningarna fortsatt runt om i världen, har dock perspektivet på institutionernas roll i samhällsutvecklingen förändrats i riktning mot större tonvikt på deras stabiliserande och fredsbefrämjande roll. Bakom detta skifte ligger i mycket stor utsträckning erfarenheterna av att sprida och förankra demokratin i okända miljöer som t.ex. Afrika. Hur väl enskilda

länder ser efter sina demokratiska institutioner har blivit allt viktigare i den statsvetenskapliga forskningen. Den har redan i flera år förlitat sig på de register om civila och politiska rättigheters efterlevnad som årligen publiceras av det Washingtonbaserade *Freedom House*. Dessa listor har dock kritiserats för att vara snäva. Demokratien uppfattas av många forskare som betydligt mer än ett fokus på just civila och politiska rättigheter – även om ingen förnekar deras stora betydelse. Det är mot denna bakgrund som en grupp forskare med den svenske statsvetarprofessorn Staffan Lindberg vid Göteborgs universitet som ledande profil tillskapat nya instrument för att mäta inte bara demokratis liberala innehåll utan även hur den fungerar med hänvisning till (1) jämlikheten i samhället, (2) kvalitén på de allmänna valen, (3) det folkliga deltagandet i politiken i stort samt (4) debattklimatet i det offentliga rummet. En stor del av denna verksamhet är nu förlagd till det så kallade *Varieties of Democracy Institute*, knutet till den statsvetenskapliga institutionen i Göteborg.

Denna utvidgade tolkning av demokratin har möjliggjort en bredare databas om demokratin och hur den fungerar med avseende på de variabler som nämnts ovan. Därmed har forskningen också fått möjlighet att tolka demokratin på olika håll i världen på fler sätt än bara den västerländskt liberala skalan. Detta är ett viktigt steg framåt i studiet av jämförande politik. Denna utveckling har skapat nya möjligheter för yngre forskare att fördjupa sig i demokratiforskningen.

Fokus på demokratis olika institutionella yttringar återspeglar den dominans som demokratibegreppet haft sedan 90-talets början både inom forskningen och politiken. Även om den tredje demokratiska vågen träffat världens olika delar i varierande utsträckning har det allmänna antagandet i dessa kretsar varit att både normativt och empiriskt är det bara demokratin som gäller – *it is the only game in town!* Baserat på detta antagande har forskningen utgått från att politiska regimer är i första hand redan demokratiska till sin karaktär och att den politiska utvecklingen därför drivs av det demokratiska systemets egen dynamik. Lindberg (2006) och i en redigerad volym (2009) har argumenterat för att allmänna val, om de är någorlunda rättvisa och fria, bidrar till att främja framväxten av respekt för civila och politiska rättigheter. Först under de allra senaste åren har detta antagande blivit föremål för kritik, inte minst därför att demokratin lidit bakslag som antyder att den är på reträtt i stället för avancemang. Denna världsomspännande tillbakagång reser nya frågeställningar som jag återkommer till i den avslutande delen av artikeln.

HISTORISKA FÖRKLARINGSMODELLER: STRUKTURER OCH KRITISKA VÄGSKÄL

En andra inriktning inom demokratiforskningen har varit grundad i historiska förklaringar. Denna har i sin tur följt två skilda vägar. Den ena har betonat de djupare samhällsstrukturernas roll och har därmed reducerat vikten av

enskilda aktörer och deras beslut. Den andra menar att vid kritiska tillfällen i ett lands politiska utveckling kan enskilda beslut få en avgörande betydelse för framtiden. Konsten är att bestämma vilka dessa vägsål är och bevisa hur många år senare inflytandet av sådana beslut fortfarande är giltiga och påtagliga i de sätt politiken fungerar.

Den första typen av historiska förklaringar kan beskrivas som *ex post*-resonemang, d.v.s. man letar efter faktorer i den djupare samhällsutvecklingen som kan förklara det politiska systemets aktuella sätt att fungera. En klassiker i denna genre är Barrington Moores studie av hur olika sätt att underkuva bönderna lett till framväxten av moderna demokratier respektive diktaturer (Moore 1966). En annan inflytelserik studie i samma anda är Seymour Lipset och Stein Rokkans jämförande studie av partisystemens framväxt i de västeuropeiska demokratierna (Lipset & Rokkan 1967). De förklarar partiernas ideologiska profil och medlemskap med hänvisning till de olika intressegrupper som samhällsmoderniseringen i slutet av 1800-talet och 1900-talets början skapade. Efter drygt hundra år ser partierna i de flesta avseenden fortfarande likadana ut och står för samma idéer som tidigare.

I samband med studiet av den senaste demokrativågen har denna inriktning haft mindre relevans eftersom tonvikten i forskningen legat på att analysera politiska förändringar. Dock har demokratins kris i många länder uppmuntrat ett större intresse för demokratins vidare kontext, d.v.s. det ekonomiska och kulturella sammanhanget i vilket demokratin fungerar. Det har visat sig särskilt viktigt i länder utan egen demokratitradition som t.ex. i Afrika och Asien. När detta skrivs har författaren till denna artikel just fullbordat en rapport för Expertgruppen för biståndsanalys i Stockholm med syfte att diskutera hur demokratin passar in i de styrelsesätt som vuxit fram i Afrika sedan självständigheten i mitten av det förra seklet (Hydén 2019).

Den andra typen av historiska förklaringar är *ex ante*, d.v.s. de försöker hitta historiska ögonblick när ett lands politik förändras för gott tack vare ett avgörande beslut. Ruth Berins Collier och hennes make, David, står för en studie av hur arbetarrörelsen i latinamerikanska länder inkorporerats i politiken på olika sätt beroende av hur starkt inflytande staten vid avgörande tillfällen hade över denna process (Collier & Collier 1991). Vikten av vilka beslut som fattas när återfinns också i många studier av länken mellan politisk partiutveckling och demokratisering. Denna tonvikt i forskningen bygger i stor utsträckning på vad som hände i Europa, där demokratiseringen skedde stegvis och konservativa partier hade hunnit etablera sig före masspartiernas framväxt. Ziblatt (2017) visar hur demokratins stegvisa och fredliga utveckling är resultatet av framväxten av ett partisystem där aktörerna på pragmatiskt vis accepterar en gradvis inkludering av nya partier. Som utvecklingen i länder som Storbritannien och Nederländerna och i Skandinavien visar blev framväxten av starka konservativa partier en på lång sikt befrämjande faktor för demokratin, även om det var förmågan

att acceptera demokratiska masspartier som senare bestämde dess konsolidering. Detta mönster skiljer sig från vad som hände på andra håll i Europa som Italien, Portugal, Spanien och Tyskland, där konservativa och liberala krafter i samhället inte kunde stå emot inflytandet från fascistiska masspartier och den demokratiska utvecklingen därför präglades av avbrott och våld.

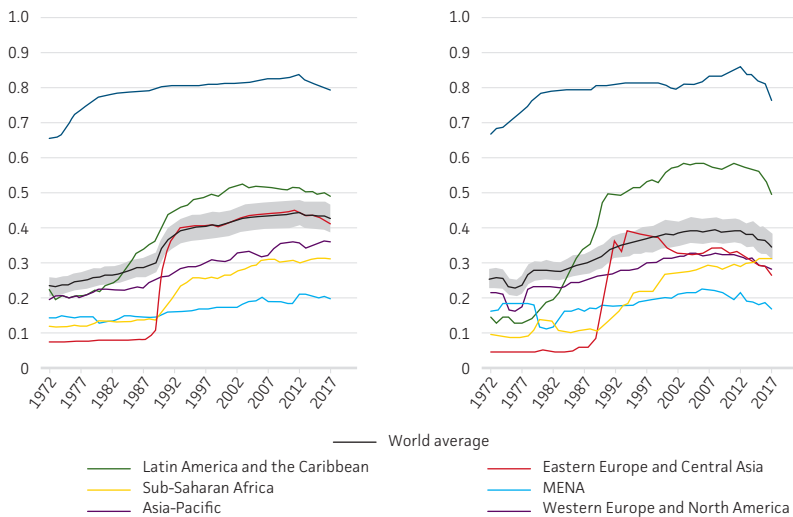
Spänningen mellan liberalisering och inkludering uppvisar samma drag i Latinamerika som tidigare i Europa. I en översikt av demokratiseringen i den delen av världen pekar Gibson (1996) på hur fyra länder – Chile, Colombia, Costa Rica och Uruguay, vilka alla haft starka konservativa partier sedan länge – har lidit mindre av diktaturstyre än de länder där masspartier kom till makten innan de borgerliga krafterna samlat sig i egna starka partier. Den historiska sekvensen i dessa fyra länder är densamma som i Europa. På bägge håll var länderna redan självständiga stater innan den ekonomiska och sociala förändringen av samhället ägde rum och partisystemen kom att återspegla dess differentiering och uppsplätning.

Denna historiska sekvens är dock inte direkt anpassbar till länder i Mellanöstern och Afrika som fortfarande var kolonier när den ekonomiska samhällsomvandlingen ägde rum. Detta är en viktig poäng eftersom en del forskare (t.ex. Rueschemeyer m. fl. 1992) i sina försök att jämföra ofta alltför okritiskt accepterar teoretiska insikter trots skillnader mellan världsregioner i vilken ordning samhällsomvandling, statsbildning och partiutveckling påverkat varandra. Studier av Mellanöstern antyder att konflikten mellan olika samhällsgrupper var betydligt skarpare till följd av motståndet till kolonialväldet. De rika jordägarna och spannmålsexportörerna var beroende av kolonialmaktens fortsatta inflytande men kunde inte utnyttja denna kontakt när motståndsrörelserna växte sig starka och krävde fullständig frigörelse från kolonialväldet. Visserligen hade länder som Egypten, Irak och Syrien en samhällsstruktur som påminde om den latinamerikanska, men jordägarklassen och de rika spannmålsexportörerna hade inte tillgång till den historiska ”öppning” som skapades i Latinamerika då koloniseringen var bara historia när samhällsomvandlingen började. De masspartier som bildades i kampen om självständighet i Mellanöstern krävde all makt för att uppnå sitt mål. De lyckades med sitt uppsåt men på bekostnad av en politisk utveckling i demokratisk riktning (Angrist 2006; Badawi & Makdisi 2007; och Chaney 2012).

Situationen i Afrika påminner om den i Mellanöstern eftersom länderna i bägge regioner koloniserades innan en samhällsomvandling under 1900-talets första hälft skapade grunden för motståndsrörelser som krävde politisk självständighet. Till skillnad från Mellanöstern fanns dock inga inhemska klasskillnader baserade på jordäggande. En sådan växte fram endast där europeiska inbyggare slagit sig ned, t.ex. i södra delen av kontinenten. Deras närvaro tillspetsade konflikten och frigörelsen tog längre tid att genomföra. De masspartier som i övrigt bildades i kampen för självständigheten var genomgående

representativa för samhället i stort. Det var högt i tak och även om de klädde sig i västerländska ideologier var de pragmatiskt inriktade och socialt inkluderande i sin sammansättning (Hodgkin 1956; Coleman & Rosberg 1964). Strävan att uppnå nationell enighet som grundades i kampen för självständighet, har fortsatt att vara ett påtagligt drag i dessa länders politik. Den har inkluderat rent förtryck men oftast en form av köpslagande som leder till att personer i opposition till regeringen lockas att ansluta sig till den styrande gruppen (Clapham 1982; Joseph 1999). Denna typ av regerande har inte bara visat sig ineffektivt vad gäller genomförandet av den officiella politiken utan har också komprometterat hederligheten. Det är ingen tillfällighet att korruptionen visat sig särskilt svår att utrota i Afrika; den är inte uttryck enbart för ett avvikande uppträdande utan är grundat i det politiska systemet i stort. I en sådan miljö har demokratin svårt att växa sig stark. Som figur 1 visar nedan har demokratin i Afrika i jämförelse med andra regioner under den senaste vågen inte påverkats i samma utsträckning som t.ex. Latinamerika och Östeuropa, där man kan notera en klar uppgång. Samtidigt är det inte så konstigt att Afrika lidit mindre bakslag under de allra senaste åren när demokratin varit på reträtt i världen.

Figur 1. Liberal Democracy: Global and regional averages (Right panel population-weighted)

Källa: Varieties of Democracy Institute Annual Report 2018.

PRAGMATISKA UPPLÄGG: ÖVERGÅNGAR OCH KONSOLIDERING

En stor del av demokratiforskningen har inte brytt sig särskilt mycket om vare sig teori eller historia i analysen. Den kanske mest produktive demokratiforskaren i världen, Larry Diamond, är t.ex. övertygad om att demokratin kan utvecklas oavsett omständigheter. Den må ha sina svagheter men liksom Churchill

menar Diamond att det är det mest övertygande systemet för mänskligheten i stort och i synnerhet för folk som lever i förtryck. I hans perspektiv finns inga krav på att samhället måste ha nått en bestämd utvecklingsnivå eller att dess sociala sammansättning måste ha vissa egenskaper för att kunna vara fungerande demokratier. Dess framtid är i hans ögon löftesrik (Diamond 1999). Det är därför en fråga om att stärka kampanjen för demokrati, inklusive öka det västerländska biståndet till demokratisering i de delar av världen, där länder fortfarande lider av demokratiska brister. De senaste åren har han ägnat sin intellektuella energi att undersöka hur demokratiseringens globala tillbakagång, inklusive den i USA, kan bromsas (Diamond 2019). Han beklagar det bristande politiska intresset, inte minst i USA under president Trump, att stödja demokratisering i det globala Syd.

Andra inflytelserika forskare som bedrivit sin verksamhet utan att lägga vikt vid det teoretiska eller historiska för att stärka sina förklaringar har med hänvisning främst till Latinamerika byggt sin analys kring sådana begrepp som "övergång" och "konsolidering". Deras antagande har varit att övergången till demokrati sker stegvis och inte behöver omfatta alla aspekter av begreppet på en gång. Även om dessa forskare uppfattar övergången som relativt omgående, är de medvetna om att den tar sin tid och dess konsolidering inte är ett givet slutmål (O'Donnell & Schmitter 1986; Linz and Stepan 1996). En översikt av demokratiseringens öde i Latinamerika under de senaste årtiondena visar att trots framgångar så har länder som Venezuela, Bolivia, Ecuador och även Brasilien lidit allvarliga bakslag (Mainwaring & Bizzarro 2019). Analysen av utvecklingen i Östeuropa är inte heller särskilt uppmuntrande som t.ex. Levitsky och Way (2010) framhåller i sin analys av framväxten av illiberala regimer runt om i världen.

Det intressanta med litteraturen om demokratiseringen i Afrika är att lite utrymme ägnats åt just övergång och konsolidering vilket bekräftar att länderna inte riktigt övertygat omvärlden – och statsvetarna – att en regimförändring är på gång. Bratton och van de Walle (1997) ansträngde sig för att finna protesterörelser som drivit fram en sådan förändring men det som såg ut som början till en övergång i mitten av 1990-talet fick aldrig samma fart som den hade tidigare fått i Latinamerika och Östeuropa. Det är därför litteraturen om Afrika handlat mer om demokratiseringens problem än om dess framsteg (Cheeseman 2015). Även om det finns skillnader mellan länder och demokratinivån varierar, t.ex. mellan ett fåtal länder som Botswana, Cape Verde och Mauritius som ligger högt på skalan och det stora antalet med låga demokratinivåer, är det politiska utrymmet för demokratiska styrelseformer på de flesta håll kraftigt kringskuret. Bland de faktorer som framhållits som problematiska i det afrikanska sammanhanget hör tendensen till personstyre (Medard 1982) och bristen på en fungerande rättsstat. En kenyansk professor i författningsrätt noterade redan 1988 att afrikanska länder må ha sina egna författningar men de saknar den

respekt som behövs för att de ska vara verkningsfulla (Okoth Ogendero 1988) – *they have constitutions but no constitutionalism!* Detta är fortfarande sant i de flesta länder där medlemmar av den politiska oppositionen godtyckligt fängslas, civilsamhällets rättigheter skärs ned och yttrandefriheten i sociala medier är förknippad med stora risker. Som slutsats kan sägas att demokratibegreppet – åtminstone som vi i Europa förstår det – fortfarande är kontroversiellt i de afrikanska länderna. De krafter som vill förstärka demokratin möter hela tiden motstånd från dem som är beredda att begränsa dess räckvidd. Alltmedan demokratin som ett resultat av den tredje vågen blivit förhärskande i Latinamerika och Östeuropa kämpar den fortfarande för att bli erkänd i de flesta afrikanska länderna.

Demokratiforskningen inom jämförande politik

Demokratiforskningen har varit den dominerande inriktningen inom jämförande politik i snart tre decennier. Genom att en hel generation av statsvetare utbildats med demokratiteori och tillhörande metodik är den väl förankrad i disciplinen. Dess kanske största bidrag ligger i de databaser – inte minst V-Dem som nämns ovan – vilka berikat både innehållet och möjligheten till jämförelse. Studier som jämför data från olika regioner eller länder är nu en standard som forskare eftersträvar på ett sätt som inte var fallet för ett par årtionden sedan. För en region som Afrika där jämförbara data tidigare saknades har detta medfört att den hamnat i forskningens centrum för första gången sedan det tidiga 1960-talet, då regionen spelade en central roll som empirisk referenspunkt i framväxten av ”den nya statsvetenskapen” (Almond & Coleman 1960).

Demokratiforskningens dominans har också lett till att vissa tendenser inom jämförande politik blivit mer betydelsefulla än andra. Dess profil har på senare år skapats av följande tre tendenser: (1) ökad vikt på kvantitativa analysmetoder; (2) stark inriktning på institutioners roll i politiken; samt, (3) en syn på demokratin som förklarande variabel.

KVANTITATIVA ANALYSMETODER

Tillkomsten av nya databaser som kan användas för jämförelser länder emellan har stimulerat ett ökat bruk av kvantitativa analysmetoder. Även om den historiska eller kvalitativa metoden inte försvunnit och många kvantitativt inriktade forskare gärna bygger in en kvalitativ komponent som komplement till det rent statistiska, så är det den ökade tonvikten på det rent numerära som präglat metodfältet inom jämförande politik på senare år. Just demokratiforskningen har spelat en huvudroll i denna utveckling. Känslan är utbredd bland många att grunden för jämförande politik stärkts till följd av inte bara nya data men också den ökade användningen av statistiska metoder.

Detta innebär inte att alla är lika nöjda. Den tonvikt som lagts på jämförelser på tvären har oundvikligen lett till att själva analysen ofta blivit tunn. Ingen kan förneka att genom begreppsapparatusens nyansering och utveckling så vet vi idag mycket mer om demokratin runt om i världen, inte minst hur den ser ut och vad den innehåller. Som det ser ut t.ex. i många afrikanska länder så kan demokratin vara stark när det gäller det folkliga deltagandet i vardagliga processer med konsekvenser för hur det allmänna styrs – inte minst på den lokala nivån. Däremot är tilliten till offentliga institutioner som valförrättningar och vallagar ofta ganska låg. Denna typ av empiriska fakta bekräftas i både allmänna opinionsundersökningar och expertbaserade bedömningar.

Den kvantitativt inriktade analysen ger oss dock väldigt lite som svar på frågan hur länder som inte redan är demokratiska kan utvecklas i den riktningen. Trots att den senare är grundläggande för att förstå regimförändringar så har den fått en avtagande snarare än en ökande betydelse. Det gör att demokratiforskningens policyrelevans är begränsad så länge den inte är djupare grundad i den lokala miljön i enskilda länder eller regioner. Med den demokratiska vågens hjälp har begreppet spridits över hela världen men det har landat i olika miljöer. För att komma åt dessa olikheter krävs en kvalitativ analys som kan identifiera de faktorer som bestämmer demokratiseringsprocessen med utgångspunkt i det specifikt nationella. För dem som t.ex. ägnar sig åt demokratibistånd är det i första hand en sådan analysmetod som är lämpad.

INSTITUTIONERS ROLL

Ett annat framträdande drag som demokratiforskningen bidragit med inom jämförande politik är intresset för institutioner och deras roll för demokratins utveckling. Begreppet institution har vanligtvis översatts som "regel", d.v.s. ett beteende som är förutsägbart. I ett positivistiskt perspektiv uppfattas institution eller regel som en extern företeelse – något som gör att man t.ex. talar om att "vi följer lagarna" eller på engelska "*we live under the law*". I studier om demokratin har formella institutioner som just lagar och regler kommit att spela en betydelsefull roll men förståelsen av deras roll har inte alltid varit tillräcklig eftersom oskrivna eller informella regler också kan vara av vikt. Ett särskilt intressant och nära exempel är demokratiutvecklingen i Sverige, där man ända fram till början av 1970-talet, fortsatte att officiellt använda 1809 års författning trots att den ersatts av informella regler som växte fram med parlamentarismens framskridande, inte minst i början av det tjugonde århundradet. De informella institutionernas roll i Afrika kan inte underskattas; demokratiska regler är fortfarande mer främmande än de många inhemska konventioner som styr inte bara det privata utan även det offentliga livet. För de flesta afrikaner är demokratisering liktydigt med inläringen av en ny text som sedan ska ersätta de vanor man har en gång lärt sig i det egna samhället. Det är inte

så märkvärdigt att konflikter uppstår mellan det redan kända och det nya eller att en institutionalisering av dessa nya värderingar tar sin tid.

Det positivistiska sättet att förstå institutioner är inte alltid tillräckligt och detta framkommer inte minst i studiet av demokratisering. Det tillhandahåller inte svar på frågan hur institutioner förändras. Som företeelser med en självständig existens kommer frågan om förändring endast upp i samband med ett officiellt försök att göra så. Därför ligger tonvikten i analysen på formella institutioner som parlament och andra beslutsorgan med rätten att ändra lagar eller förordningar. Alla institutioner tenderar dock att genomgå vad man kalla "tysta" förändringar – processer som på informell väg ombildar institutionen. Dessa förändringar är i första hand resultatet av de handlingar som de inblandade i institutionens verksamhet vidtager. I detta fenomenologiska perspektiv karakteriseras institutionen som begrepp inte av stadga utan snarare förgänglighet. Det går inte att ta den för given utan den måste via mänskliga ingrepp konstant hållas vid liv. Som Berk & Galvan (2009) i sin analys av institutionsutveckling påpekar kan dessa vara rutinmässiga eller kreativa. Bägge gör sig lätt gällande i processer avsedda att förstärka demokratin. Somliga vill fortsätta på den redan ingångna vägen medan andra vill skapa något nytt. Denna typ av spänningar blir sällan föremål för studier för de pågår konstant i varje sammanhang där människor arbetar tillsammans. Institutioner bör därför uppfattas som levande mekanismer snarare än frusna regler som endast mjukas upp i samband med en officiell utredning med avsikt att ändra dem. Det finns anledning att ta detta perspektiv på institutioner på större allvar för att bättre förstå hur förändringsprocesser som demokratisering verkligen äger rum.

En konsekvens av det förhärskande intresset för institutioner är att forskarna ägnat lite uppmärksamhet åt vad som egentligen är disciplinens kärna: hur makt bestämmer relationer och resultat. Ett huvudskäl är att makt inte går att mäta eller sätta ett bestämt värde på. I policy- och mediasammanhang har det skrivits mycket om att förstärka kvinnors makt och inflytande men genusaspekten har inte slagit igenom lika mycket inom den statsvetenskapliga forskningen med inriktning på utveckling och demokrati. Den som fått mest uppmärksamhet är kvinnorepresentationen i folkvalda församlingar samt de faktorer som bestämmer denna (t.ex. Lindberg 2004; Norris 2006). Den kanske mest intressanta forskningen där maktbegreppet står i centrum är den som producerats av forskare på Institute of Development Studies vid Sussexuniversitetet i Storbritannien (t.ex. Gaventa & McGee 2010). Genom att studera policyprocesser har de närmat sig maktbegreppet på ett sätt som går att översätta i operativa termer av intresse t.ex. för civilsamhällets organisationer och för biståndsgivare. Dessa bidrag ledde till försök att inkorporera makthänsyn i enskilda biståndsprojekt men trots en lovande start, inte minst på den svenska biståndsmyndigheten, Sida, har dessa hänsyn inte kunnat rubba tron på institutionernas centrala roll i policytänkandet.

DEMOKRATIN SOM FÖRKLARANDE ELLER FÖRKLARAD VARIABEL

Under de trettio år som gått sedan den tredje demokrativågens genombrott har både forskare och folk i den politiska världen velat tro att demokratin är en förutsättning för samhällsutvecklingen. På detta vis har demokratin kommit att fungera som en självständig variabel och använts för att rättfärdiga inte bara respekten för mänskliga rättigheter utan även reduktionen av fattigdom och andra sociala eller ekonomiska utvecklingsmål. I globala beslutsmiljöer uppfattas demokratiseringen som en process som genomsyrar alla andra ansträngningar att åstadkomma ett bättre liv för människor runt om i världen.

Detta synsätt har naturligtvis kunnat rida på den tredje demokrativågens styrka. Antagandet att demokratin är det enda styrelsesättet som normativt gäller har frigjort ökade medel för den statsvetenskapliga forskningen som i stort gått till att studera demokratins avancemang. Den eufori som hjälpte till att lyfta upp demokratiforskningens vikt har avtagit i takt med att populistiska och auktoritära gjort sig allt mer gällande, inte bara i regioner som Afrika, utan även där den betraktats som etablerad. I och med detta går det inte längre att ta demokratin för given och fortsätta forska som om den bara är en självständig variabel med förmåga att forma samhällsutvecklingen på sitt eget sätt. I detta nya perspektiv växer en mer nyanserad forskning fram som inte minst med hänvisning till regioner som Afrika och Mellanöstern antar att demokratin måste studeras i sitt vidare sammanhang och förklaras mot bakgrund av detta. I detta avseende tar den statsvetenskapliga forskningen sitt avstamp i den litteratur som var inflytelserik på 1960-talet och som var baserad på antagandet att demokratiska styrelsesystem inte kunde uppstå i vilka samhällsmiljöer som helst. Det krävdes vissa ekonomiska förutsättningar som t.ex. en dominerande medelklass för vilken frihet och konkurrens är oantastliga värden (Lipset 1959).

Den kanske främsta anledningen till att den statsvetenskapliga forskningen bör ägna mer uppmärksamhet åt det vidare sammanhanget i afrikanska länder är att de består av samhällen som inte är organiserade på basis av en produktionsprocess, där huvudaktörerna har motsatta ekonomiska intressen men samtidigt delar övertygelsen att det är bättre att kompromissa än att stjälp systemet i sin helhet i likhet med vad Karl Marx och mer sentida revolutionära tänkare förespråkade. Afrikanska länder är i stället organiserade på basen av en fördelningsprocess, där kollektiv som klaner, stammar och andra kulturellt betingade grupsammanslutningar konkurrerar om fördelningen av offentliga resurser. Denna i globala sammanhang unika samhällsstruktur utesluter inte nödvändigtvis ett demokratiskt styrelsesystem, men det vilar på mer instabila grunder än i länder där det politiska systemet bärs upp av politiska partier som företräder bestämda åsiktssiktningar grundade i ekonomiska eller andra materiella intressen. North, Wallis and Weingast (2009) beskriver de afrikanska länderna som styrda av "naturella" stater, d.v.s. statsbildningar som ännu inte gått igenom en agrar eller industriell revolution med förmågan att rationalisera samhället

och med hjälp av detta tänkande göra samhället till en kopia av sig själv och de egna traditionerna. Detta innebär att den afrikanska staten inte fungerar som ett styrinstrument som vi är vana vid i länder som redan gått igenom en moderniserande ombildning. I stället fungerar den mest som en offentligt tillgänglig pool av resurser som grupper konkurrerar om den politiska makten försöker suga åt sig. Den är knappast den utvecklingsfrämjande kraft som t.ex. biståndsgivarna antager när de hävdar att en demokratisering av staten är en förutsättning för samhällsliga framsteg. Som institution förankrad i processer som bestämmer konsumtion och fördelning är det inte så märkvärdigt att bruket av offentliga medel lätt blir föremål för politiska påtryckningar som leder till olagligheter. Korruption i de afrikanska länderna är inte i första hand ett avvikande beteende utan snarare en företeelse grundad i samhällsformationen. I det historiska skede i vilket de afrikanska länderna befinner sig blir demokratisering därför ett medel att befrämja snarare än begränsa korruptionen. Även om den etniska uppsplittringen inte nödvändigtvis i sig ökar tendensen till korruption (Bernhardsson 2019) tilltar risken när de samhällsliga institutionerna uppmuntar konkurrens som fallet är i samband med demokratisering.

Forskningen om demokratin i Afrika har varit koncentrerad på vad som har hänt sedan den tredje vågens början. Det intressanta men hittills förbisedda är att de länder som hamnar högst på listan av demokratier är de som blev demokratiska i samband med den andra demokrativågen i mitten av 1900-talet. Dit hör både Botswana och Mauritius. Medan de flesta stater efter självständigheten vid den tiden utvecklades i auktoritär riktning fortsatte både Botswana och Mauritius att praktisera de liberala normer de hade tagit med sig från kampen för självständighet. Det finns anledning för forskare att titta närmare på varför just dessa länder avvek från den dominerande mönstret och om det var faktorer vid den tiden som inte har varit aktuella i samband med den tredje vågens närvaro i Afrika.

Avslutande reflektioner

Den statsvetenskapliga forskningen blir aldrig föremål för revolutionära omkastningar av den typ Thomas Kuhn (1970) en gång hävdade är fallet med naturvetenskapen – inte minst fysiken – där genombrott leder till en helt ny plattform för fortsatt utveckling. Inom statsvetenskapen sker regelbundna förändringar men de är varken så fundamentala eller historiska som i de vetenskaper där objektet är mekaniskt eller utan eget liv. I vår disciplin är det naturligt att teoretiska inriktningar kommer och går utan att dominera en längre tid. Så är fallet med inriktningen på demokrati. Den har varit i det akademiska strålkastarljuset i cirka trettio år och det är en ovanligt lång period. Den är nödvändigtvis ännu inte på väg ned i den teoretiska fryslådan men det finns anledning att mot bakgrund av demokratins egen tillbakagång anta att forskningsagendan kommer att få ett annat innehåll än den haft de senaste decennierna.

Denna artikel har pekat på en del frågeställningar som kan bli föremål för större intresse som t.ex. samhällskrafternas inflytande på institutioner och aktörer, hur makt – oavsett hur – används för att åstadkomma positiva resultat eller hur institutionella förändringar ska studeras för att fånga in den dynamik som råder i samhällen där både formella och informella regler kan styra mänskliga beslut och beteenden.

Referenser

- Almond, Gabriel A. & James S. Coleman, 1960. *The Politics of Developing Areas*. Princeton NJ: Princeton University Press.
- Angrist, Michele Penner, 2006. *Party Building in the Modern Middle East*. Seattle: University of Washington Press.
- Badawi, Ibrahim El & Samir Makdisi, 2007. "Explaining the Democracy Deficit in the Arab World", *The Quarterly Review of Economics and Finance*, vol. 46, s 813–831.
- Berk, Gerald & Dennis Galvan, 2009. "How People Experience and Change Institutions: A Field Guide to Creative Syncretism", *Theory and Society*, vol 38, s 543–80.
- Bernhardsson, Håkan, 2019. "The Link between Ethnic Fractionalization and Corruption Revised: Ethnic Voting in Africa", QOG Working Paper No 2019:13. Quality of Government Institute, Göteborgs universitet.
- Bratton, Michael & Nicolas van de Walle, 1997. *Democratic Experiments in Africa: Regime Transition in Comparative Perspective*. New York: Cambridge University Press.
- Chaney, Eric, 2012. "Democratic Change in the Arab World, Past and Present", *Brookings Papers on Economic Activity*, s 363–414.
- Cheeseman, Nic, 2015. *Democracy in Africa: Successes, Failure and the Struggle for Political Reform*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Coleman, James S. & Carl G. Rosberg, 1964. *Political Parties and National Integration in Tropical Africa*. Berkeley, CA: University of California Press.
- Collier, Ruth Berins & David Collier, 1991. *Shaping the Political Arena: Critical Junctures, the Labor Movement, and Regime Dynamics in Latin America*. Princeton: Princeton University Press.
- Dahl, Robert A., 1971. *Polyarchy: Participation and Opposition*. New Haven: Yale University Press.
- Diamond, Larry, 1999. *Developing Democracy: Toward Consolidation*. Baltimore, MD: Johns Hopkins University Press.
- Diamond, Larry, 2019. *Ill Winds: Saving Democracy from Russian Rage, Chinese Ambition and American Complacency*. New York: Penguin Press.
- Fukuyama, Francis, 1992. *End of History and the Last Man*. New York: The Free Press.
- Gaventa, John & Rosemary McGee (red.), 2010. *Citizen Action and National Policy Reform*. London: Zed Books.
- Gibson, Edward, 1996. *Class & Conservative Parties: Argentina in Comparative Perspective*. Baltimore: Johns Hopkins University Press.
- Hodgkin, Thomas, 1956. *Nationalism in Colonial Africa*. London: Frederick Muller Ltd.
- Huntington, Samuel P., 1991. *The Third Wave of Democratization*. Norman, OK: Oklahoma University Press.

- Hydén, Göran (red.), 1998. *Demokratisering i Tredje världen*. Lund: Studentlitteratur.
- Hydén, Göran, 2019. "Democracy in African Governance: Seeing and Doing it Differently", *EBA Report 2019:19*. Stockholm: Expertgruppen för biståndsanalys.
- Joseph, Richard, 1999. *State, Conflict and Democracy in Africa*. Boulder CO: Lynne Rienner Publisher.
- Kuhn, Thomas S., 1970. *The Structure of Scientific Revolutions*, enlarged edition. Chicago and London: Chicago University Press.
- Levitsky, Steven & Lucan Way, 2010. *Competitive Authoritarianism: Hybrid Regimes after the Cold War*. New York: Cambridge University Press.
- Lindberg, Staffan, 2004. "Democratization and Women's Empowerment: The Effects of Electoral Systems, Participation and Repetition", *Studies in Comparative International Development*, vol 39, no 1, s 28-53.
- Lindberg, Staffan, 2006. *Democracy and Elections in Africa*. Baltimore MD: Johns Hopkins University Press.
- Lindberg, Staffan (red.), 2009. *Democratization by Elections: A New Mode of Transition*. Baltimore MD: Johns Hopkins University Press.
- Linz, Juan & Alfred Stepan, 1996. *Problems of Democratic Transition and Consolidation*. Baltimore, MD: Johns Hopkins University Press.
- Lipset, Seymour Martin, 1959. "Some Social Requisites of Democracy: Economic Development and Political Legitimacy", *American Political Science Review*, vol 53, no 1, s 69-105.
- Lipset, Seymour M. & Stein Rokkan, 1967. "Cleavage Structures, Party Systems, and Voter Alignments: An Introduction", i S. M. Lipset & S. Rokkan (red.), *Party Systems and Voter Alignments: Cross-National Perspectives*. New York: Free Press, s 1-64.
- Mainwaring, Scott & Fernando Bizzarro, 2019. "The Fates of Third-Wave Democracies", *Journal of Democracy*, vol 30, no 1, s 99-113.
- Medard, Jean-Francois, 1982. "L'Etat sous-developpe en Afrique noire: clientelisme au neo-patrimonialisme?" Centre d'etudes d'Afrique noire, Institut d'etudes politiques de Bordeaux.
- Moore, Jr., Barrington, 1966. *Social Origins of Dictatorship and Democracy: Lord and Peasant in the Making of the Modern World*. Boston: Beacon Press.
- Norris, Pippa, 2006. "The Impact of Electoral Reform on Women's Representation", *Acta Politica* (special issue), vol 41, s 197-213.
- North, Douglass C., John J. Wallis & Barry R. Weingast, 2009. *Violence and Social Orders: A Conceptual Framework for Interpreting Recorded Human History*. Cambridge: Cambridge University Press.
- O'Donnell, Guillermo & Philippe C. Schmitter, 1986. "Tentative Conclusions about Uncertain Democracies", i G. O'Donnell, P. C. Schmitter & L. Whitehead (red.), *Transitions from Authoritarian Rule*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Okoth Ogendo, Hastings G.W., 1988. *Constitutions without Constitutionalism: An African Paradox*. New York: Council of American Learned Societies.
- Przeworski, Adam, 1990. *Democracy and the Market: Economic and Political Reforms in Eastern Europe and Latin America*. New York: Cambridge University Press.
- Rueschemeyer, Dietrich, Evelyne Huber Stephens & John D. Stephens, 1992. *Capitalist Development and Democracy*. Chicago: University of Chicago Press.
- Ziblatt, Daniel, 2017. *Conservative Parties and the Birth of Democracy*. Cambridge: Cambridge University Press.

SÄKERHETSPOLITISKA BETRAKTELSE¹

Inför det kommande försvarsbeslutet

Reflektion kring några tänkbara militärstrategiska konsekvenser

Håkan Edström

I min statsvetenskapliga doktorsavhandling (Edström 2003) undersökte jag den politiska styrningen av Försvarsmakten under 1990-talet i termer av bl.a. strategi. Jag kom fram till att styrningen kunde karakteriseras som okoordinerad doktrinutveckling. Den politiska och den militära ledningen hade helt enkelt olika synsätt på hur det militära maktmedlet borde användas i händelse av krig. Efter disputationen har jag fortsatt forska om bl.a. svensk säkerhetspolitik, om fenomenet militärstrategi och om svensk försvarsdoktrin efter det kalla krigets slut (se t.ex. Edström & Gyllensporre 2014). För några år sedan (Edström 2015) konstaterade jag att begreppet ”strategi” förvisso kommit att bli vanligare i den svenska säkerhetspolitiska debatten men att det fortfarande saknades tydliga indikationer på hur riksdagspolitikerna avsåg nyttja de strategier som de efterfrågade i styrningen av landets militära maktmedel. En möjlig förklaring kan vara att den politiska nivån helt enkelt föredrar att uttrycka sig i säkerhetspolitiska eller möjligen stor-strategiska termer. Det senare begreppet, dvs. *grand strategy*, involverar statens samtliga maktmedel, inte enbart det militära, och kan anses vara mer övergripande än den mer konkreta militärstrategin. När vi nu närmar oss ytterligare ett försvarsbeslut finns det således anledning att än en gång studera politikens substantiella innehåll. Kan t.ex. styrningarna anses vara erforderliga i militärstrategiskt hänseende? Drar de olika riksdagspartierna överhuvudtaget åt samma håll i dessa avseenden den till synes breda

1 Statsvetenskaplig tidskrift inleder med denna översikt en serie som vi väljer att kalla ”Säkerhetspolitiska betraktelser”. Här inryms både samtidskritik, debatt och analyser av säkerhetspolitiska förhållanden, nationella som internationella. Välkommen med ett bidrag!

Håkan Edström är verksam vid Institutionen för säkerhet, strategi och ledarskap, Statsvetenskapliga avdelningen, Försvarshögskolan.
E-mail: hakan.edstrom@fhs.se

parlamentariska enigheten till trots? Som dessa frågeställningar antyder så avser jag m.a.o. inte att studera vare sig säkerhetspolitiken eller stor-strategin. Mitt fokus är således militärstrategin och hur den förhåller sig till de föregående två fenomenen lämnas därhän.

Då Försvarsberedningen i mitten av maj 2019 presenterade sin slutrapport stod det klart att den misslyckats i ansatsen att skapa bred parlamentarisk konsensus kring utformningen av Sveriges säkerhets- och försvarspolitik. Inget av de åtta riksdagspartier som deltagit i Beredningens arbete sedan januari 2017 stod nämligen fullt ut bakom rapporten. Medan vart och ett av Miljöpartiet (MP), Sverigedemokraterna (SD) och Vänsterpartiet (V) lade fram egna ståndpunkter, valde Socialdemokraterna (S) att bifoga en egen bilaga med förklaringar till partiets ställningstaganden. Samtliga fyra borgerliga partier, dvs. Centerpartiet (C), Kristdemokraterna (KD), Liberalerna (L) och Moderaterna (M), ansåg det inte ens vara värt att delta i rapportens slutjustering.

Till saken hör att S/MP-regeringen hade att förhålla sig till den M/KD-budget riksdagen beslutat. Risken var således uppenbar att den politiska oenigheten kunde innebära att Sveriges militära försvar stod inför otydlig, och i värsta fall obefintlig, politisk styrning i såväl ekonomiska som strategiska termer. Under de tre sommarmånaderna torde emellertid intensiva förhandlingar ha ägt rum. I slutet av augusti 2019 stod det nämligen klart att regeringen nått en budgetuppgörelse med C och L om att stärka försvarsanslagen.

Även om den politiska oenigheten kring försvarets finanser därmed tycks vara utagerade kvarstår en rad frågor om militärstrategins substantiella innehåll. Syftet med denna artikel är att uppmärksamma såväl de skilda synsätten partierna emellan som några av de tänkbara militärstrategiska konsekvenserna.

I nästa avsnitt ges en kort bakgrund till Försvarsberedningens arbete som ledde fram till uppgörelsen i augusti 2019. Därefter kommer ett teoretiskt avsnitt där fenomenet militärstrategi diskuteras och operationaliseras. I de därpå följande fyra avsnitten analyseras vart och ett av de fyra element som tillsammans konstituerar en militärstrategi varvid särskild vikt läggs vid partiernas olika uppfattningar såsom de framkommit i Beredningens rapporter. I det åttonde och sista avsnittet presenteras några tänkbara militärstrategiska konsekvenser av oenigheten.

Bakgrund

Det kan vara värt att ta fasta på att inför inriktningsperioden 2021-2025, dvs. den tidsutsträckning som de försvarspolitiska övervägandenas som behandlas i denna artikel fokuserar på, så fanns en politisk överenskommelse mellan S, MP, C, KD och M från mitten av april 2015. Denna gick ut på att förstärka anslaget till det svenska försvaret under inriktningsperioden 2016-2020 med drygt 10 miljarder kronor utöver de då sedan tidigare aviserade förstärkningarna. Det

fanns således en bred och blocköverskridande samsyn kring försvarspolitiken vid årsskiftet 2016/2017.

I början av januari 2017 gav försvarsminister Peter Hultqvist (S) anvisningar för Försvarsberedningens fortsatta arbete. Bland annat uppdrogs Beredningen att redovisa sin bedömning av den säkerhetspolitiska utvecklingen och dess konsekvenser för svensk säkerhets- och försvarspolitik. Vidare uppdrogs Beredningen att, med utgångspunkt från analysen av den internationella utvecklingen, lämna förslag för totalförsvarets, inklusive det militära försvarets, fortsatta inriktning för åren 2021–2025. Beredningens arbete kom att ledas av ordförande Björn von Sydow (S).²

I början av februari 2017 enades Beredningen om att inlämna en delrapport rörande såväl inriktningen av totalförsvaret som utformningen av det civila försvaret 2021–2025. Delrapporten *Motståndskraft – Inriktningen av totalförsvaret och utformningen av det civila försvaret 2021–2025* (Ds 2017:66) presenterades i december 2017. Redan i detta skede stod det klart att Försvarsberedningen var splittrad då sex avvikande uppfattningar bifogades rapporten.³ Noterbart är dels att C, knappt ett år innan riksdagsvalet 2018, inte ställde sig bakom övriga Allians-partiers gemensamma yttrande, dels att KD och L förvisso gjorde gemensam sak med M men att de likväl ansåg sig tvungna att avge var sitt eget yttrande i tillägg.

I mitten av augusti 2017 kom S/MP-regeringen överens med C och M om ytterligare åtgärder för att dels öka den operativa förmågan i krigsförbanden, dels säkerställa den samlade förmågan i totalförsvaret. Utöver tidigare beslutade satsningar enades man nu om att förstärka anslaget till totalförsvaret med ytterligare 2,7 miljarder kronor per år under återstoden av inriktningsperioden, dvs. 2018–2020. Av de utökade medlen beräknades cirka 6,8 miljarder gå till det militära försvaret.

Efter riksdagsvalet 2018 presenterade M och KD en gemensam budgetmotion, vilken fick stöd av SD. Motionen kom att beslutas i riksdagen och utgjorde därmed den budget som antogs för 2019. För Försvarsmaktens del innebar detta ett ökat anslag på närmare 4 miljarder kronor.

I mitten av maj 2019 presenterade Försvarsberedningen sin slutrapport *Värnkraft – Inriktningen av säkerhetspolitiken och utformningen av det militära försvaret 2021–2025* (Ds 2019:8). Beredningen var noga med att påpeka att slutrapporten tillsammans med den tidigare presenterade delrapporten skulle

2 Övriga ledamöter var miljöpartisten Anders Schröder (riksdagsledamot t.o.m. 24 september 2018) samt riksdagsledamöterna Beatrice Ask (M), Daniel Bäckström (C), Karin Enström (M), Kenneth Forslund (S), Stig Henriksson (V – t.o.m. 7 december 2017), Mikael Jansson (SD – t.o.m. den 17 april 2018), Lotta Johnsson Fornarve (V – fr.o.m. 8 december 2017), Niklas Karlsson (S – fr.o.m. 15 februari 2019), Åsa Lindestam (S – t.o.m. 14 februari 2019), Mikael Oscarsson (KD), Roger Richthoff (SD – fr.o.m. 18 april 2018), Hans Wallmark (M) och Allan Widman (L).

3 Ledamöterna från KD, L och M anmälde en gemensam avvikande uppfattning. Dessutom lämnade representanterna för C, KD, L, SD respektive V in var sina avvikande uppfattningar.

ses som en helhet. ”Försvarsberedningen är enig om huvuddragen i rapporten” påstods i förordet trots att oenigheten denna gång var ännu djupare jämfört med läget ett och ett halvt år tidigare. Att SD respektive V även denna gång skulle presentera avvikande uppfattningar var kanske i sig inte oväntat. Att de båda regeringspartierna, dvs. S och MP, skulle avge var sitt eget särskilt utlåtanden respektive avvikande uppfattning, måste nog emellertid anses vara iögonfallande. Denna gång var förvisso de fyra borgerliga partierna eniga så till vida att inget av dem signerade slutrapporten då den justerades. Någon gemensam position presenterades dock inte, åtminstone inte kopplat till slutrapporten.

I slutet av augusti 2019 enades S/MP-regeringen med C och L om att stärka försvarsanslagen. Överenskommelsen innebar att 5 miljarder kronor tillförs försvarsbudgeten för år 2022 och att därefter ytterligare 5 miljarder kronor årligen tillförs under den resterande finriktningsperioden, dvs. 2023, 2024 resp. 2025. Rent ekonomiskt överensstämde överenskommelsen med Försvarsberedningens förslag från maj 2019. Därmed kan också antas att de olika riksdagspartierna nått någon form av samsyn avseende försvarspolitikens ekonomiska dimension. Låt oss därför övergå till att fokusera på den strategiska dimensionen.

Fenomenet Strategi – Olika dimensioner och fyra fundamentala M

Strategi är ett betydligt mer mångfacetterat begrepp än vad den oinvidige förmodligen förväntar sig vid en första bekantskap. En första dimension berör hierarki. En strategi som omfattar en stats samtliga maktinstrument (diplomatiska, ekonomiska, militära osv.) betecknas *Grand Strategy* (Liddell Hart 1991; Gray 1999). Om strategin enbart berör det militära maktmedlet betecknas den *Militärstrategi* (Posen 1984; Gray 2015). I det följande fokuseras således på den senare nivån.

En andra dimension berör tidsförhållanden. Om strategin avser här-och-nu, dvs. presens, och nyttjandet av de redan befintliga resurserna betecknas den *Insatsstrategi*. Om den istället berör framtida förhållanden, dvs. futurum, och aspekter som bl.a. berör införskaffandet av nya resurser betecknas den *Resursstrategi* (Edström & Gyllensporre 2014; Westberg 2015). Hur de olika partierna avväger mellan insats- och resursstrategierna betraktas som en empirisk fråga.

En annan empirisk fråga berör en tredje dimension: eskalationsnivå. En strategi kan vara särskilt utformad för en specifik situation eller eskalationsnivå, t.ex. konfliktförebyggande, krishanterande, krigsavhållande respektive krigsutkämpande (Buzan 1987; Edström 2003). En samlad strategi förhåller sig istället till samtliga eskalationsnivåer. Huruvida de politiska partierna förhåller sig samlad eller nivåspecifikt till militärstrategin återstår således att undersöka.

En fjärde och sista dimension berör de element som strategin består av och

som bör vara i balans med varandra. Traditionellt har dessa element ansetts utgöras av Målen, Medlen och Metoderna (Lykke 1989; Herberg-Rothe 2014). Jacob Westberg (2015) har emellertid tillfört ett fjärde element, Miljön, i sin analysmodell. Detta fjärde element handlar om uppfattningar om hur den säkerhetspoliska miljön gestaltar sig och omfattar bl.a. hotbilder. Det är intressant att notera hur väl Westbergs teoretiskt konstruerade modell stämmer överens med Försvarsberedningens resonemang i rapporten *Vårt militära försvar – vilja och vägval* (Ds 2003:34): ”Försvarsberedningen konstaterar att det finns ett behov av att strukturera synen på hoten mot vår säkerhet. Även målen för svensk säkerhet, liksom synen på medel, aktörer och metoder, bör hanteras i en samlad strategi” (sida 41). Synen på hoten respektive aktörerna kan i citatet ovan härledas till Westbergs resonemang om beslutsfattarnas uppfattningar om den strategiska miljön. Den här följande analysen kommer således att struktureras efter vart och ett av de fyra M: Miljö, Mål, Medel respektive Metoder.

Den uppmärksamme läsaren noterar att Försvarsberedningen redan för ett och ett halvt decennium sedan konstaterade behovet av att formulera strategier. Faktum är att samtliga riksdagspartier under dessa år dessutom på egen hand understrukturerat denna nödvändighet (Edström 2015). Frågan är hur väl partierna lyckats leva upp till sina egna krav. Svaret finns förhoppningsvis i underlaget till försvarsbeslutet.

Miljön

Ett väpnat angrepp mot Sverige kan, enligt Beredningen, inte uteslutas. Beredningen utesluter heller inte att militära maktmedel, eller hot om sådana, kan komma att användas mot Sverige. Dessutom skulle Sverige, argumenterade Beredningen, oundvikligen bli påverkat om en säkerhetspolitisk kris eller väpnad konflikt uppstår i Sveriges närområde (Beredningen 2017:61). I sina bedömningar av den säkerhetspolitiska miljön utgick Beredningen från att en eventuell angripare i första hand strävar efter att uppnå sina politiska målsättningar utan att behöva tillgripa militära maktmedel. För att lyckas med detta kan, menar Beredningen, angriparen presentera hot om användande av vad som skulle kunna uppfattas som en överlägsen militär förmåga (Beredningen 2017:63). Beredningen antog att ett väpnat angrepp mot Sverige, inför eller vid krig i vårt närområde, skulle kunna syfta till att besätta svenskt territorium för egna militära syften och/eller för att förneka annan part tillgång till svenskt territorium för motåtgärder. Samtidigt utesluter inte Beredningen att en större internationell konflikt skulle kunna inledas med ett angrepp på Sverige. ”Ett väpnat angrepp kan föregås av att angriparen under kortare eller längre tid genomför aktiv, ofta subversiv, verksamhet utan att utlösa krig. Det sker genom att skapa en svårbedömd och svårhanterad gråzonsproblematik” argumenterade Beredningen

(Beredningen 2017:63). Förbekämpning av basområden, ledningsnoder och annan kritisk infrastruktur skulle, menade Beredningen, kunna utgöra inledningsfasen av ett väpnat angrepp mot Sverige. Härvid bedömdes en angripare komma att nyttja kryssningsrobotar, ballistiska robotar, attackflyg, nätverksattacker och sabotage. ”Påverkansoperationer för att störa vår förmåga att fatta beslut och vår försvarsvilja kommer att vara en del i krigföringen” konkluderade Beredningen och befarade att särskilt viktiga geografiska områden skulle ”besättas efter behov och förmåga för att förhindra motåtgärder från tredje part och för att bryta vår motståndskraft” (Beredningen 2017:64). Gråzonsproblematik i form av ryktesspridning, motsägelsefull information, vilseledning och överraskning ansågs kunna komma att skapa en situation där svenska beslut om motåtgärder försenades eller helt uteblev (Beredningen 2017:66).

Även om Beredningen i regel förde resonemanget i generella termer utan att direkt utpeka en specifik potentiell motståndare så konstaterades att just Ryssland systematiskt strävar efter att skapa gråzonsproblematik för sina motståndare och att Ryssland höll på att utveckla okonventionella medel för att asymmetriskt kunna angripa en framtida motståndare. ”Det militärstrategiska läget har försämrats de senaste åren bl.a. som ett resultat av att den ryska militära förmågan ökat. Ryssland har redan idag en stor militär förmåga jämfört med grannländerna. Rysslands militära förmåga i absoluta termer kommer fortsatt öka under hela den kommande tioårsperioden” konstaterade Beredningen (Beredningen 2017:69). Samtidigt bedömde Beredningen att flera av NATO-medlemmarnas förband hade såväl låg beredskap som låg tillgänglighet. NATO:s försvar av de baltiska medlemmarna ansågs sakna operativt djup ”vilket bl.a. förstärker behovet av att snabbt kunna tillföra förstärkningar i närområdet i händelse av en säkerhetspolitisk kris” konkluderade Beredningen (Beredningen 2017:69). Beredningen bedömde att Stockholmsområdet, ur ett svenskt perspektiv, var av central strategisk betydelse. ”För att kunna motstå ett angrepp är möjligheten att upprätthålla förbindelser västerut avgörande för Sverige. Att upprätthålla dessa förbindelser är också en förutsättning för att kunna erhålla hjälp av tredje part” resonerade Beredningen. Vissa av dessa förbindelser bedömdes vara av existentiellt intresse för Sverige. Det rörde sig främst om de västliga förbindelserna via västkusten och Göteborg, via Osloområdet samt via de norska hamnarna Trondheim och Narvik (Beredningen 2017:73). ”Andra delar av Sverige, t.ex. marinstridskrafternas baseringsområden och flygstridskrafternas baser samt arméstridskrafternas koncentreringsvägar och koncentreringsområden är åtminstone initialt viktiga för möjligheten att försvara Sverige mot ett angrepp” konstaterade Beredningen därutöver (Beredningen 2017:73-74). Samtidigt påpekade Beredningen att förbekämpning med långräckviddiga vapensystem, i varierande omfattning, skulle kunna drabba stora delar av Sverige.

I sin avvikande uppfattning till Beredningens 2017-rapport menade Liberalernas Allan Widman att den nya presidentadministrationen i USA, utvecklingen i Nordkorea och NATO:s behov av stridsgrupper i Baltikum och Polen bidragit till att omvärldsläget försämrats sedan våren 2014 och att Beredningens majoritet negligerat detta.

Sverigedemokraternas Mikael Jansson efterlyste å sin sida, i den avvikande uppfattning till Beredningens 2017-rapport, mer fokus på såväl Rysslands och Kinas expansiva uppträdande som NATO:s bristande efterlevnad av de internationella spelreglerna. Det senare exemplifierades med överutnyttjande av FN-mandatet om flygförbudszon över Libyen år 2011. Han belyste även bristen på marktrupp för att FN skulle klara av att hantera konflikten i Mali. Två år senare var Jansson ersatt med Roger Richthoff som i sin avvikande uppfattning till Beredningens 2019-rapport efterfrågade mer uppmärksamhet på ANC:s förföljelser av Boer i Sydafrika. Richthoff var dessutom kritisk till att Beredningen behandlat klimatförändringarna och menade att resonemanget om ökad konkurrens om naturresurser inte hörde hemma i rapporten eftersom det dels utgjorde ett sidospår, dels gav en ensidigt alarmistisk bild.

Även Vänsterpartiet presenterade avvikande uppfattningar till såväl 2017- som till 2019-rapporten. I båda fallen presenterades partiets ståndpunkter av Lotta Johnsson Fornarve. Kopplat till den förra menade hon bl.a. att NATO:s upprustning och utvidgning "lett till att Europa hamnat i en oroande säkerhetspolitisk utveckling." Hon ansåg dessutom att rapporten "till vissa delar beskriver ett upptrissat säkerhetsläge som inte helt stämmer och som snarare bidrar till en ökad upprustning än till avspänning, nedrustning och ökad säkerhet." Johnsson Fornarve vidhöll "att det fortsatt är osannolikt att ett enskilt militärt angrepp skulle riktas mot Sverige". Hon saknade dessutom en mer omfattande analys från viktiga konflikter, som t.ex. "Israels ockupation av Palestina och det amerikanska beslutet att erkänna Jerusalem som Israels huvudstad, spänningarna mellan Saudiarabien och Iran, situationen för flyktingar i och med EU:s avtal med Libyen" samt turkiska kränkningar av mänskliga rättigheter. Johnsson Fornarve ansåg dessutom att Beredningens konklusion att samarbetet med NATO bidrar till Sveriges strävanden att bygga säkerhet tillsammans med andra var en oriktig beskrivning. Istället menade hon att NATO "är en del av den mycket negativa rustningsspiral där säkerhetspolitik reduceras till att handla om vem som har störst militära kapacitet." Två år senare återkom hon till denna argumentation och hävdade än en gång "att ett enskilt väpnat angrepp mot Sverige är osannolikt." Hon var även kritisk till att Beredningen inte uppmärksammat USA:s bidragande till den ökade spänningen i Mellanöstern bl.a. genom att ha dragit sig tillbaka från kärnvapenavtalet med Iran samt genom krigföringen i Afghanistan, Irak respektive Libyen. "Jag anser att det är farligt att förlita sig på den typen av stormakt" argumenterade Johnsson Fornarve.

En slutsats att ta med till det avslutande resonemanget är att det synes föreligga bred politisk konsensus om att en presumtiv motståndare troligen skulle komma att nyttja kryssningsrobotar, ballistiska robotar, attackflyg, nätverksattacker och sabotage i sin förbekämpning av svenska militära basområden, ledningsnoder och annan kritisk infrastruktur.

Målen

Beredningen föreslog en målsättning som gick ut på att totalförsvaret, enskilt likväl som tillsammans med andra, inom och utom landet, skulle försvara Sverige mot väpnat angrepp. Därutöver föreslogs att totalförsvaret skall värna Sveriges säkerhet, frihet, självständighet och handlingsfrihet (Beredningen 2017:81). Betydelsen av upprätthållandet av samhällsviktiga funktioner såsom elförsörjningen, telenäten, väg- och järnvägsnäten, sjö- och flygtransporter, finansiella tjänster och sjukvård även under krig betonades av Beredningen. Tryggad försörjning av nödvändiga varor och tjänster samt att skydda befolkningen mot de direkta krigshandlingarna var andra explicita mål (Beredningen 2017:64). Att uppnå dessa mål angavs dock inte enbart vara en militär uppgift ”utan ett ansvar för hela samhället som ytterst kräver befolkningens personliga insatser. Försvarsvilja och folkförankring utgör grunden för möjligheten att kunna åstadkomma ett trovärdigt totalförsvaret. Totalförsvaret utgör en nationell angelägenhet som förutsätter hela samhällets engagemang” (Beredningen 2017:79). Beredningen deklarerade att om Sverige skulle bli angripet så ”ska Försvarsmakten med stöd av övriga totalförsvaret försvara Sverige för att vinna tid, skapa handlingsfrihet och ytterst säkerställa landets självständighet. Ett beslutsamt och uthålligt motstånd ska uppbådas” (Beredningen 2017:61). Det militära försvaret föreslogs därför ges följande uppgifter:

- ”försvara Sverige mot väpnat angrepp,
- hävda Sveriges territoriella integritet samt värna suveräna rättigheter och nationella intressen i Sverige och utanför svenskt territorium i enlighet med internationell rätt,
- främja vår säkerhet samt förebygga och hantera konflikter och krig genom att i fredstid genomföra operationer på vårt eget territorium, i närområdet samt delta i internationella fredsfrämjande insatser, samt
- skydda samhället och dess funktionalitet genom att med befintlig förmåga och resurser bistå övriga samhället så väl i fred som vid höjd beredskap” (Beredningen 2017:81-82).

Miljöpartiets Anders Schröder var uppenbart inte helt nöjd med dessa

målformuleringar. I sin avvikande uppfattning till 2019-rapporten menade han att ”ett tydligare fokus måste läggas på hur Försvaret kan bidra till att Sveriges klimat- och miljömål ska kunna uppfyllas genom mer aktiva insatser”.

Även Vänsterpartiets Lotta Johnsson Fornarve var kritisk. I sin avvikande uppfattning till 2017-rapporten menade hon att mål kopplade till krishantering och skydd av samhällsviktig verksamhet ”borde fått betydligt större utrymme i Försvarsberedningens arbete”.

Trots dessa avvikande uppfattningar så är ändå slutsatsen att det råder stor politisk enighet om målet att försvara Sverige i syfte att vinna tid och skapa handlingsfrihet. Ytterst ansågs målet för försvaret vara att säkerställa Sveriges självständighet.

Medlen

Försvarsberedningen angav stundtals enbart vaga idéer om vilka medel det militära försvaret borde förfoga över för att kunna nå de föreslagna målen. I citatet nedan har jag avsiktligt markerat denna vaghet med fetstil (Beredningens kursiveringar):

Vad gäller *armén* **kan** ytterligare kort- och medelräckviddigt luftvärn till ett antal luftvärnsbataljoner anskaffas. En utökning av krigsorganisationen med t.ex. fler brigader, säkerhetsförband och territoriella förband **kan** vara aktuellt. Vidare **kan** övervägas att ytterligare stärka indirekteldfunktionen med en bekämpningsbataljon (raketartilleri/markrobot) för bekämpning av högvärldiga mål på långa avstånd. När det kommer till *marinen* **kan** ytterligare två till fyra ytstridsfartyg övervägas i syfte att utöka det totala antalet ytstridsfartyg. I samband med projekteringen av ersättare till Gotlandklassen **kan** anskaffning av ytterligare ubåtar övervägas, utöver de tre ubåtar som krävs för omsättning av Gotlandklassen. Försvarsberedningens förslag om fortsatt vidmakthållande av JAS 39 C/D parallellt med JAS 39 E skapar förutsättningar för en **eventuell** utökning av antalet stridsflygdivisioner i *flygvapnet*. Ytterligare en till två stridsflygdivisioner med basering på Upplands flygflottilj (F16) **kan** då övervägas (Beredningen 2019:173).

Redan i 2017-rapporten framkom att Beredningen inte gått till botten avseende medlen. Sålunda meddelades då att man avsåg ”återkomma med en fördjupad inriktning och specifika kostnader för utvecklingen av det militära försvarets aktiva cyberförsvarsförmåga i en kommande rapport” (Beredningen 2017:120). De territoriella förhållandena och ansvarsfördelningen var heller inte helt klarlagda. Beredningen föreslog att ”Sverige territoriellt indelas i fyra

till sex militärregioner. Därutöver har chefen för Gotlands regemente (P18) territoriellt ansvar på Gotland” (Beredningen 2019:162). Trots alla dessa oklarheter föreslogs likväl att en ny krigsorganisation skulle intas från den 1 januari 2021. Kärnan i markstridskrafterna skulle härvid utgöras av tre mekaniserade brigader, en reducerad motoriserad brigad samt en förstärkt mekaniserad bataljon på Gotland. Just fyra brigader ansågs vara en förutsättning för att skapa handlingsfrihet. Beredningen föreslog dessutom att samtliga stridsfordon och stridsvagnar skulle uppgraderas, att ytterligare artillerisystem anskaffades, och att nya moderna luftvärnsrobotsystem tillfördes (Beredningen 2019:165). Avseende sjöstridskrafterna föreslogs att samtliga fem Visbykorvetter skulle uppgraderas med robotluftvärn och nya sjömålsrobotar. Dessutom föreslogs att beslut om anskaffning av två nya ytstridsfartyg, i syfte att ersätta Gävleklassens två äldre korvetter, skulle fattas någon gång under åren 2021–2025. Vidare menade Beredningen att antalet ubåtar skulle utökas till fem. Detta föreslogs ske genom att två nya ubåtar tillfördes samtidigt som en redan befintlig ubåt halvtidsmodifierades (Beredningen 2019:166). Vad gäller flygstridskrafterna föreslog Beredningen att sex stridsflygdivisioner skulle bibehållas. Detta avsågs ske genom att ett antal JAS39C/D vidmakthölls parallellt med att nya JAS39E tillfördes. ”I takt med införandet av 60 JAS39E ombeväpnas successivt tre till fyra divisioner under andra halvan av 2020-talet. Två till tre stridsflygdivisioner föreslås vidmakthållas med JAS39C/D även bortom 2030” (Beredningen 2019:167). Noterbart är att Beredningen konstaterade att brigaderna ”ska mobilisera som helhet inom ett avgränsat geografiskt område” (Beredningen 2019:179).

Utöver ovanstående kärna i respektive försvarsgren föreslog Beredningen att Försvarsmaktens krigsorganisation skulle omfatta bl.a. två norrlandsjägarbataljoner, en jägarbataljon, tre divisionsartilleribataljoner, två luftvärnsbataljonerna (med robotsystem 103 Patriot och 98 IRIS-T), två divisionsingenjörbataljoner, en divisionsstabsbataljon, en divisionsunderhållsbataljon, en tung transportbataljon, två rörliga fältsjukhuskompanier, ett CBRN-kompani, fyra territoriella skyttebataljoner och två sjörörliga amfibiebataljoner. Dessutom föreslogs att två nya ubåtar typ A26 skulle ersätta två äldre ubåtar av Södermanlandklassen runt 2025. Det var dock inte enbart förband och plattformar som behandlades av Beredningen utan även bl.a. beväpning. Ytstridsfartygen föreslogs t.ex. utrustas med en ny robot med en räckvidd på mer än 300 kilometer samtidigt som en långräckviddig bekämpningsförmåga föreslogs tillföras flygvapnet genom anskaffning av ny markmålsrobot. Beredningen behandlade även behoven av att undgå förbekämpning genom utspridning och berörde härvid bl.a. antalet flygbaser och betjäningsförbanden till dessa.

Miljöpartiets Anders Schröder var inte helt överens med Beredningens rekommendationer. I sin avvikande uppfattning till 2019-rapporten ställde han sig bl.a. inte bakom bedömningen att försvarsintresset behöver ges ytterligare

tyngd i prövningsprocessen vad gäller ny- eller omlokalisering av försvarets anläggningar. Schröder delade förvisso bedömningen att ökade resurser till totalförsvaret behövdes, men ansåg att ökningarna i synnerhet skulle gå till de civila delarna. Miljöpartiet varnade för att totalförsvarets föreslagna budget utgjorde en stor del av regeringens samlade reformutrymme och ansåg att Försvarsmaktens behov måste vägas mot statens övriga behov inom exempelvis välfärd och klimatomställning. Enligt Schröder ville partiet ”inte i nuläget uttala sig kring hur en prioritering mellan olika delar av det militära försvaret bör göras. En sådan analys måste göras av Försvarsmakten, först därefter kan politiken ta ställning, baserat på deras underlag.”

Även det andra regeringspartiet, Socialdemokraterna, redovisade en egen syn på 2019-rapporten. Partiet menade att en förutsättning för ett genomförbart försvarsbeslut var att olika prioriteringar tydliggjordes. ”Det behöver tydliggöras vad som är huvudprioriteringar genom ett flertal ekonomiska ambitionsnivåer i paketform. Ett sådant upplägg kan ge vägledning till hur avvägningar och omprioriteringar bör ske inom anvisad ekonomi i händelse av fördyringar. Det skulle också ge en möjlighet att göra en överenskommelse om den totala ekonomiska ramen för det militära och civila försvaret där hänsyn kan tas till utrymmet för andra nödvändiga reformer”.

Sverigedemokraterna, å sin sida, argumenterade såväl 2017 genom Mikael Jansson som 2019 genom Roger Richthoff att det borde statueras i grundlagen att ett belopp motsvarande minst 2 procent av BNP årligen skulle satsas på totalförsvaret. Den senare menade dessutom att den särskilda officersutbildningen borde avbrytas. Motivet till detta ställningstagande sades vara att officersprofessionen kräver 180 poäng i krigsvetenskap och att detta inte kunde ersättas med 180 poäng inom något annat ämne.

Vänsterpartiets Lotta Johnsson Fornarve argumenterade i sin avvikande uppfattning till 2017-rapporten att Sverige förvisso skulle ha ett modernt svenskt försvar men att den militära kapaciteten skulle anpassas till upprätthållandet av kontrollen över svenskt territorium samt till att kunna ”möta olika säkerhetshot och kriser och kunna bidra i internationella insatser för att värna fred och säkerhet.” I den avvikande uppfattningen till 2019-rapporten sade Johnsson Fornarve sig å ena sidan dela Beredningens syn på inriktning av krigsorganisation, medan Vänsterpartiet, å den andra sidan, ansåg att den höjning av försvarsanslaget som Beredningen föreslagit på 84 miljarder var för stor. Johnsson Fornarve klargjorde att partiet såg möjligheter till besparingar på främst materialsidan. ”Beslutet att köpa in luftvärnssystemet Patriot är ett exempel på det. Det är ett inköp som det finns all anledning att vara kritisk mot, dels för att det knyter oss närmare en stormakt och indirekt NATO och dels för att projektet riskerar att bli mycket kostsamt.”

En slutsats av resonemanget kring medlen är att de politiska partierna gärna uttrycker sig i ekonomiska termer, åtminstone i de reservationer som

presenteras i anslutning till Beredningens rapporter. Å ena sidan tycks de tre röd-gröna partierna anse att höjningen av försvarsanslaget är för stor, å andra sidan tycks Sverigedemokraterna tycka att höjningen är för liten. Även om krigsorganisationen i sig inte utgjorde föremål för avvikande uppfattningar så kunde, vilket Vänsterpartiet exemplifierade, synen på beväpning av enskilda förband eller system ge upphov till reservationer. Kontentan bedöms därför vara att det råder relativt stor samsyn på att kärnan i Försvarsmakten ska bestå av en armédivision, fyra armébrigader, sju ytstridsfartyg, fem ubåtar och sex stridsflygdivisioner.

Metoderna

Avseende metoderna så återanvände Försvarsberedningen retoriken från det kalla kriget. ”Genom att tydliggöra att ett angrepp mot Sverige medför höga kostnader för en angripare, är totalförsvaret tillsammans med politiska, diplomatiska och ekonomiska medel krigsavhållande för den som skulle vilja angripa Sverige eller utöva påtryckningar med militära medel” (Beredningen 2017:61). Vid ett väpnat angrepp kommer, konstaterade Beredningen, initiativet initialt att ligga hos angriparen. Det svenska försvaret kommer därför, klargjorde Beredningen, åtminstone inledningsvis att agera reaktivt i syfte att vinna tid och för att skapa handlingsfrihet. ”Stridskrafterna måste vara grupperade för att begränsa effekterna av förberäkning och för att samtidigt kunna möta angrepp mot olika delar av landet. Det senare gäller särskilt för arméstridskrafterna med hänsyn till deras begränsade möjligheter att snabbt genomföra längre operativa förflyttningar” argumenterade Beredningen (Beredningen 2019:113). Beredningen nöjde sig emellertid inte enbart att resonera kring metoderna för det nationella försvaret utan menade att försvarssamarbetet med Finland måste utvecklas till att även omfatta operativ planering inklusive gemensamt användande av militära resurser i olika scenarier. ”Sådan planering bör vara ett komplement till, men skilt från, respektive lands nationella planering. Samarbetet innebär en möjlighet till gemensamt agerande, men inte några utfästelser” argumenterade Beredningen och konstaterade att fördjupandet av det bilaterala försvarssamarbetet inte ställde några restriktioner i förhand (Beredningen 2017:210). Två år senare utvecklade Beredningen sitt resonemang och menade att möjligheterna till gemensam operativ planläggning med Finland skulle kompletteras genom att även ”samordna planeringen med Norge, Danmark, Storbritannien, USA och NATO” (Beredningen 2019:157).

Kristdemokraterna, Liberalerna och Moderaterna deklarerade i en gemensam avvikande uppfattning till 2017-rapporten att de ansåg att behovet av att bygga säkerhet tillsammans med andra aldrig varit större. Samtidigt konstaterar de tre borgerliga partierna att det inte finns några garantier för att Sverige

skulle få hjälp och bistånd vid ett väpnat angrepp mot landet. NATO "är och förblir demokratiernas främsta försvar mot auktoritära och aggressiva krafter. För ett land med våra värderingar och vårt samhällsskick finns det inget annat säkerhetspolitiskt alternativ. Det är hög tid för Sverige att nu ansöka om medlemskap i den transatlantiska försvarsalliansen" argumenterade Beatrice Ask (M), Karin Enström (M), Mikael Oscarsson (KD), Hans Wallmark (M) och Allan Widman (L).

Även det fjärde borgerliga partiet, Centerpartiet, betonade att Sverige endast genom ett medlemskap kunde ta del av de ömsesidiga försvarsförpliktelserna inom NATO. "Vår syn är att solidaritet innebär förpliktelse och att vi bör agera när andra hotar våra närmaste grannar. Sverige ska stå upp för demokrati, frihet och varje lands rätt att själv fatta beslut om sitt lands säkerhet" argumenterade Daniel Bäckström i sin avvikande uppfattning till 2017-rapporten. Han menade att ett svenskt NATO-medlemskap inte enbart skulle stärka den svenska, nationella försvarsförmågan utan även säkerheten i både Östersjö- och Arktis-regionerna. "Det är därför vår uppfattning att Sverige ska ansöka om medlemskap i NATO" tillkännagav Bäckström (C).

Även Socialdemokraterna ansåg, i sin särskilda syn som redovisades till 2019-rapporten, det vara "väsentligt att vårt samarbete med andra länder och partners fortsätter att fördjupas. Relationen till Finland har här en särställning. Men den nordiska, baltiska, europeiska och transatlantiska dimensionen är också av avgörande betydelse."

Sverigedemokraterna förordade å sin sida Sveriges militära alliansfrihet. I den avvikande uppfattningen till 2017-rapporten varnade Mikael Jansson för att det svenska samarbetet med EU och NATO kunde urholka denna säkerhetspolitiska linje. Enligt Jansson borde Sverige såväl lämna det mellanstatliga EU-samarbetet inom PESCO som avbryta deklarerandet av ensidiga solidaritetsförklaringar. För att höja den krigsavhållande tröskeln borde istället, menade Jansson, "Sverige och Finland snarast ingå militärt statsförbund. Sveriges och Finland har en likande säkerhetspolitisk situation och geografisk närhet. Efter samoptimering av de två försvarsmakterna skulle tröskeleffekten ytterligare höjas." Sverigedemokraterna ansåg att Finland och Sverige utgjorde ett gemensamt strategiskt område i händelse av en konflikt mellan öst och väst. "Det är viktigt att det i området finns en hög tröskel mot annektering av territorium. Med området i alliansfria händer finns förutsättning för avspänning. Uppstår ett militärt vakuum på grund av långtgående lokal nedrustning så kan det vara en katalysator för en stormaktskonflikt" argumenterade Jansson.

Även Vänsterpartiet värnade den militära alliansfriheten. Partiet var emot samarbetet med NATO och menade bl.a. att samförståndsavtalet om värdlandsstöd måste rivas upp. NATO-styrkor som baseras på svenskt territorium kommer att "öka spänningen i vårt närområde och ytterligare minska möjligheterna att bedriva en självständig utrikespolitik. I och med en ökad närhet till

NATO riskerar Sverige att dras in i förödande krig och konflikter” argumenterade Lotta Johnsson Fornarve i sin avvikande uppfattning till 2017-rapporten. I den avvikande uppfattningen till 2019-rapporten motsatte sig Vänsterpartiet även ”de ständigt återkommande initiativen att militarisera EU-samarbetet genom till exempel PESCO och militärfonden. Sveriges säkerhet gagnas inte av ytterligare bidrag för att höja rustnings- och spänningsnivån. Vänsterpartiet motsätter sig EU:s gemensamma säkerhets- och försvarspolitik inklusive ett ökat europeiskt samarbete på försvarsmaterielområdet.” Att samarbeta med andra länder och organisationer ansågs däremot vara nödvändigt och Vänsterpartiet såg ”möjligheter till att fördjupa samarbetet med våra nordiska grannländer, framförallt Finland, på en rad områden inom försvarspolitikerna.” En förutsättning för ett fördjupat samarbete med övriga nordiska länder var dock att det samarbetet inte inskränker Sveriges militära alliansfrihet betonade partiet. Johnsson Fornarve såg därför ”positivt på det fördjupade samarbetet vi redan har med Finland.”

En ofrånkomlig slutsats avseende metoderna är att resonemanget kring denna del av strategin är underutvecklad. Beredningen betonar den *krigsavhållande* eskalationsnivån men ger ingen vägledning hur detta ska åstadkommas med de militära resurserna på militärstrategisk nivå. Att enbart hänvisa till medel som avses anskaffas för att kunna hantera en *krigsutkämpande* nivå är helt enkelt inte tillräckligt. Beredningen hänvisar även till olika bi- och multi-laterala försvarssamarbeten men anger inte metoderna med vilka de svenska militära resurserna avses nyttjas inom ramarna för dessa olika samarbeten. De olika reservationerna utgår i regel från Sveriges förhållande till NATO. Vare sig de partier som förordar ett medlemskap eller de som istället argumenterar för ett avbrytande av partnerskapet presenterar några idéer om metoderna för nyttjandet av Försvarsmakten inom respektive utanför militäralliansen.

Sammanfattande slutsatser – Några tänkbara militärstrategiska konsekvenser

Så vilka slutsatser kan då dras avseende Försvarsberedningens arbete de gångna åren? En insikt som osökt infinner sig är frånvaron av styrning i militärstrategiska termer. Det saknas helt enkelt en sammanhållande strategi för Sveriges militära försvar. Inte heller när sambandet mellan strategielementens olika delar dekonstrueras framträder någon tydlig strategi. Den främsta orsaken till detta är att resonemanget kring *metoderna* är underutvecklat och att erforderlig politisk styrning härvidlag uteblir. En bidragande orsak är att sambandet mellan å ena sidan de förband och system som behandlas i resonemanget kring *medlen* inte knyts samman med vare sig *målen* eller *metoderna*. Då dessutom diskussionerna om medlen snarare förs i ekonomiska än i militära termer underlättas inte situationen. Som framgått ovan har t.o.m. de

båda regeringspartierna svårt att ta ställning till olika prioriteringar och emellanåt efterfrågas konkretiseringar och avvägningar av Försvarsmakten innan politiska beslut kan fattas. Likväl kan samma partier fastställa de ekonomiska nivåerna utan dessa ingångsvärden. Stundtals blir resonemanget rent av motsägelsefullt vilket jag återkommer till nedan.

En möjlig förklaring till situationen är att företrädarna för de politiska partierna har svårare att ta ställning ju mer konkret strategin behöver utformas. Det är en sak att förhålla sig till *miljön* och till *målen*, men en helt annan att ta ställning till *medlen* och *metoderna*. Som framgått ovan så är handlingsfrihet ett mål i sig. Möjligen har det en bidragande inverkan på att t.ex. omvärldsanalyserna ofta genomförs utan att konsekvenserna för Sveriges försvarspolitik analyseras än mindre presenteras. Ju mer ställning den politiska nivån måste ta, desto mer begränsar den m.a.o. sin egen handlingsfrihet.

Möjligen kan en ny variant av den s.k. marginaldoktrinen vara på gång att lanseras. Under det kalla kriget var innebörden av den doktrinen att oavsett hur många förband inom de olika försvarsgrenarna de båda supermakterna förfogade över, så utgjorde deras inbördes kamp huvudarenan varför endast marginella delar av deras respektive förband ansågs kunna avdelas för operationer mot Sverige. Eftersom styrkebalansen mellan USA och Ryssland idag inte är densamma som då, och eftersom den överhängande risken för krig undanröjdes med Sovjetunionens upplösning saknas numera denna tydliga tveksamhet. Risken för öppet krig har ersatts med hot om hybridkrigföring och plötsliga angrepp med fjärrstridsmedel. Följaktligen är behoven av att skapa trovärdighet för den förda försvarspolitikerna gentemot de egna medborgarna delvis annorlunda idag. Sålunda betonas att förvisso har den tänkta motståndaren tillgång till offensiva militära resurser men samtidigt kommer motståndarens tillgång till ballistiska robotar, kryssningsrobotar och stridsflyg ”att vara begränsad och att det ofta krävs ett förhållandevis stort antal vapen för att nå en avgörande och bestående effekt på markmål. Det gäller särskilt om försvararen spridit sina resurser” (Beredningen 2019:115).

Det skulle således kunna vara en framkomlig metod att sprida de svenska militära resurserna för att därigenom undgå att dessa går förlorade under den initiala förbekämpningsfasen. Uppenbart resonerar försvarspolitikerna så, åtminstone då det gäller flygstridskrafterna. Här betonas bl.a. behoven av flera flygbaser för att kunna stationera stridsflygen på flera olika ställen. Samtidigt konstaterar emellertid samma politiker att markstridskrafterna, och i synnerhet brigaderna, kommer att mobilisera inom ett avgränsat geografiskt område. Betoningen av inte enbart brigader utan även divisionen med alla divisionsförband innebär dessutom en kraftsamling i sig. Eftersom politikerna själva angett att de anser sig behöva mer ingångsvärden från Försvarsmakten är en tänkbar förklaring att det helt enkelt är företrädarna för flygvapnet respektive armén som getts utrymme att suboptimera utifrån den egna försvarsgrenen. Om så är

fallet finns en uppenbar risk att det inte enbart saknas en sammanhållen strategi på militärstrategisk utan även på operativ nivå.

”I fall av en större militär operation som inbegriper Sverige och svenskt territorium kommer den svenska förmågan att leda större förband att vara gränssättande för om svenska förband ska ledas av svenskt eller utländskt befäl” konstaterar mycket riktigt också Beredningen (Beredningen 2019:162). Här är det på plats att ifrågasätta vilket utländskt befäl det egentligen är som avses. De fyra borgerliga partierna förordar samtliga ett svenskt NATO-medlemskap så i deras fall är det troligt att de omfattande operationerna som avses genomföras på svenskt territorium ska ledas av NATO. Men vad menar de fyra icke-borgerliga partierna som är emot ett svenskt NATO-medlemskap och i vissa fall rent av det svenska NATO-partnerskapet? Eftersom dessa fyra partier samtliga förespråkar ett närmare militärt samarbete med Finland så skulle man kunna anta att de menar att operationerna som genomförs på svenskt territorium ska ledas av finskt befäl. Då det verkar mindre troligt att så är deras avsikt så blir de svaret skyldiga. Inget av de åtta partierna har heller klarat ut vilken roll de svenska förbanden är tänkta att ha inom ramen för dessa av utländskt befäl ledda operationer.

Detta leder resonemanget till en logisk kullerbytta som inte är unik för det stundande försvarsbeslutet – Försvarsplaneringen är tänkt att igångsättas först efter det att försvarsbeslutet fattats. Detta innebär att besluten om *målen* och *medlen* är fattade utan erforderliga ingångsvärden om *metoderna*. Det är nämligen först i försvarsplaneringen det kommer att kunna värderas om de politiskt acceptabla metoderna också är i balans med de uppsatta politiska målen och de tilldelade militära resurserna.

Sammanfattningsvis tycks det således saknas såväl en sammanhållen som situationsberoende politisk styrning i militärstrategiska termer. Den senare styrningen handlar dels om specifika strategier för krigsavhållande respektive krigsutkämpande situationer. Den handlar dessutom om Försvarsmakten förväntas slåss helt på egen hand eller tillsammans med andra och i så fall vilken roll den svenska militären har inom ramen för de med en eller flera andra staters försvarsmakter gemensamma operationerna.

Sekundärkällor

Buzan, Barry, 1987. *An Introduction to Strategic Studies*. New York: St. Martin's Press.

Edström, Håkan, 2003. *Hur styrs Försvarsmakten?* Umeå: Umeå Universitet.

Edström, Håkan, 2015. ”Med alla till buds stående metoder? – Strategi i den politiska styrningen av Försvarsmakten”, *Krigsvetenskapsakademiens Handlingar och Tidskrift*, 1/2015.

- Edström, Håkan & Gyllensporre, Dennis, 2014. *Svensk försvarsdoktrin efter kalla kriget: förlorade decennier eller vunna insikter?* Stockholm: Santérus Academic Press.
- Gray, Colin, 1999. *Modern Strategy*. Oxford: Oxford University Press.
- Gray, Colin, 2015. *The Future of Strategy*. Cambridge, UK: Polity Press.
- Herberg-Rothe, Andreas, 2014. "Clausewitz's Concept of Strategy – Balancing Purpose, Aims and Means", *Journal of Strategic Studies*, Volume 37, Issue 6-7.
- Lidell Hart, Basil, 1991. *Strategy*. New York: Meridian.
- Lykke, Arthur, 1989. "Toward an Understanding of Military Strategy", i Arthur Lykke (red.), *Military Strategy: Theory and Application*. Carlisle Barracks, PA.: US Army War College.
- Posen, Barry, 1984. *The Source of Military Doctrine*. Ithaca, NY: Cornell University Press.
- Westberg, Jacob, 2015. *Svenska säkerhetsstrategier*. Lund: Studentlitteratur.

Varför ska vi läsa klassikerna?

En essäserie om politiskt tänkande

Som läsare har vi inte sällan formats av vissa specifika böcker som har fått stor inverkan på hur vi ser på världen och historien – och ibland påverkat även vår personliga identitet. I överförd mening kan detsamma sägas om samhällen och civilisationer: vissa författare och verk har haft en sådan djupgående inverkan på så många människor, antingen i ett specifikt historiskt ögonblick eller över längre tid, att de bidragit till att forma själva samhället och generationer av dess medlemmar.

De klassiska politiska tänkarna är av det skälet värda att återvända till gång efter annan. Vi i redaktionen har därför bett ett antal skribenter att göra just det: att återvända till tänkare eller specifika verk som har varit betydelsefulla inom ett visst ämne eller för världen i stort och att reflektera över det historiska sammanhanget, den idéhistoriska betydelsen och deras relevans för vår tid.

Med denna serie av essäer – vår alldeles egna klassikerserie – hoppas vi kunna erbjuda läsaren spännande ingångar och uppslag, och uppmuntran att själv slå sig ner i soffan eller läsfåtöljen med en klassiker.

I detta nummer reflekterar Gunnar Falkemark över vikten av att läsa klassiker i original och i sin helhet.

Vikten av att läsa klassiker

Gunnar Falkemark

De flesta skulle nog hålla med om betydelsen av att undvika provinsialism i rummet, det vill säga föreställningen att vårt land eller vår del av världen inte har något att lära av andra delar av världen. Men lika viktigt är att förhindra provinsialism i tiden, det vill säga tron att vår tid är överlägsen förfluten tid och att vi har inget att lära av gångna generationer.

I en värdefull artikel i *Statsvetenskaplig tidskrift* för några år sedan diskuterar Johan Karlsson Schaffer varför man alls skall syssla med politisk teori inom undervisningen i statsvetenskap. Han diskuterar också ett antal viktiga och kontroversiella urvalskriterier (2015).

Jag skall i denna uppsats ta upp ett annat men beslätat problem. Jag skall argumentera för vikten av att läsa klassiker i politisk teori – här tolkad i vid mening – i *original*. Och i deras helhet!¹

Det är stor skillnad att läsa sådana klassiska tänkare i original jämfört med att ta del av deras tankar i läroböcker eller handböcker av olika slag. Originaliteten, tankeskärpan, kraften i argumentationen och friskheten i den språkliga framställningen är något av det man går miste om i sammanfattningar och referat i andra hand. Ett exempel, som jag återkommer till, är Karl Marx framställning om kapitalismens uppkomst och arbetarnas ställning i detta ekonomiska system.

Det finns även andra skäl till att det är värdefullt att läsa klassiska verk. Låt mig här ange fyra skäl och ge några exempel, som senare återkommer i fördjupad form:

1. De ger unika inblickar i olika politiska system och förhållanden under vitt skilda epoker. De skänker en stark lokal- och tidsmässig närvarokänsla. Ett exempel är Kautilyas analys i *Arthashastra* som handlar om ett stort indiskt kungadöme för cirka 2.300 år sedan.
2. De innehåller en stor mängd skarpsinniga observationer och spännande tankekonstruktioner. De ger material till jämförelser och generaliseringar liksom till impulser till nya vetenskapliga studier. Ett exempel är Platons teori om nödvändigheten av filosofernas maktmonopol.

1 Jag vill tacka docent Lina Eriksson för goda synpunkter.

3. De bidrar till att man bättre kan förstå sin egen samtid - och sig själv. En illustration här är Aristoteles analys av stora förmögenheter och hur dessa påverkar ägarna och samhället i stort.
4. De representerar utmärkta tankeutmaningar. Ett mycket aktuellt exempel är John Stuart Mills tes om farorna med att göra inskränkningar i yttrandefriheten.

Vilka verk bör man då särskilt anbefalla för läsning - och enligt vilka kriterier? Utöver de skäl som nämns ovan vill jag också lyfta fram att de verk som är aktuella historiskt sett har utövat stort inflytande - och gör så fortfarande.

Man kan således välja bort verk som haft mer kortvarig betydelse och som i dag framstår som irrelevanta. Ett sådant exempel utgör Robert Filmers *Patriarcha* från 1680. Författaren hävdar här inte bara att kungens makt har gudomlig legitimitet utan också att kungarna härstammar från Adam. Det kan tillfogas att skälet till att Filmers verk idag alls uppmärksammas är att ingen mindre än John Locke fann det mödan värt att ägna en betydande del av den första av sin "Two Treatises of Government" åt att vederlägga Filmers teori.

Jag har här - något godtyckligt kan det tyckas - tidsmässigt dragit en gräns vid 1900. Min tanke är att relativt lång tid måste förflyta innan man säkert kan tillskriva ett verk status som klassiker.

Mitt urval av betydande skrifter här är tämligen konventionellt. Det rör sig i första hand om "döda vita män". Jag skall i varje fall motivera mitt val av viktiga originalverk. Det finns tre tänkbara invändningar av mer generell natur som det finns skäl att ta på allvar.

Den första invändningen är att ett flertal viktiga tänkare saknas. Jag är medveten härom. Det finns några tänkare som jag gärna tagit med, men som jag av utrymmesskäl hoppat över. Jag tänker då i första hand på Locke, Rousseau och Adam Smith.

Den andra av dessa går ut på att de aktuella tänkarna har uttryckt för oss djupt anstötliga uppfattningar. Den tredje invändningen handlar om att verk av tänkare utanför den västliga idékretsen i stort sett utesluts.

Enligt den andra invändningen uttrycker de flesta storheter inom den politiska teorin uppfattningar som är rasistiska och sexistiska. Så hävdar bland andra filosofen Bryan Van Norden att den västerländska filosofen är rasistisk därför att tanketraditioner i Kina, Indien och Afrika ignoreras och föraktas. Han hänvisar också till att många filosofer, som bland andra Kant, uttalat extrema tankar om den vita rasens överlägsenhet (Van Norden, 2017). Och anklagelser mot filosofiska klassiker för kvinnoförnedrande åsikter har förekommit flitigt. En tydlig exponent för sådana åsikter är Aristoteles. Han såg mannen som av naturen överlägsen kvinnan. Kvinnan betraktades av denne filosof som en "deformerad man" som har bristfällig förmåga till rationellt övervägande (Se Witte, 2015).

Vad gäller denna invändning ansluter jag mig till uppfattningen som filosofen Julian Baggini uttryckt. Han hävdar att vi inte utan vidare kan betrakta deras oacceptabla fördomar som oviktiga. Men, säger han, "if we think that holding morally objectionable views disqualifies anyone from being considered a great thinker ..., then there's hardly anyone from history left (Baggini, 2018).

Enligt Baggini måste vi acceptera att även stora tänkare i betydande utsträckning formas av sin sociala position och sin samtids grundläggande åsikter och värderingar. Ingen kan helt frigöra sig från denna påverkan. Edith Hall, professor i klassiska studier vid King's College i London har formulerat ett intressant metodiskt grepp för att hantera fall som exempelvis Aristoteles och hans kvinnosyn. Hon noterar att en tänkare som Aristoteles starkt betonade att övertygelser inom alla kunskapsfält ständigt måste vara öppna för modifiering. Hall känner sig säker på att om Aristoteles hade haft tillgång till vår tids empiriska kunskaper om skillnaden mellan män och kvinnor hade han ändrat sin uppfattning (Hall 2018). Jag tror inte att Aristoteles envist försvarat sin kvinnosyn om han haft tillfälle att läsa, exempelvis, Martha Nussbaum.

Den andra invändningen kan också innehålla tanken att de anstötliga uppfattningarna kan vara svåra att skilja från de mer värdefulla. Jag tror dock att det i de flesta fall är möjligt att göra detta. Jag har svårt att tro att exempelvis Aristoteles analys av tyrannvälden, som tas upp nedan, försämras eller på något sätt undermineras av hans kvinnosyn.

Den tredje invändningen mot mitt urval är den stora dominansen av västerländska tänkare. Jag är medveten om detta förhållande. Jag har i alla fall valt att ta med en tänkare utanför den västerländska kulturkretsen. Mitt val har då fallit på den indiske tänkaren och politikern Kautilya. Detta val är inte självklart. Jag kunde ha tagit upp någon av de kinesiska tänkarna. Här hade Kon-Fu-Tze (Konfucius) varit mest naturligt. Mitt val beror helt enkelt på att jag tycker att Kautilya är intressantare - och kanske mer okänd.

*

Det är nu dags att börja min framställning av verk som jag finner särskilt värda att läsa. Det behöver knappast påpekas att urvalet är subjektivt och de inslag i dessa verk som jag lyfter fram är vad jag personligen har haft stort utbyte av. Förhoppningsvis är det fler än jag som kan dela mina uppfattningar. Jag börjar med Platon (427- 347 f.Kr).

Platon är utan tvekan en av de viktigaste gestalterna i den västerländska filosofin. Den brittiske filosofen Alfred North Whitehead går till och med så långt som att hävda att hela denna filosofis historia kan beskrivas som en serie fotnoter till Platons tänkande.

Jag skall här uppmärksamma två av Platons verk - *Sokrates försvarstal* och *Staten*. Det första av dessa handlar om den berömda rättegången i Aten mot

Platons lärare Sokrates år 399 f.Kr. Rättegången slutade med att han dömdes till döden av den demokratiskt framlottade domstolen.

Anklagelsepunkterna mot Sokrates avsåg att han påstods ha fördärvat ungdomen och att han inte vördar de gudar staten vördar utan andra och nya gudar i stället. När Sokrates får ordet avvisar han kategoriskt dessa anklagelser.

Jag skall här inte redogöra för Sokrates spännande försvar i dess helhet, som är ett retoriskt mästerstycke. Jag nöjer mig med att lyfta fram två minnesvärda inslag.

I sitt försvarstal framhåller Sokrates att han ser som sin roll att som sannings-sägare verka för moralisk förbättring och att visa att strävan efter mycket pengar, rykte och ära är förkastlig. Dömer ni mig till döden, säger han, kommer ni inte att finna någon annan som "väcker, förmanar och tadlar var och en av er ständigt". Självsäkert beskriver han sig som att en gudom har låtit honom ansätta staden, som om den "vore en stor och ädel häst, som på grund av sin storlek är ganska trög och behöver en stingande broms som väcker honom" (Platon, 2000, sid. 31).

Till skillnad mot en "visselblåsare" utmanar Sokrates öppet makten med sina kritiska ifrågasättanden. Som en fri intellektuell är han tydlig med sin livsuppgift att – med ett modernt uttryck – "speaking truth to power". I varje generation kan självständigt tänkande och handlande människor finna inspiration hos Sokrates.

Ett andra inslag i Försvarstalet som är viktigt är Sokrates syn på det goda och lyckliga livet. För honom är den högsta lyckan för en människa att dagligen samtala om moraliska och besläktade frågor och där man rannsakar sig själv och andra. Och han gör det anmärkningsvärda påståendet "att ett liv där man inte ställer granskande frågor är inte värt att leva för människan" (Platon, 2000, sid. 40).

Jag tror att många människor har svårt att förstå hur en sådan rannsakan egentligen kan gå till. Här kommer ett förslag som handlar om hur denna konkret skulle kunna utformas. Förslaget har formen av ett tankeexperiment. Filosofen Daniel Bell talar om hur vi skulle betrakta vårt liv ur vad han kallar den "slutgiltiga positionen" (Bell, 1993, sid. 186-189). Tanken är att vi skall föreställa oss att vi ligger på vår dödsbädd och ser tillbaka på vårt liv. Bell alluderar till Rawls och hans tankeexperiment den "ursprungliga positionen". Fördelen med Bells tankeexperiment är att det, till skillnad mot Rawls, representerar en möjlighet som alla kan förverkliga. Vi kan alla föreställa oss vad det skulle innebära att se slutet av sitt liv och då fundera över vad som egentligen varit viktigt i detta liv. Inför döden tvingas vi ställa denna avgörande fråga. Det förefaller sannolikt att de flesta människor i denna tänkta situation skulle sätta djupa och nära relationer till andra människor högre än, exempelvis, innehav av betydande förmögenhet eller hög status. Poängen med Bells tankeexperiment är att det kan upplysa oss om vad som är eftersträvansvärt i det verkliga livet – och få oss att handla på denna grundval.

Försvarstalet är kort och kan läsas på en kväll. Jag dristar mig till att utlova en kväll som är få andra lik.

Staten av Platon är sannolikt det mest berömda verket i den västerländska filosofin. Det är inte svårt att förstå varför. Här behandlas flertalet av filosofins centrala frågor på ett litterärt lysande sätt.

Platon är viktig av många olika skäl. Ett av dessa är av särskilt intresse för statsvetare. Han är den utan tvekan skarpaste och mest rationella av alla kritiker av demokratin. För den som försvarar ett demokratiskt styrelseskick är det en viktig tankeutmaning att finna luckor och felaktigheter i Platons argumentation.

Platons antidemokratiska filosofi bygger på två fundamentala idéer. För det första hyser Platon en grundmurad misstro mot kompetensen hos vanligt folk. Dessa kan visserligen vara kompetenta på ett begränsat praktiskt område, men förstår inte vad som är viktigt i livet eller hur politiken skall skötas. För det andra har Platon en stark tilltro till experters betydelse.

I *Staten* skildras människan under ett demokratiskt styre starkt negativt. Denna demokratiska människa saknar helt den inre kompass som krävs för ett ordnat och förnuftigt liv. Hon kastas från ytterlighet till ytterlighet. Det finns ingen hållning eller lagbundenhet i hennes tillvaro. Och denna kallar hon "behaglig, fri och lycklig" (Platon, 2003, sid. 359).

Platon vill lägga hela den politiska makten i händerna på en liten grupp högt begåvade och extremt välutbildade personer – filosoferna. De grundläggande premisser – P1-P5 – på vilka Platon bygger sin antidemokratiska slutsats om filosofernas styre är följande:

P1 Det finns objektiv kunskap i moraliska frågor.

P2 Denna kunskap är svår att finna.

P3 Denna kunskap kräver lång träning, som få klarar.

P4 Det finns av naturen stora begåvningsmässiga skillnader mellan människor.

P5 Vet man det rätta, så gör man det rätta.

Slutsats: Den lilla grupp som har moralisk kunskap måste få maktmonopol.

Platon vill således att en liten grupp av människor skall få hela makten. Han är samtidigt väl medveten om alla de faror som en sådan maktkoncentration kan innebära. Skulle denna grupp spåra ur och missbruka makten vore detta en katastrof. Detta betyder att strikta åtgärder måste vidtas för att förhindra att en sådan situation inte uppstår. Hur hindrar man då filosoferna från att bli korrupta? För att besvara denna betydelsefulla fråga undrar Platon först vilka är de viktigaste orsakerna till att korruption uppstår. Han pekar ut två särskilt viktiga orsaker: *girighet* och *nepotism*, det vill säga en benägenhet att otillbörligt

gynna egna släktingar och vänner. Att dessa orsaker även i vår moderna värld är av synnerlig betydelse är ett tämligen trivalt konstaterande.

Risken för girighet vill Platon eliminera genom det radikala förslaget att filosoferna inte får ha någon förmögenhet alls. Nepotismen tänker sig Platon omöjliggöra genom ett ännu radikalare förslag. Filosoferna tillåts inte att ha någon familj. Härigenom är det tänkt att familjebandens korrumpierande inflytande skall försvinna.

Platon hyste ett för samtiden sensationellt förslag. I princip kunde även kvinnor bli filosofer, alltså beviljas inträde i en liten intellektuell elitgrupp med total makt. Nu måste det betonas att Platon inte menar att det inte finns några intellektuella skillnader alls mellan män och kvinnor. Män är, hävdar han, i allmänhet överlägsna kvinnor. Ändå:

” ... är många kvinnor bättre än många män i mycket.”

Av detta konstaterande följer en viktig slutsats. Det finns:

” ... ingen syssla som har med statens skötsel att göra som ankommer på en kvinna därför att hon är kvinna, eller på en man därför att han är man” (Platon, 2003, sid. 210).

Platon är således en konsekvent anhängare av meritokrati. Det enda relevanta urvalskriteriet för statens elit är personliga meriter, det vill säga här intellektuell förmåga. Kön saknar i sammanhanget betydelse. Platon har av denna anledning kallats den förste feministen.

Vi skulle mycket koncentrerat kunna sammanfatta filosofernas uppgift i Platons ideala stat med följande formel:

”Allt för folket, men inget genom folket.”

Platons elitism har en tendens att dyka upp i oväntade sammanhang – också i vårt moderna Sverige! Ett illustrativt exempel finner vi hos intellektuella radikaler inom socialdemokratien. Ledande här under 1930- och 1940-talen för det stora ideologiska projektet ”att lägga livet tillrätta” var makarna Alva och Gunnar Myrdal (Hirdman, 2018). I synnerhet Alva Myrdal verkade för att frigöra kvinnorna ur den borgerliga kärnfamiljens grepp. Alva Myrdal talar här nedlåtande om ”den perversa lilla miniatyrfamiljen”. Hon vill att kvinnorna i likhet med männen skall arbeta heltid och ha samma karriärmöjligheter som männen.

Barnuppfostran ligger Alva Myrdal varmt om hjärtat. Här ser hon starkt behovet av gemensamhetsfostran. Denna fostran måste ses som ett expertuppdrag. ” ... för vanliga föräldrar finns aldrig den nödvändiga sakkunskapen tillgänglig”.² Barnens noggrant schemalagda dagliga rutiner måste övervakas av utbildade barnpedagoger.

2 Alva Myrdal citeras i Hirdman (2018, sid. 112).

Yvonne Hirdman, som är professor em. i kvinnohistoria, noterar att när Alva Myrdal framför dessa idéer om barnuppfostran hänvisar hon till – Platon. Hon gör det, hävdar Hirdman, ”för att skaffa tanken legitimitet och tyngd”. Platon, som enligt Myrdal, ”fixerar uppfostrans plikt och ansvar att målmedvetet forma barnet från dess första stund och i ’Staten’ talar (Platon) just för gemensamhetsfostran” (Hirdman, sid. 110).

Det är nu dags att ta itu med ett annat av filosofins största namn – Aristoteles (384-322 f. Kr.). Aristoteles var ett mångsidigt geni, som förutom banbrytande insatser på de flesta av filosofins domäner, även bedrev forskning inom så vitt skilda områden som statsvetenskap, marinbiologi, astronomi, retorik liksom studiet av litterära genrer som exempelvis tragedin. På det statsvetenskapliga fältet genomförde Aristoteles och hans elever en omfattande empirisk studie av konstitutionella förhållanden i 158 olika stater.

Aristoteles inflytande har varit oerhört omfattande. I Västeuropa togs hans idéer upp på tolvhundratalet av Thomas av Aquino. Han skapade thomismen som är en syntes av Aristoteles idéer och kristen teologi. Thomismen utgör än idag katolska kyrkans officiella lära.

Det är inte lika känt att Aristoteles också utövade ett stort inflytande i den muslimska världen. Detta gäller särskilt under perioden 1000 till 1200 e.Kr då flera av de ledande tänkarna, som Avicenna (Ibn Sina) och Averroës (Ibn Ruschd) var starkt influerade av den grekiske filosofen (Russell, 1975, sid. 417-421).

Aristoteles skrifter är en veritabel guldgruva. Låt mig ge ett personligt exempel. När jag för några år sedan började arbeta på en bok om avundsjukan i politik och samhällsliv var det naturligt att undersöka om de stora filosoferna sagt något intressant om denna känsla. Först ut var Aristoteles och en granskning av hans skrifter gav rik utdelning. I flera av dessa – som i *Den Nikomachiska etiken* och *Retoriken* – behandlar han avundsjukan. Det är spännande att upptäcka att hans beskrivning av denna känsla för mer än två tusen år sedan är så välbekant. Det är som om han beskrev dagens människor. Och hans definition är fortfarande fullt gångbar. Han definierar avundsjuka som ”den slags smärta som framgångar hos ens likar vällar”. Med likar menas människor i vår närhet som är ungefär som vi. Det kan, för att anknyta till vår verklighet, röra sig om släktingar, kolleger, vänner, gamla klasskamrater, gran- nar och liknande. Däremot avundas vi inte, betonar Aristoteles, människor som står långt över oss eller som levde för länge sedan. Jag kan exempelvis känna avund mot en mer framgångsrik kollega, men inte mot Bill Gates eller mot Aristoteles själv.³

Aristoteles ser inte bara avundsjukan som ett individuellt problem utan också som ett *politiskt* problem. För att uppmärksamma denna dimension kan

3 För Aristoteles analys av avundsjuka, se Falkemark (2018, sid. 37-44).

det vara lämpligt att framhålla syftet, enligt honom, med statskonsten. ”Den största omsorgen för denna konst är”, säger han i *Den Nikomachiska etiken*, ”att göra medborgarna till ett visst slags människor, dvs. få dem att bli goda och böjda att utföra ädla handlingar” (sid. 38). Det är uppenbart att förekomsten av avund samma människor motverkar detta syfte.

Hur försöker då Aristoteles komma till rätta med detta politiska problem? Flera olika åtgärder föreslås men den mest centrala är, anser jag, en föreslagen sammansättning av olika klasser i samhället. Aristoteles vill ge medelklassen en gynnad maktposition. Medlemmarna av de två andra klasserna – de rika och de fattiga – har allvarliga karaktärsbrister. Den första gruppen, som av sluppen blivit utrustade med styrka, rikedom och inflytande, varken kan eller vill låta sig styras. Detta har de fått i sig från barndomen. De har blivit bortskämda och till och med i skolan är de ”so full of their superiority that they never learned to do what they are told”. De fattiga däremot lider ytterlig brist på ovannämnda företräden och är alltför underkuvade. Och resultatet blir inte en stat av fria män utan av slavar och herrar, ”the one full of envy, the other of contempt” (1962, sid. 172). På grund härav önskar Aristoteles helst se en situation där medelklassen är talrik och starkare än de två andra klasserna tillsammans.

Vad som i grunden är så bra med medelklassen enligt Aristoteles är att dess medlemmar har en begränsad men tillräcklig förmögenhet. Därför eftertraktar de inte andras egendom, som de fattiga gör, och därmed är de i mindre utsträckning hemfallna åt avundsjuka. Och inte heller eftertraktar andra vad de har, som de fattiga eftertraktar de rikas egendom.

Aristoteles syn på förmögenhet är värd att uppmärksamma idag. Det finns en vanlig föreställning, som man ibland förknippar med liberalismen, att om en tillgång av något slag är värdefull så gäller att ju mer man har av den, desto bättre. Vad gäller förmögenhet avvisar Aristoteles denna föreställning. Man kan bli alltför rik – och detta är skadligt både för individen och samhället.⁴

Jag skall ge ytterligare ett konkret exempel på Aristoteles analys av ett samhällsligt fenomen som tyvärr fortfarande är aktuellt, nämligen tyrannvälden. Aristoteles är särskilt intresserad av vad det är som gör att vissa av dessa är mer långlivade än andra.

Aristoteles noterar först att tyrannvälden generellt sett inte brukar vara särskilt länge. Men det finns viktiga undantag till denna huvudregel. Så styrdes exempelvis stadsstaten Sikyon under ett hundra år tyranniskt av en enda familj. De framgångsrika tyrannväldena styrs, enligt Aristoteles av en serie despotiska handlingsregler. Bland dessa finner vi följande:

4 Den italienske filosofihistorikern Carlo Natali ger en fördjupad analys av Aristoteles syn på förmögenhet. Se Natali (2018, sid. 264–268).

- "Hugg av topparna" och gör dig kvitt självständigt tänkande personer.
- Tillåt inte att människor kan mötas i klubbar för sociala och kulturella ändamål.
- Tillåt inte skolor och andra institutioner där människor är för att tillsammans lära sig saker.
- Hindra att människor lär känna varandra väl för att uppnå ömsesidigt förtroende.
- Inrätta ett spionsystem så att du vet vad undersåtarna gör och säger.
- Se till att ingen litar på någon annan.
- Skapa motsättningar bland tänkbara opponenter till tyranniet, genom förtal "setting friends against friends, class against class, and monied set against another".
- Gör undersåtarna fattiga så att de blir så uppslukade av sina vardagssysslor att de inte har någon tid för uppror.
- Håll krigshotet levande därför att detta tvingar dem att ty sig till ledaren.

Sammanfattningsvis, säger Aristoteles om tyrannen, att "he wants his subjects to have no confidence, no power, no minds" (1962, sid. 224-232). För en modern läsare har dessa handlingsregler för ett tyrannvälde en hög igenkänningsfaktor. För att använda ett slitet uttryck: I politikens värld finns inte mycket nytt under solen.

Jag vill avsluta min framställning av Aristoteles genom att uppmärksamma ett för demokratin viktigt ställningstagande. För Platon kräver förnuftiga beslut att de fattas av en liten grupp högt begåvade personer. Aristoteles förkastar denna uppfattning. Enligt honom kan en större grupp mer måttligt begåvade individer fatta bättre beslut. Han hävdar: "... the many are on numerous occasions also better judges than one man, whoever he may be." Aristoteles talar uttryckligen om "the collective wisdom of the multitude" (1962, sid. 123-140).

Mitt nästa val av framstående tänkare är Niccolò Machiavelli (1469-1527). Jag tänker här ta upp hans mest kända – enligt vissa bedömare ökända – bok *Fursten*. Boken handlar egentligen bara om furstendömen men har av många setts som en studie i politik mer allmänt. *Fursten* har tolkats på olika sätt. Vissa har sett den som en satir över maktpolitik, andra har velat se den som en drift med en viss litterär genre – furstespeglar. Ytterligare andra, som Rousseau, som en varning till folket att inte lita på furstarna och deras fagra tal.

Jag väljer här att tolka verket som en framställning i empirisk statsvetenskap där två problem står i fokus. Hur gör de mäktiga när de erövrar makt och hur gör de sedan för att vidmakthålla den vunna maktställningen? Min tolkning

innebär att jag kommer att betona att Machiavelli i första hand framlägger ett antal empiriska teser och inte ägnar sig åt rekommendationer av brutalt slag. Det har inte varit ovanligt att tolka *Fursten* som en lärobok i tyranni. Gör man denna tolkning kan det ligga nära till hands att uppfatta Machiavelli i likhet med Leo Strauss som "a teacher of evil".⁵

Det är huvudtemat som intresserar mig här och det är relationen mellan makt och moral. När Machiavelli behandlar detta problem gör han något ur idéhistorisk synpunkt radikalt nytt. Till skillnad mot tidigare tänkare anknyter han inte till kristendomen. Han ignorerar denna helt. Statsvetaren Quentin Skinner konstaterar: "His silence is eloquent, indeed epoch-making." Skinner noterar också reaktionen på Machiavellis tystnad:

"... it echoed around Christian Europe, at first eliciting a stunned silence in return, and then a howl of execration that has never finally died away." (Skinner, 1981, sid. 38)

När Machiavelli diskuterar relationen mellan makt och moral gör han en distinktion mellan privatmoral och politisk moral. Hans huvudtes är att om man strikt följer den första typen av moral blir man inte långlivad i politikens hårda värld. Machiavelli förklarar:

"Ty en man, som vill visa sin godhet i alla handlingar, går under bland alla dem som inte är goda. Följaktligen måste en furste, som vill hålla sig kvar vid makten, lära sig att inte vara god och att använda sig av detta eller inte allteftersom omständigheterna fordrar det." (1987, sid.77-78)

För att behålla makten är, enligt Machiavelli, skenet viktigt. Det är utmärkt att framstå som mild, barmhärtig, uppriktig, mänsklig, ordhållig och liknande. Men fursten måste, om omständigheterna så kräver, "kunna ändra sig och visa de motsatta egenskaperna" (sid. 90). Och sådana omständigheter går inte att undvika! Förr eller senare måste en makthavare "slå in på brottets väg".

Machiavelli hävdar således att det finns en inneboende och nödvändig motsättning mellan makt och moral. Han tvingar oss att ställa den kritiska frågan: Är detta sant? Jag vill här framkasta hypotesen att Machiavelli har rätt. Denna hypotes kräver emellertid att vi tar hänsyn till en avgörande faktor, nämligen hur mycket som står på spel i maktkampen. En omformulerad hypotes som tar hänsyn till denna faktor lyder därför:

"Ju mer som står på spel i maktkampen, desto värre blir de moraliska brotten!"

5 Strauss citeras i Skinner (1981, sid. 88).

Om de som förlorar maktkampen riskerar att förlora livet blir maktkampen ytterst brutal. Maktkamperna i Sovjetunionen under 1930-talet är ett tydligt exempel. Om däremot mindre står på spel kan maktkampen innebära färre och mindre allvarliga moraliska brott. Sverige efter demokratins genombrott exemplifierar denna andra situation. Och den korruption som grasserade före detta genombrott har minskat väsentligt – men inte helt försvunnit (Rothstein, 2018).

För svenskt vidkommande skulle jag vilja lyfta fram ett förhållande som ofta kritiserats, men som har en dämpande effekt på maktkampen mellan partier. Jag syftar på den informella överenskommelse som finns att ledande politiker på den sida som förlorat ett val av segrarna ofta tillförsäkras anständiga reträttpositioner.

Det tydligaste fältet där motsättningen mellan politik och moral går att iakttä gäll relationen mellan stater. Och det mest iögonfallande enskilda exemplet för vårt lands del gäller vapenexporten. Här är kontrasten mellan den officiella bilden – ”skenet” enligt Machiavelli – stor. Den ”moraliska stormakten” drivs här av ett föga moraliskt egenintresse. Den svenska vapenexportens historia har kantats av moraliskt tvivelaktiga affärer. Till de mest uppmärksammade hör statsminister Olof Palmes stora bemödanden i mitten av 1980-talet att förmå Indien att köpa ett stort antal haubitsar från Bofors. Mutor användes flitigt för att få denna order i hamn. Senare kontroversiella affärer gäller försäljning av JAS-Gripen till Sydafrika och diverse exportkontrakt med Saudi-Arabien och andra diktaturer.

Vad som orsakar de icke obetydliga moraliska överträdelser som den svenska vapenexportens historia uppvisar är att mycket står på spel. Den svenska vapenindustrin är viktig för sysselsättningen i landet och för exportinkomsterna. Konkurrensen mellan Sverige och andra vapenexportländer är ofta skarp.

Vad som också ur ett machiavelliskt perspektiv vore värt ett fördjupat studium är Sveriges (framgångsrika) kampanj för att få en plats i FN:s säkerhetsråd. Regeringens strävan om att mörklägga denna historia väcker misstankar att den goda moralen kan ha fått sig en törn.

Jag väljer här att infoga den indiske tänkaren och politikern Kautilya. Rent tidsmässigt borde han ha tagits upp direkt efter Aristoteles. Men eftersom flera forskare jämför Kautilya med Machiavelli är det lämpligt att i detta fall bryta kronologin.

Det finns inte så många biografiska uppgifter om Kautilya. Han är också känd som Chanakya och var en Bramin som tjänade som chefsminister hos Chandragupta (321-296 f.Kr.) Denne kung grundade imperiet Magadha som kom att kontrollera stora delar av den indiska subkontinenten. Verket *Arthashastra* lär ha tillkommit ungefär 300 f.Kr. (Modolski, 1964).

Arthashastra är en skrift i konsten att styra. Den utgår från monarkin som den normala formen av styrelseskick och syftar till att i detalj ge kungen råd hur ett framgångsrikt styrande skall gå till (Modolski, 1964). Kautilya är en

utpräglad politisk realist. Professor R. P. Kangle, som har utgivit Kautilyas verk, gör en intressant jämförelse. "In theoretical speculation, Greek political thought is undoubtedly unrivalled. But on questions of practical politics, the Arthashastra may equally well be said to be unparalleled" (vol. 3, sid. 277).

Arthashastra brukar översättas med "science of politics". För kungen är grundlig kunskap av denna av yttersta vikt. Särskilt måste kungen vinnlägga sig om självdisciplin och att kontrollera sina sinnesimpulser – i likhet med vad Platon krävde av de styrande filosoferna. Folkets lycka måste hela tiden vara kungens ledstjärna. "In the happiness of the subjects lies the happiness of the king and in what is beneficial to the subjects his own benefit" (*Arthashastra*, vol. 3, sid. 47).

Kungens relation till sina undersåtar kan beskrivas som "kunglig paternalism". Kautilya förklarar att kungen "should favour the stricken (subjects) like a father" (sid. 265). Och han skall "maintain children, aged persons and persons in distress when these are helpless ..." (sid. 28).

Blivande höga statsfunktionärer, som ministrar, måste kontrolleras noga innan de kan inta sina höga positioner. Ett antal *hemliga* tester föreslås. Testerna bygger på att man diskret vänder sig till kandidaterna en och en. De får ett lockande erbjudande. Det kan exempelvis gälla att delta i en komplott att ersätta kungen. Materiella vinster utlovas och det sägs "This is approved by all; what about you?" Detta test är "the test of material gain".

Ett annat test går ut på att intala den man granskar att drottningen är förälskad i honom och gjort förberedelser för att träffa honom. Och en betydande förmögenhet utlovas. Detta test handlar om "the test of lust".

Ytterligare två test genomförs. Den som bestämt avvisar alla dess försök till förförelse får godkänt och kan inta sina höga positioner. De som faller för frestelserna skickas bort att arbeta i gruvor eller med någon annan plågsam verksamhet (sid. 19-20). För att minimera korruptionen i dagens Sverige är hemliga test av något slag när det gäller viktiga befattningshavare kanske något som bör övervägas.

Arthashastra är ett verk som präglas av en stark misstänksamhet. Kungens makt verkar vara ständigt hotad och en lång rad åtgärder vidtas för att bevara denna intakt. Vad kungen äter måste alltid provsmakas av någon hög dignitär. Kungens sängkammare skyddas av ett flertal olika anordningar. Den inre sängkammaren försvaras av ett antal kvinnliga bågskyttar. Osv.

Kautilyas kvinnosyn skilde sig markant från samtidens. Han betraktar kvinnor som djärva, lojala och intelligenta. Viktiga uppgifter i staten kunde anförtros kvinnor. Och statsmakten skulle användas till att skydda dem mot olika slag av övergrepp. Kautilya diskuterar bland annat en rad omständigheter som kunde göra det möjligt för kvinnor att beviljas skilsmässa och att gifta om sig (Boesche, 2003).

En betydande del av *Arthashastra* upptas av en diskussion om brott och straff. Utgångspunkten för denna diskussion är, som idéhistorikern Roger

Boesche påpekar, att varje brott av Kautilya betraktas som en direkt utmaning mot den kungliga auktoriteten. Förhoppningen finns att "induce everyone to watch everyone else – Foucault's worst nightmare" (Boesche, 2002). Straffen för olika brott varierar mellan penningböter och kroppsliga stympningar, i extrema fall dödsstraff med tortyr. Ett – antar jag ovanligt brott – är att olovligen inleda ett förhållande med drottningen. Straffet är, "in all cases", att kokas i en stor kittel (Arthasastra, del 2, sid. 290).

Det finns uppenbara likheter mellan tänkesätten hos Kautilya och Machiavelli. Sociologen Max Weber gör i sin berömda föreläsning "Politik som yrke" år 1919 en kort hänvisning till Kautilya. Han gör en viktig observation om hans bok *Arthasastra*. "I jämförelse med den är Machiavellis *Fursten* harmlös" (Weber, 1977, sid. 90). Statsvetaren Modelski konstaterar att Kautilya och Machiavelli (i *Fursten*) i centrala avseenden eftersträvar samma värden: "how a prince can maintain his power and enlarge it". Han uppmärksammar också en viktig skillnad som Weber antyder. Jämfört med Machiavelli lägger Kautilya större vikt vid maktutövandets brutala sidor, som exempelvis spioneri, förräderi, lönnmord av fiender, tortyr och liknande (Modelski, 1964). Och detta gäller både statens externa relationer och kontrollen av den egna befolkningen.

Kautilya diskuterar ingående olika typer av krig. En typ av krig som fångar hans intresse är så kallade "tysta krig". Här består krigsinsatsen inte av militära konfrontationer utan av propaganda, desinformation och lönnmord av en fiende som man tidigare öppet kallat en vän (Arthasastra, del 2, sid. 339). Modelski konstaterar att "political warfare overshadows military operations" (1964). Moderna motsvarigheter anmäler sig osökt.

En röd tråd som löper genom hela Kautilyas verk är den klassiska makttekniken "härska genom att söndra". Jag skall ge ett belysande exempel. Kautilya observerar att oligarkier i aktuella eller potentiella fiendestater utgör ett problem – "oligarchies being closedly knit are unassailable for enemies" (Arthasastra, del 2, sid. 454). Det gäller därför att försöka skapa motsättningar i dessa. Här tänker sig Kautilya att kvinnor "of great beauty and youth" kan vara användbara. Dessa kan nästla sig in hos oligarkin och se till att flera olika män ur denna krets blir förälskade i dem. Taktiken är att spela ut dem mot varandra. Varje kvinna skall intala en man att hon är förälskad i honom men att hon förföljs av en annan person och att hon inte tänker stanna kvar så länge den andra är i livet – "and thus urge his murder". Till den andre mannen sägs samma sak (sid. 457).

Kautilyas *Arthasastra* ger intressanta inblickar i ett (för oss) okänt politiskt system. Finns här några lärdomar? En viktig lärdom är vilka drastiska åtgärder man kan behöva vidta för att säkerställa att en enväldig monarki kan hantera maktmässiga utmaningar, vare sig dessa kommer från missnöjda elitgrupper eller från folkliga protester. Och samma lärdom torde gälla för många andra slag av diktaturer.

Till sist en reflektion. Om man styr utan folkets godkännande och medverkan har man alltid skäl att frukta folket. Man kan, som Kautilyas kung, aldrig sova lugnt på natten. Folket måste alltid hållas i strama tyglar och ständigt övervakas. En historisk lärdom är att lösningen på politiska system där misstänksamheten och rädslan hos de styrande är stark är - demokrati!

En annan klassisk tänkare av betydelse är Thomas Hobbes (1588-1679). I ett sammanhang som detta är det naturligtvis svårt att förbigå hans verk *Leviathan* från 1651.

Leviathan är till omfånget ett stort verk. Det innehåller ett antal relativt korta och slagkraftiga kapitel, fulla av minnesvärda och citeringsvärda uttalanden. För övrigt innehåller verket ett antal långa och tämligen tråkiga kapitel där Hobbes har fått för sig att han måste visa att hans huvudteser har stöd i bibeln. Han anser bland annat att man utförligt måste övertyga läsaren om att kardinal Bellarmin har fel när han hävdar att påvemakten är överordnad nationella kungadömen.

Hobbes utgår i sin politiska filosofi från en konsekvent materialism. Med inspiration från matematik och naturvetenskap har Hobbes ett axiomatiskt-deduktivt tillvägagångssätt. Detta innebär att han på politikens område utgår från några grundläggande antaganden om den mänskliga naturen. Dessa utgör grundpelare i den version av samhällsfördragsteorin som han formulerar.

De olika varianter av samhällsfördragsteorin brukar innehålla tre element. Naturtillståndet, fördragets ingående och det därpå etablerade samhället. Hos Hobbes är naturtillståndet fasansfullt. Detta präglas, som alla som känner till något alls om Hobbes vet, av "allas krig mot alla". Här finns en ständig fruktan och risk för en våldsam död. "Och människans liv är ensamt, fattigt, plågsamt, djuriskt och kort" (Hobbes, 2004, sid. 128). Hobbes syn på naturtillståndet åberopas ofta i läroböcker i internationell politik. Att det internationella systemet rymmer vissa drag av "allas krig mot alla" låter sig knappast förnekas (se Baylis, med flera, 2014).

På grundval av att människor har ett förnuft förstår de att de måste lämna naturtillståndet och skapa ett tryggt liv. Med ledning av ett majoritetsbeslut tillskapas en suverän instans med total makt. Denna instans kan vara ett parlament men man kan lättast tänka sig den i form av en enväldig monark. I utbyte mot att ge upp sin frihet får invånarna trygghet.

Historikern Hugh Trevor-Roper har ytterst kondenserat formulerat tankestrukturen i *Leviathan*. "The axiom, fear; the method, logic; the conclusion, despotism."⁶

Enligt Hobbes uppkommer fruktan i naturtillståndet på grund av den mänskliga naturen. Människan har två grundläggande drivkrafter: att överleva och leva ett behagligt liv. De ting som de eftersträvar finns dock bara i

6 Hugh Trevor-Roper citeras i *The Economist*, October 6th, 2012.

begränsad mängd. ”Om därför två människor önskar sig samma sak, men båda kan inte komma i åtnjutande av den, blir de fiender, och under sin strävan mot målet ... försöker de förgöra varandra eller underkuva varandra” (sid. 127).

Man skall inte uppfatta naturtillståndet som att det är något som faktiskt existerat före uppkomsten av samhällsfördraget.⁷ Snarare är naturtillståndets allas krig mot alla den situation som uppkommer ”om det inte finns en gemensam makt att frukta”. Hobbes nämner som exempel hur en fredlig styrelse brukar urarta under ett inbördeskrig (sid. 129).

En viktig tes hos Hobbes är att den suveräna makten inte kan delas. Att dela makten är, hävdar han, liktydigt med att upplösa den. ”Delade maktbefogenheter förgör nämligen varandra” (sid. 260). Vid maktindelning föreligger således en överhängande risk att människorna hamnar i det hemska naturtillståndet.

Det finns ett par uppseendeväckande inslag, som står i ett relativt fritt förhållande till framställningen i övrigt. Jag tänker på att Hobbes pläderar för ett i viktiga avseenden liberalt samhälle samtidigt som han ställer sig bakom en elementär välfärdsstat.

Vad gäller det första inslaget så finns det samhällsområden som suveränen, enligt Hobbes, inte är intresserad av att reglera. Här finner vi, exempelvis, friheten att köpa och sälja, att välja bostad och yrke liksom att efter gottfinnande uppfostra barnen (sid. 187). Dessa friheter verkar stå i ett visst motsatsförhållande till vad Hobbes i andra sammanhang betonar, nämligen att suveränen bestämmer över invånarnas religion, värderingar och tänkesätt (sid. 164, 343 och 353).

Inslag av välfärdsstat handlar om att människor som till följd av omständigheter, som de inte har kontroll över, saknar förmåga att försörja sig genom eget arbete. I fall som dessa måste staten gripa in och sörja för livets nödtorft. Hobbes betonar dock att för dem som är fysiskt starka ligger det annorlunda till. ”De skall tvingas att arbeta” (sid. 273).

Leviathan representerar en uppiggande tankeutmaning. Detta gäller åtminstone för mitt vidkommande. Som jag ser det saknas hos Hobbes empiriskt stöd för de viktigaste teserna. Och de är också – felaktiga!

För att klargöra Hobbes misstag kan man i metodavseende skilja mellan axiomatisk-deduktiv metod och hypotetisk-deduktiv metod. Den första metoden, som Hobbes tillämpar, innebär att en uppsättning axiom betraktas som sanna och ur dessa härleds sedan ett antal konsekvenser. Dessa hålls för sanna. Den hypotetisk-deduktiva metoden innebär, till skillnad från den andra, att ett antal teoretiska antaganden *provisoriskt* antas vara sanna. Därefter härleds empiriska konsekvenser ur antagandena. Det blir i nästa steg sanningshalten

7 Det kan ha sitt intresse att påpeka att Hobbes faktiskt hänvisar till att ”vildarna på många håll i Amerika” sägs leva på det djuriska sätt som naturtillståndet innebär (sid. 129). Det bör dock också nämnas att Hobbes många sidor senare i sin skrift modifierar detta påstående. Nu sägs ”Amerikas vildar” inte sakna vissa goda moralregler och de har också någon kännedom om aritmetik (sid. 480-481).

hos dessa empiriska konsekvenser som undersökts. Om de är sanna skänker de stöd åt de teoretiska antagandena. Om de däremot är falska måste dessa antaganden – eller de hjälpantaganden som ingår i slutledningsförfarandet – revideras.⁸

Hobbes känner sig övertygad om att hans konsekvenser är sanna eftersom han anser att axiomen är sanna. Därför bryr han sig inte om att kritiskt granska dessa konsekvenser. Jag skall här helt kort ta upp två av dem.

Det första är att Hobbes menar att suveränens makt måste vara oinskränkt. Han gör inga försök att empiriskt undersöka lämpligheten av denna ståndpunkt. Till skillnad från Hobbes gör Aristoteles detta. Och – på basis av ett omfattande empiriskt material – avråder han från monarkin som styrelseform. Huvudskälet är att denna lätt spårar ur och omvandlas till tyrannvälden. Och efter Hobbes har oräkneliga tänkare, som bland andra, Montesquieu, varnat för de allvarliga konsekvenser som följer av att en instans i samhället ges total makt. Hobbes tes om suveränens absoluta makt måste således avvisas.

Den andra konsekvensen handlar om att makten måste vara koncentrerad till en instans därför att delning av makten innebär överhängande fara för att naturtillståndet inträder. Hobbes gör inga försök att empiriskt underbygga denna tes. Och den är, vill jag påstå, uppenbart felaktig. Genom historien har vi mångfaldiga stater där makten delats utan att anarki har utbrutit. Storbritannien efter 1688 och USA är självklara exempel. Gentemot Hobbes kan man således driva den välunderbyggda tesen att "makt måste mötas med motmakt". Och samma tes kan, naturligtvis, anföras mot Platons filosofistyre.

Om Hobbes kan sägas representera djärva teoretiska spekulationer så gäller detta inte för Edmund Burke (1729-1797). Han står för en försiktig och pragmatisk hållning långt borta från teoretiska äventyrligheter. Med sin skrift *Reflektioner om franska revolutionen*, publicerad 1789, går Burke till generalangrepp mot den franska revolutionen. Han gör en intressant historisk bedömning. "Totalt sett är den franska revolutionen den mest uppseendeväckande händelse som hittills inträffat i världen" (Burke, 1982, sid. 21). Burkes skrift om denna uppseendeväckande händelse "remains to this day the classical expression of political conservatism and the source of most conservative arguments", konstaterar idéhistorikern Henry Schmandt (1960, sid. 313).

Jag skall här inte närmare gå in på Burkes kritik av revolutionen i Frankrike utan uppmärksamma några tänkbara konservativa ståndpunkter. Den första av dessa gäller samhällets grad av komplexitet och människans begränsade förnuft.

Emligt Burke är ett samhälle en ytterst komplicerad inrättning. Dess olika delar står – i likhet med en biologisk organisms olika organ och vävnader – i fint avvägda och ömtåliga relationer till varandra. Stora ingrepp i denna komplexa

8 Den hypotetisk-deduktiva metoden har utvecklats av Karl Popper. Se (Popper, 1972).

inrättning riskerar att trasa sönder de känsliga delarna med oöverblickbara konsekvenser. Och en revolution medför en störtflod av olika ingrepp. ”Raseri och ilska kommer att riva ner mer på en halvtimme, än försyn, avsiktlighet och förutseende kan bygga upp på hundra år”, deklarerar Burke (1982, sid. 163).

Vad som förvärrar stora ingrepp i samhällsorganismen är människors bristande förnuft och förmåga att överblicka denna i dess helhet. Låt mig betona att det är de enskilda människorna som är bristfälligt utrustade med förnuft. Men det finns förnuft – på kollektiv nivå. Det är släktet som är klokt. Och det är de sedan länge existerande institutionerna som förkroppsligar detta släktets klokskap.

Burke konstaterar att revolutionen i Frankrike syftar till att skapa ett jämlikt samhälle. Detta kommer av flera olika orsaker att misslyckas. En av dessa är revolutionärernas naiva tilltro till sin förmåga. De tror att man kan upprätta en teoretisk experimentbyggnad efter en stor planritning. Och en liknelse kan här passa in. När taket läcker på ett hus försöker dessa virrpannor inte lokalisera hålet i taket och tappa till detta. De river i stället ner hela huset. Och sedan visar det sig att de helt saknar kunskaper om hur man bygger hus.

En andra orsak till att revolutionen kommer att misslyckas är att ett jämlikt samhälle helt enkelt är omöjligt. ”... de som försöker utjämna skapar aldrig jämlikhet”. Det enda de lyckas med är att skapa en ny ojämlikhet som bara förvränger ”den naturliga ordningen” (sid. 54).

Burke kan sägas driva tre teser om jämlikhet. Den första är att vissa grupper av människor ”måste vandra det arbetsfyllda livets hårda väg” och kan aldrig få det bättre. Den andra är att försöken till jämlikhet bara skapar en ny ojämlikhet. Den tredje är förbunden med den andra och innebär att varje form av jämlikhet är omöjlig.

Av dessa tre teser är det egentligen bara den första som är otvetydigt felaktig. Välfärdsstaten har visat att ”golvet kan höjas”, det vill säga att villkoren för de grupper som tidigare i historien haft mycket slitsamma arbeten och usla levnadsförhållanden har kunnat förbättrats på ett remarkabelt sätt. Den andra tesen stämmer för alla hittillsvarande försök att skapa jämlikhet. Den stämmer också för Sverige om vi jämför situationen före och efter demokratins genombrott.⁹ Om den tredje tesen vågar jag inte ha någon alldeles bestämd uppfattning. Jag avstår här från att följa Aristoteles i spåren när han gör gällande att om vi inte kan finna några historiska exempel på ett jämlikt samhälle så bevisar detta att ett sådant samhälle är omöjligt.

Burke är motståndare till allsköns samhällsomstörtningar och över huvud taget till genomgripande reformer. Samhället är alltför komplext och svåröverblickbart för att dessa kan lyckas. Däremot är han inte emot alla förändringar. Och det anmärkningsvärda här är att Burke faktiskt föreslår en metod för hur

9 För en mycket intressant genomgång av (o)jämlikhetens historiska utveckling, se Bengtsson (2019).

välgenomtänkta reformer bör genomföras. Det viktiga till att börja med är att de är måttfulla till sin karaktär. Metoden innebär ett stegvis förfarande:

1. Ta ett första mindre steg
2. Utvärdera konsekvenserna av detta steg.
3. Ta inte ett nytt steg förrän denna utvärdering är klar.
4. Och så vidare.

Burke sammanfattar:

”Genom långsamma men oavbrutna framsteg, granskas verkan av vart steg.; ett lyckat eller misslyckat första steg ger oss ljus för det andra steget; och sålunda förs vi från ljus till ljus med trygghet genom hela följderna av steg. Vi ser att delarna i systemet inte kolliderar.” (sid. 164)

Enligt min mening är detta en föredömlig strategi för ett välordnat reformarbete. Att man under 1900-talet konsekvent brutit mot denna strategi har skapat oerhörda mänskliga tragedier. Det räcker att påminna om kommunism och fascism. Tyvärr har vi även i vårt land tvingats bevittna vad som händer när starka ideologiska övertygelser får politiker att handla i strid med Burkes reformstrategi. Den nyliberala vågen av avregleringar och privatiseringar i stor skala efter 1985 är ett dramatiskt exempel.

Burke ger ett intressant skäl till varför stora förändringar är skadliga. Sådana förändringar bryter kontinuiteten och banden mellan generationerna bryts. Ingen generation mer kan anknyta till en annan. Och, säger Burke, människor blir ”föga bättre än sommarens flugor” (sid. 95).

Det är så dags för en kvinna att inta scenen. Det gäller Mary Wollstonecraft (1759-1797). Hennes *Till försvar för kvinnans rättigheter* publicerad 1792 är den första viktiga feministiska boken inom den politiska teorin.

Wollstonecrafts bok är ett betydelsefullt historiskt dokument. Den innehåller en gedigen genomgång av förtrycket av kvinnor under 1700-talet och en ambitiös reformagenda. En lång rad manliga författare, filosofer och pedagoger får sina oförytterliga åsikter om kvinnor och deras lämpliga plats i samhället kritiskt granskade. Wollstonecraft spar inte på krutet. Dessa åsikter betecknas ofta som ”struntprat”, ”gallimatias”, ”smörja”, ”fantasifoster”, ”vilka dumheter” och liknande. För en modern läsare är det svårt att inte instämma i dessa tillmälen. Ibland lämnar hon stupida yttranden okommenterade som när en ”satiriker” frågar sig ”vad kvinnor över fyrtio har här i världen att göra?” (Wollstonecraft, 1997, sid. 37n).

Vad som inte alltid lyfts fram om Wollstonecraft är hennes varma religiositet. Hon talar om religionen som ”du rena källa till tröst i denna jämmerdal!”.

Vad skulle livet vara, frågar hon sig, "utan den frid som endast kärleken till Gud kan skänka, när den bygger på mänsklighet" (sid. 241).

Även om Wollstonecrafts huvudintresse handlar om kvinnor och deras rättigheter (och skyldigheter) innehåller hennes bok också en kraftig kritik mot det dåvarande samhällets maktstruktur. Kungamakt, adelsvälde, armén och kyrkan utsätts för frän kritik. Deras privilegier och lättjefulla livsföring står i vägen för en förnuftig politisk ordning.

Rikedomen och den ytterst ojämna fördelningen av egendom brännmärks. "Respekten för egendom är, likt en förgiftad källa, upphovet till den ondskan som gör denna världen till en sorglig anblick för en tänkande människa" (sid. 218). Rikedomen är till skada också för dem som kommer i åtnjutande av den. "Både män och kvinnor blir försvagade och njutningslystna av de förslappande nöjen som rikedom bjuder" (sid. 218). Många laster och dårsaker har sitt ursprung i "rikedomens stinkande flod" (sid. 220).

Det är dock kvinnoförtrycket och kvinnans befrielse som är huvudtemat i boken. Liksom man måste ifrågasätta kungarnas gudomliga rätt gäller detta också "mannens gudomliga rätt". Kvinnan måste befrias från sin livsuppgift att behaga mannen och från att helt fokusera på sitt utseende för att fånga en försörjare. Kvinnan tvingas avstå från alla utvecklande sysselsättningar. "Instängda likt burfåglar har de inget annat att syssla med än att putsa fjädrarna och i löjligt majestät hoppa från pinne till pinne" (sid. 99).

Ett viktigt tankespår som få tänkare före Wollstonecraft har problematiserat är relationen mellan offentligt liv och privat liv. För henne måste kvinnans isolering i det privata livet brytas och kvinnan ges samma utrymme i det offentliga livet som män. Hon betonar betydelsen av att kvinnor får "tjäna sitt eget levebröd oberoende av männen" (sid. 247). Ett villkor för att detta skall vara möjligt är att flickor får samma uppfostran och utbildning som pojkar. Inom yrkeslivet måste yrken som exempelvis läkare och advokater bli tillgängliga för kvinnor – och det samma gäller för verksamheten som politiker. Och så kommer hon med ett förslag som, enligt henne, "kanske låter skrattretande". Hon förklarar att "jag är nämligen fast övertygad om att kvinnorna borde vara företrädare i regeringen istället för att godtyckligt bli styrda utan att få ta del i dess överläggningar" (sid. 221).

Wollstonecraft var onekligen tidigt ute med sitt "skrattretande" – men allvarligt menade förslag. Det skulle dröja cirka ett hundra femtio år innan detta började förverkligas i blygsam omfattning. För Sveriges del tog det nästan trettio år efter demokratins genombrott innan den första kvinnan tog plats i regeringen – Karin Kock 1947.

Wollstonecraft framför en rad konkreta reformförslag, som i hög grad handlar om att ge kvinnor samma utvecklingsmöjligheter som män. Många av dem är nu genomförda i utvecklade välfärdsstater. Några av dem är fortfarande kontroversiella. Hit torde räknas hennes uppfattning att endast bildade

kvinnor kan vara goda mödrar. Här uttrycker hon sig med provocerande hårdhet. ”Ty att förvänta sig att en enfaldig, okunnig kvinna ska bli en god mor, är lika befängt som att förvänta sig vindruvor från törnen, eller fikon från tistlar” (sid. 282). En annan ståndpunkt som har få moderna försvarare är att män inte bör ta hand om barn. ”Att barn bör tas om hand av kvinnor under uppväxten tycks alla vara ense om” (sid. 116).

En av Wollstonecrafts viktigaste invändningar mot hur kvinnor fostras gäller att de nekas att utvecklas intellektuellt. Genom att deras liv inriktas på att ”fånga en man” går en stor del av deras strävan ut på att ständigt lägga vikt vid sitt utseende. Att vara vacker och att behaga är det helt avgörande. Denna fixering av ytlighet är starkt fördummande. Vi kan inte påstå att denna fixering har försvunnit i dagens moderna samhälle. Fortfarande uppmärksammas i många olika sammanhang kvinnors utseende mer än mäns. Att detta fokus på utseende och det yttre får allvarliga psykiska konsekvenser – i synnerhet för flickor och unga kvinnor – är empiriskt välbelagt.¹⁰

Wollstonecraft kritiseras inte sällan för att hon representerar en ”medelklassfeminism”.¹¹ Det är sant att hon faktiskt själv uttryckligen medger att det är ”speciellt kvinnorna ur samhällets mellersta skikt jag vänder mig till”. Och tillägger att skälet härtill är ”att deras liv förefaller minst konstlat” (sid. 35). Hon förefaller ta för givet att arbetande kvinnor har tjänstefolk som tar hand om hushållsarbetet. Någon diskussion om hur barnomsorgen skall ordnas om bägge föräldrarna arbetar förekommer inte. Jag har dock svårt att se att detta problem innebär någon tungviktig invändning mot hennes feministiska filosofi.

Som en god representant för klassisk liberalism väljer jag John Stuart Mill (1806–1873). Han är en mångsidig tänkare med en stor och rik produktion. Här skall jag koncentrera mig på hans verk *Om friheten* från 1859. Enligt filosofen George Sabine är detta verk Mills ”most lasting contribution to political thought” (1973, sid. 641).

Om friheten innebär ett värtaligt försvar för största möjliga frihet för individen. Det är i tre olika avseenden som denna frihet, enligt Mill, skall komma till uttryck. Det första gäller samvetsfrihet i betydelsen hysa vilka åsikter och inta vilken ståndpunkt som helst ”i alla praktiska eller teoretiska, vetenskapliga, moraliska eller teologiska frågor”. Det andra avseendet innebär frihet att följa våra böjelser och strävanden ”att utforma vår livsplan i överensstämmelse med vår personlighet”. Och det tredje handlar om att göra gemensam sak med andra ”att sammansluta sig för något syfte som inte skadar andra” (Mill, 1967, sid. 20).

Den viktigaste och mest intressanta delen av *Om friheten* handlar om yttrandefrihet. Det är också denna del som är särskilt viktig idag då den är under omfattande attack från många olika håll.

10 Se, exempelvis. ”Girls as young as seven feel pressure to look perfect”, *Girlguiding*, 4 October, 2016.

11 Se, exempelvis, Held (1996, sid. 109–110).

Enligt Mill finns det omständigheter när samhället med tvångsmakt kan ingripa i människors liv. Den enda grund för ett sådant ingripande mot en persons vilja är "att förebygga oförrätt ("harm") mot andra" (sid. 17). Här formulerar Mill sin berömda "harm-principle".

Det är ett intressant faktum att Mill i sin bok är mer upptagen av den skada som en oupplyst folkopinion kan ställa till med än vad staten kan göra. Genomgående varnar han för "den allmänna opinionens gissel" och att man ständigt måste vara på sin vakt mot "majoritetsförtrycket".

Mill ger en rad skäl för att yttrandefriheten – i alla fall under vissa omständigheter – måste vara obegränsad. Till dessa omständigheter hör vad som skrivs i artiklar, i bokform och i pamfletter. Vad som sägs i politiska fora, som exempelvis parlamentet, torde också höra hit.

Mills huvudargument för yttrandefrihet utvecklas i kapitel II av *Om friheten*. Det inleds med en förhoppning, som i historisk belysning och med moderna erfarenheter, framstår som sanslöst optimistisk. Han säger:

"Man får hoppas att den tid är förbi då det ansågs nödvändigt att försvara tryckfriheten som en av garantierna mot korrumperade eller despotiska regimer." (sid. 23)

För Mill är det fria flödet av åsikter av livsavgörande betydelse. Att undertrycka en åsikt även om det bara är en enstaka person som hyser den är "en stöld från mänskligheten". För att diskutera den nytta respektive skada som undertryckande av åsikter medför diskuterar Mill två huvudalternativ: den åsikt som undertrycks är sann eller den är falsk. Den instans som står för undertryckandet kan vara en intolerant allmän opinion eller en statlig censurmyndighet.

Innan jag behandlar dessa två alternativ vill jag bara påminna om Mills kunskapsteoretiska grundsyn. Bortsett från matematik finns det ingen helt säker kunskap. I alla andra fall som exempelvis mer invecklade frågor om ekonomiska, politiska, religiösa och sociala förhållanden står ingen absolut visshet att finna. Till skillnad från vad som gäller matematik finns i dessa frågor inte alla argumenten på en sida. Skall man med någon säkerhet vinna sanningen här måste en riktig avvägning mellan skälen för och emot komma till stånd (sid. 43). För att undvika missförstånd är det viktigt att påpeka, att Mills milda skepticism inte är ett yttryck för vare sig fullständig skepticism eller någon form av relativism.

Den första typen av undertryckande av åsikter med maktspråk handlar om att denna åsikt möjligen kan vara sann. Historien överflödar, enligt Mill, på sanningar som förkvävts genom förföljelser. Om de inte helt utrotats kan de ha undertryckts under flera århundraden. Mill tror inte att sanningen alltid segrar. "Det är sentimentalt prat att sanningen enbart såsom sanning skulle ha någon inneboende kraft, som lögnen saknar, att överleva fängelse och bål" (sid. 36). Den stora fördelen med att tillåta kritik av etablerade åsikter är – både på individuell och samhällelig nivå – att misstag kan rättas.

Den andra typen av maktmässigt undertryckande kan gälla fall där den traditionella åsikten kan vara sann. Man kan då spontant tycka att då spelar det väl inte någon roll om kritik mot denna inte får förekomma. Mill har en annan mening. Åsikter måste enligt honom ständigt debatteras för att inte förlora sin livgivande kraft. Om kritik vid ett senare tillfälle skulle bli tillåten kan dessa åsikter kullkastas av de enklaste skenargument. Mill anger som exempel kristna dogmer som inte har fått ifrågasättas. De som tror på dem har aldrig behövt försvara dem och de har förvandlats till tomma fraser. Mill talar i sammanhanget om "en erkänd sannings djupa sömn" (sid. 50).

Det måste starkt understrykas att för Mill är åsiktsfrihet en fråga om livets djupaste mening. Till denna mening hör "att fritt och djärvt tänka över livets högsta frågor". Och denna tankeverksamhet får på intet sätt vara ett privilegium för en intellektuell elit. Den är tvärtom lika eller till och med mera oundgänglig "för att genomsnittsmänniskan skall kunna uppnå den intellektuella nivå som hon är i stånd till" (sid. 40).

Mill reser vissa krav på anständighet i en fri debatt. Den värsta förlöpningsman kan göra sig skyldig till i en polemik, "är att brännmärka dem som hävdar en motsatt mening som dåliga eller omoraliska människor" (sid. 61). Det är uppenbart att Mill tänker sig att människor med olika åsikter ändå har vissa gemensamma föreställningar om rationalitet. Jag tror att Mills hållning här fångas väl av Poppers princip för seriösa debatter: "I may be wrong and you may be right, and by an effort, we may get nearer to the truth" (Popper, 1966, sid. 225).

Den maximala åsiktsfrihet som Mill förespråkar gäller inte i alla sammanhang. Det finns situationer då hävdande av en åsikt i alltför hög grad kan skada en människa. Och här blir Mills "harm-principle" aktuell att återropa. Mill ger ett exempel. Åsikten att spannmålshandlare svälter ut fattiga bör obehindrat få cirkulera i pressen. Om däremot åsikten framförs inför en uppretad folkmassa som samlats framför en spannmålshandlars magasin kan ett rättsligt ingripande ske. Här föreligger överhängande risk att handlaren utsätts för direkt och påtaglig skada (sid. 63).

Det är tydligt att Mill skiljer mellan legitim och icke-legitim skada. Det första handlar i det aktuella fallet om den ekonomiska skada som handlaren kan råka ut för när ofördelaktiga uppgifter förekommer i pressen – och denna skada kan vara nog så allvarlig. Och denna skada måste accepteras. Den andra typen av skada innebär mer direkt risk för fysisk skada och den måste förhindras att uppkomma.¹²

Mills idéer om yttrandefrihet – som jag känner stor sympati för – är i dagens värld under allvarlig attack. Det sker från olika håll. En huvudaktör

12 Om läsaren inte känner sig omedelbart övertygad av Mills distinktion, rekommenderas en utmärkt diskussion i van Mill (2017). (Författaren heter faktiskt så!)

är diktatoriska regimer som exempelvis Kina. Andra statliga aktörer är regimer som själva kallar sig ”illiberala” som den nuvarande regimen i Ungern. Men även i regimer som man brukar förknippa med försvar av yttrandefrihet, som Donald Trumps USA, sker angrepp på det fria ordet. Trump har gång på gång beskrivit den fria pressen som ”folkets fiender”. Den nuvarande presidenten försyndar sig dessutom ständigt mot Mills princip om att inte brännmärka meningsmotståndare som dåliga och omoraliska människor. Det måste tilläggas att på sociala medier sker brott mot Mills princip dagligen i närmast astronomisk omfattning.

Jag har inga riktigt bra idéer om hur dessa angrepp på yttrandefrihet och saklighet skall motverkas. Ett enda anspråkslöst förslag vill jag framföra. Det är att universiteten måste vara ett skyddsvärn för det fria ordet. Men även här finns orosmoment, som exempelvis tendensen att litteratur som är misshaglig i någon form skall utmönstras eller förses med ”trigger warning”. Jag kan här bara hålla med om vad American Association of University Professors uttalade för några år sedan: ”The presumption that students need to be protected rather than challenged in a classroom is at once infantilizing and anti-intellectual. It makes comfort a higher priority than intellectual engagement.”¹³

Som min siste västerländske tänkare väljer jag Karl Marx (1818–1883). Och som första verk går det inte att komma förbi *Det kommunistiska manifestet* som Marx författade tillsammans med sin ständige och trogne vapendragare Friedrich Engels (1820–1895). *Manifestet* utkom 1848 och är sannolikt det mest inflytelserika propagandaverk som någonsin publicerats.

Manifestets inledande och avslutande ord är berömda. Inledningsvis sägs att ”Historien om alla hittillsvarande samhällen är historien om klasskamp”. Och avslutningens eggande trumpetstötar låter:

”Proletärerna har ... ingenting annat att förlora än sina bojor. Men de har en hel värld att vinna. Proletärer i alla länder, förena er!”

Huvudtemat i *Manifestet* är att kapitalismen är dödsdömd och måste gå under. Under kapitalismen är borgarklassen den härskande klassen som för sin överlevnad ständigt måste revolutionera produktionsinstrumenten och jaga världen runt efter avsättning för sina varor. I alla samhällsliga förhållanden sker en fortgående omvälvning. Eller med en känd formulering ”Allt fast och beständigt förflyktigas, allt heligt profaneras” (sid. 29).

Under kapitalismens utveckling förenklas klassförhållanden och mot varandra ställs i ökad utsträckning en minskande och allt rikare borgarklass mot en allt större och fattigare klass av proletärer. Och proletärernas vrede och stridslystnad tilltar i motsvarande grad.

Marx och Engels formulerar en intressant tes om statens roll under kapitalismen. ”Den moderna statsmakten är blott ett utskott, som förvaltar

13 ”On Trigger Warnings”, American Association of University Professors”, August 2014.

borgarklassens gemensamma affärer” (sid. 27). Marx och Engels måste medge att denna statsmakt inte är helt enväldig utan att den under vissa omständigheter måste tillgodose krav från arbetarklassen. De ger ett exempel – lagen om högst tio timmars arbetstid i England. Här har proletariatets organisering till klass och som politiskt parti utnyttjat splittringar inom borgarklassen och på så sätt lyckats befrämja sina intressen (sid. 37).¹⁴

Marx mest omtalade och viktigaste bok är naturligtvis *Kapitalet*, som publicerades 1867.¹⁵ Vi har här en klassiker enligt den klassiska definitionen, det vill säga en bok som alla talar om, men som ingen har läst. En anledning till att denna omfattande bok är tämligen oläst är dess opedagogiska upplägg. Det börjar med en lång och relativt svårläst analys av varans och penningens natur. Jag kan tänka mig att många här ger upp. Det något folkfientliga framställningssättet här är dock inte typiskt för hela verket.

Marx är själv övertygad om sitt verks oerhörda betydelse. Inför publiceringen skriver han till en vän: ”Det är säkert den mest fruktansvärda projektil, som någonsin avlossats mot borgarnas huvud” (Marx, 1969, sid. VII).

En viktig utgångspunkt för Marx analys av varans natur är distinktionen mellan en varas bruksvärde och dess bytesvärde. I samband med uppkomsten av den neoklassiska ekonomiska teorin i slutet av 1800-talet har denna distinktion suddats ut. Numera skiljer man inte mellan en varas pris och dess värde. Det förefaller mig som om något värdefullt har försvunnit i och med att det marxistiska synsättet anses överspelat. Det kan tillfogas att när skillnaden mellan bruksvärde och bytesvärde försvinner går det inte heller att tala om mervärde. Och då omöjliggörs också den för Marx avgörande analysen av arbetskraftens exploatering.

Om det utan begreppet mervärde inte går att mer exakt avgöra graden av arbetskraftens exploatering går det ändå att i en intuitiv mening fastställa att sådan exploatering förekommer. Här kan det inte råda någon tvekan om att Marx är framgångsrik. *Kapitalet* överflödar av skildringar hur illa arbetarklassen behandlas och hur ”Dante skulle finna sina helvetesfantasier överträffade” (sid. 212). Maskiner, som skulle kunna underlätta arbetet blir till tortyrmedel – ”ty maskinen befriar inte arbetaren från arbete utan arbetet från allt innehåll” (sid. 368).

Ett av de minnesvärda inslagen i *Kapitalet* är hur det kapitalistiska systemet växt fram, något som Marx kallar den ursprungliga ackumulationen. Denna process avser hur under flera århundraden lantbruksbefolkningen körts bort från gård och grund. Detta sker bland annat genom markrofferi som inhägnadsrörelsen och annektering av böndernas allmänningar. Så förvandlas

14 Lagen, som infördes 1847, var begränsad och gällde bara för fabriksarbete för kvinnor och barn (”Hours of labour”, *Encyclopedia Britannica*).

15 Efter Marx död utgav Engels, på basis av Marx manuskript, ytterligare två band av *Kapitalet*.

bönder till egendomslösa lönearbetare. Denna ackumulation avser också hur kolonier uppkommit och utplundrats. Marx sammanfattar processen tillspetsat med att ”så kommer kapitalet till världen, blod- och smutsdrypande ur alla porer från topp till tå” (sid. 668).

Enligt resonemanget i *Manifestet* är det uppenbart att arbetarnas löner måste sjunka till existensminimum. I *Kapitalet* är situationen annorlunda. Nu kan Marx tänka sig att arbetarlönerna faktiskt kan stiga.¹⁶ Han är dock klugen på denna punkt. Exploateringen ökar stadigt under kapitalismens utveckling – oavsett hur lönerna är beskaffade. Ett typiskt citat lyder som följer: ”... i samma utsträckning som kapitalets ackumulation påskyndas, måste arbetarnas villkor försämrats, antingen arbetslönen är hög eller låg” (sid. 570).

Ett olustigt inslag i *Kapitalet* är den fientlighet och hätskhet med vilken Marx behandlar meningsmotståndare. Ett exempel – och långt ifrån det värsta – är hur han betecknar filosofen Bentham som ”... urbrackan Jeremias Bentham, detta fantasilösa, pedantiska, pladdriga orakel för det 19:e århundradets gemena borgerskap” (sid. 537). Vi befinner oss här mycket långt från Mills ideal för hur åsiktskonflikter bör gå till.¹⁷

Vad som varit en besvärlig utmaning för marxister är varför kapitalismen inte gått under när så lång tid förflutit sedan *Kapitalet* publicerades. Själv ser jag två huvudförklaringar. Den första är att arbetarklassens lönenivå i de utvecklade länderna stigit betydligt – vilket, som vi sett, inte är oförenligt med vad Marx faktiskt säger. Och med högre löner har arbetarklassens missnöje över sin situation minskat betydligt – och den revolutionära glöden falnat. Den andra förklaringen är att statsmakten intervenerat kraftfullt i det ekonomiska livet. Detta är uppenbarligen något som Marx inte förutsåg. Om omfattningen av dessa interventioner är oförenlig med analysen i *Kapitalet* är dock svårbedömt.

Vad som – sammanfattningsvis – gör *Kapitalet* läsvärd är den breda historiska ansatsen och den dynamiska skildringen av kapitalismen som omvälvande kraft. Och som tankeutmaning har boken få motsvarigheter.

*

Låt mig till sist ställa frågan: Vad kan en förtrogenhet med den politiska teorins klassiker bidra med för en statsvetenskaplig forskare? Det främsta svaret är att olika samtida politiska fenomen kan beskrivas och analyseras med större djup och perspektivrikedom än vad som annars är möjligt. En viktig egenskap hos en forskare är att lära sig att betrakta välbekanta fenomen ”utifrån”, det vill säga att främliggöra dem. Kännedom om andra epokers politiska tänkande och

16 Frågan utreds på ett klart sätt av Baumol (1983).

17 Det är dock ett intressant faktum att Marx faktiskt behandlar just Mill hovsamt. Enligt Marx har visserligen Mill fel i viktiga avseenden men det skulle vara fullständigt orätt att blanda ihop honom ”med de vulgärekonomiska apologeternas anhang” (sid. 539n).

andra politiska system kan skapa en fruktbar undran om hur det kan komma sig att vårt system och dess enskildheter ser ut som de gör idag.

Två exempel skall här ges för att illustrera tankegången. Hur kan det – för det första – komma sig att vi talar om vårt representativa politiska system som ”demokrati” när det befinner sig på så stort avstånd från den antika uppfattningen om vad som utgör en demokrati. I antiken betecknades ett system av den typ som vi har för ”valaristokrati”. De egenskaper som utmärkte det demokratiska systemet i Aten saknas ju helt i Sverige.

Ett annat exempel som det tål att tänka på är vad vår kvantitativa penningkultur egentligen innebär. Enligt denna kan i princip allting åsättas ett monetärt värde. Ja, själva tiden kan prissättas. ”Tid är pengar” är ett välbekant yttrande. Det är inte bara tanklösa människor som faller yttrande av detta slag. Hela samhällsinstitutioner bygger på penningmässig värdering. Nationalekonomins ”cost-benefit”-analys tillämpas under beteckningen samhällsekonomisk analys på en lång rad samhällsområden. Här prissätts en stor mängd företeelser som annars inte är föremål för någon marknadsmässig prissättning. Och denna typ av analyser påverkar i hög grad politiska beslut.

Så sker på bland annat kommunikationsområdet. Här är tidsvinster alltid bra och tidsförluster alltid dåliga – allt uttryckt i penningtermer. Och själva människolivet kan tillskrivas ett bestämt kvantitativt värde. Enligt Trafikverkets senaste beräkning är en svensk människa – eller som man uttrycker det ”ett statistiskt människoliv” – värd 40.5 miljoner kronor.

En variant på argumentet ovan om att läsa klassiker är de fördelar en grundlig bildning ger. Tillfälliga trender genomskådas. Djupgående förändringar observeras och studeras. Resultat: Intressantare och skarpere samhällsanalyser som kan bidra till verkliga förbättringar av människors livsvillkor.

Bibliografi

- Aristoteles, 1962. *The Politics*. Penguin Classics.
- Aristoteles, 1993. *Den Nikomachiska etiken*. Daidalos.
- Baggini, Julian, 2018. ”Why sexist and racist philopfers might still be admirable”, *Aeon*, 7 November, 2018.
- Barrling, Katarina & Holmberg, Sören (red.), 2018. *Demokratins framtid*, Sveriges Riksdag.
- Baumol, William J., 1983. ”Marx and the Iron Law of Wages”, *The American Economic Review*, Vol. 73, No. 2.
- Baylis, John, Smith, Steve & Owens, Patricia, 2014. *The Globalization of World Politics*. Oxford University Press.
- Bell, Daniel, 1993. *Communitarianism and Its Critics*. Clarendon Press.
- Bengtsson, Erik, 2019. ”Sverige blev så jämlikt just därför att det tidigare hade varit så ojämnt”, *Respons*, nummer 5.

- Boesche, Roger, 2002. "Moderate Machiavelli? Contrasting *The Prince* with *Arthashastra* of Kautilya", *Critical Horizons*, 3:2.
- Boesche, Roger, 2003. "Women in Kautilya's *Arthashastra*: persons, addictions and weapons", *South Asian Studies*, 19:1.
- Burke, Edmund, 1982. *Reflektioner om franska revolutionen*. Contra Förlag.
- Falkemark, Gunnar, 2018. *Avundsjuka i politik och samhällsliv*. Hjalmarsson och Högberg.
- Hall, Edith, 2018. "Why read Aristototele today?", *Aeon*, 29 May.
- Held, David, 1996. *Demokratimodeller*. Daidalos.
- Hirdman, Yvonne, 2018. *Att lägga livet till rätta. Studier i svensk folkhemspolitik*. Carlssons Bokförlag.
- Hobbes, Thomas, 2004. *Leviathan*. Daidalos.
- Karlsson Schaffer, Johan, 2015. "Om urvalets problem: Att undervisa inom och utom den politiska teorins kanon", *Statsvetenskaplig Tidskrift*, 2015/3.
- Kautilya, 1988. *Arthashastra*. 3 vol., Motilal Banarsidass.
- Machiavelli, Niccolò, 1987. *Fursten*. Natur och Kultur.
- Marx, Karl & Engels, Friedrich, 1968. *Kommunistiska manifestet*. Arbetarkulturs förlag.
- Marx, Karl, 1969. *Kapitalet*. Bo Cavefors Bokförlag.
- Mill, John Stuart, 1967. *Om friheten*. Natur och kultur.
- Modelski, George, 1964. "Kautilya: Foreign Policy and International System in the Ancient Hindu World", *The American Political Science Review*, Vol. LVIII, NO. 3, September.
- Natali, Carlo, 2018. *Aristoteles*. Fri tanke.
- Platon, 2000. *Sokrates försvarstal*, i *Skrifter. Bok 1*. Atlantis.
- Platon, 2003. *Staten*, i *Skrifter. Bok 3*. Atlantis.
- Popper, Karl, 1966. *The Open Society and Its Enemies. Vol. 2, Hegel and Marx*. Routledge and Kegan Paul.
- Popper, Karl, 1972. *Conjectures and Refutations*. Routledge and Kegan Paul.
- Rothstein, Bo: "Myndigheter att lita på. Den svenska demokratins grundbult", i Barrling, Katarina & Holmberg, Sören (red.), *Demokratins framtid*. Sveriges Riksdag.
- Russell, Bertrand, 1975. *History of Western Philosophy*. Allen & Unwin.
- Sabine, Georg & Thorson, Thomas, 1973. *A History of Political Theory*. Dryden Press.
- Skinner, Quentin, 1981. *Machiavelli*. Oxford University Press.
- van Mill, David, 2017. "Freedom of Speech", *Stanford Encyclopedia of Philosophy*, May 1.
- Weber, Max, 1977. *Vetenskap och politik*. Bokförlaget Korpen.
- Witte, Charlotte, 2015. "Feminist History of Philosophy", *Stanford Encyclopedia of Philosophy*, March 9.
- Wollstonecraft, Mary, 1997. *Till försvar för kvinnans rättigheter*. Ordfront Förlag.

Statsvetenskapliga förbundet

Förbundsredaktör: Katarina Roos

Statsvetenskapliga förbundets årsmöte och Swepsa 2020

av Katarina Roos

Så var vårterminen 2020 till ända. En vårtermin som präglats av coronapandemin och med fjärr- och distansundervisning vid stängda universitet och högskolor. I början av juni månad hade Statsvetenskapliga förbundets styrelse möte. Då diskuterades bland annat Swepsa och Statsvetenskapliga förbundets årsmöte, som skulle ha hållits i Sundsvall den 30 september – 2 oktober. I år är första gången som Mittuniversitetet står som värd för konferensen. Det blir också första gången som konferensen hålls helt digitalt. Styrelsen övervägde olika alternativ. Mot bakgrund av den rådande situationen och de bestämmelser och rekommendationer som i skrivande stund råder, bedömdes det inte vara möjligt att hålla en traditionell konferens. Att skjuta fram konferensen tidsmässigt diskuterades också men styrelsens uppfattning var att det alternativet skulle innebära viss osäkerhet. Att ställa in konferensen diskuterades också. Majoriteten i styrelsen förordade dock en digital konferens. Det är naturligtvis tråkigt att vi inte kan träffas för en traditionell konferens, särskilt med tanke på att Statsvetenskapliga förbundet fyller 50 år just i år, men argumentet är att det är bättre med en digital konferens än ingen alls. Det är styrelsens uppfattning att konferensen är en viktig mötesplats och att det är viktigt att bibehålla kontinuiteten. För de som planerat att använda konferensen för att presentera papper är det också viktigt att den blir av. När konferensen flyttar till den digitala världen är styrelsens förhoppning att fler kommer

att kunna delta. Vi förstår att människor känner tveksamhet inför att resa och träffa många människor i dessa tider, men med en digital konferens blir det förhoppningsvis lättare för fler att delta. Sista datum för att anmäla ett abstract har därför förlängts till den 24 augusti. Mer information finns på konferensens hemsida. Statsvetenskapliga förbundets årsmöte kommer traditionsenligt att hållas i samband med konferensen, även det i digitalt format.

Det är brukligt att ordföranden i statsvetenskapliga förbundet skriver några rader här på förbundssidorna. I samband med årsmötet i Norrköping 2019, då Linköpings universitet stod värd, valdes en ny styrelse med Patrik Hall som ordförande. Patrik är professor i statsvetenskap vid Malmö universitet och bedriver forskning om managementreformer, organisationsomvandling och byråkratiseringstendenser i offentlig förvaltning.

Katarina Roos är verksam vid Statsvetenskapliga institutionen, Umeå universitet.
E-post: katarina.roos@umu.se

Ordförande har ordet

av Patrik Hall

”Murens värsta sida är att den hos många frambringar en murförsvararhållning, skapar en typ av tänkande där allting genomkorsas av en mur, som delar världen i det onda och lägre utanför och det goda och högre innanför. En murförsvarare behöver inte heller vara fysiskt till städes vid muren, han kan vara långt från den, det räcker att han bär bilden

av den inom sig och följer de regler som bestäms av murens logik.”

När jag just nu läser dessa tänkvärda meningar i den polske journalisten Ryszard Kapuscinskis bok ”På resa med Herodotos” är det svårt att bortse från aktualiteten. Murarna tenderar att bli allt fler, trots det grundmurat dåliga rykte som de har. Muren mot pandemin vinner kanske mer förståelse än andra slags murar. Men som Kapucinski säger så påverkas vi likväl av dem. Som forskare är det nog många av oss som är vana vid isolering, men forskarsamhällets tilltagande rörlighet under senare decennier lär påverkas av såväl pandemi- som klimatkris. Hur är för tidigt att säga.

Den ”krisernas dopplereffekt” som innebär att hart när ett helt samhälle kan samlas i ett gemensamt problemfokus under uppbyggnaden av en kris, men att glömskan försvåranansvärt snart ofta tar vid när krisen väl är överstånden, kan leda till att dessa rader ter sig nattståndna redan när de läses. Utan några ”ordförandegissningar” kring vad detta innebär konstaterar jag i alla fall helt frankt att statsvetenskapen fortsatt lär ha frågor att ägna sig åt. ”Jag vill avskaffa mig själv” är en aktuell bok av en politiker vars titel redan ter sig synnerligen inaktuell. Diskussionen om såväl staten specifikt som hur vi organiserar våra samhällen generellt kommer att ta förnyad fart.

Jag skriver denna text mest för att introducera mig själv som ordförande. Just politikens organisering och styrning finns som ett bestående fokus i min annars rätt brokiga forskningskarriär som bland annat innehållit idéhistorisk forskning om den svenska nationalismens framväxt, styrningen av svensk IT-politik, konsekvenser av New public management, samverkansinitiativ och -projekt inom det offentliga. Jag publicerade nyligen en bok om mötens roll i arbetslivet, skriven i ett lärorikt samarbete med två sociologer. För närvarande leder jag ett jämförande forskningsprojekt om tillväxten av organisationsprofessionella grupper i svensk och nyzeeländsk förvaltning. Frågor om styrning

av och makt inom förvaltningen är något som jag ser som ytterst angeläget, vilket inte minst påvisas av den senaste tidens händelser som för en gångs skull har satt förvaltningsstrukturen i centrum.

För första gången under sitt 50-åriga liv kommer Statsvetenskapliga förbundets årsmöte med all sannolikhet inte hållas ”IRL” i höst. Exakt hur det blir vet vi när dessa rader publiceras, sannolikt blir det en digital variant.

Jag har varit med under knappt trettio år av förbundets historia men under denna tid har den svenska, statsvetenskapliga gemenskapen blivit mycket bredare och mer inkluderande. Det illustreras inte minst av att jag själv har blivit vald till ordförande. Om någon hade kommit med den förutsägelsen vid det första förbundsmöte jag bevistade (Köpenhamn 1992) att denna avsigkomna individ med ett märkligt paper om Gustav Sundbärg skulle bli ordförande hade nog denne någon blivit utskrattad. Vad som sågs som konstigt och udda då är naturligt nu. Problemet är förstås specialiseringsidiotin som vi alla är en del av. På samma sätt som vi måste kunna samtala med bönder på bönders vis och med lärde män på latin så måste vi också kunna samtala med varandra, oavsett inriktning. Min personliga hållning är att Statsvetenskapliga förbundets årsmöte skapar ovanligt stora möjligheter till detta ämnesövergripande samtal. På ett eller annat sätt ses vi där till hösten!

Patrik Hall är verksam vid Institutionen för globala politiska studier, Malmö högskola.
E-post: patrik.hall@mau.se

Corona, mänsklighetens frihet och en påminnelse om att allt är politiskt

av Katarina Roos

”Våra medborgare var inte mer skyldiga än andra, de glömde bara att vara ödmjuka, och

de tänkte att allt fortfarande var möjligt för dem, vilket förutsatte att farsoterna var omöjliga. De fortsatte att göra affärer, de förberedde resor och hade åsikter. Hur hade de kunnat tänka på pesten som avskaffar framtid, förflyttningar och diskussioner? De trodde sig vara fria och ingen kommer någonsin att vara fri så länge det finns farsoter.”

Något av ett ödets ironi måste det vara, att Albert Camus moderna klassiker ”Pesten” kom ut i ny svensk översättning i mitten av april 2020. Som många andra, läste jag den i gymnasiet. Jag fick då lära mig att det som Camus beskrev var tyskarnas ockupation av Frankrike och att pesten symboliserade den bruna farsoten, nationalsocialismen. Mitt motiv till att läsa ”Pesten” var tvivelaktigt. På listan i litteraturkunskap fanns ett antal klassiker att välja mellan. Skolbibliotekets exemplar av nämnda titel var redan utlånad, sannolikt av samma anledning som den som gjorde att boken lämnade den tränga hyllan på folkbiblioteket i den lilla staden, för att istället ta plats i min skolväska. Boken var nämligen, till skillnad från de andra redan inspekterade titlarna på listan, liten och synnerligen tunn. Mitt artonåriga jag gjorde en snabb kalkyl över tidsåtgång till läsning och författande av recension och fann att uppgiften var genomförbar. Du som läst ”Pesten” vet att anledningen till bokens ringa tjocklek, är att farsotens växande utbredning och dess fasansfulla manifestationer och konsekvenser, beskrivs med en outhärdlig, avskalad skärpa. Valet av bok var kanske inte så strategiskt men det var en läsoplevelse som jag fortfarande förnimmer, många år senare.

Fiktionens farsot, pesten i den nordafrikanska staden Oran har berört många läsare sedan titeln gavs ut 1947. Idag har den en bokstavlig och i högsta grad verklig motsvarighet i den pågående Corona-pandemin. Bildliga farsoter i vår samtid, i form av politiska, ideologiska strömningar som hotar och inskränker människans frihet finns likaså i överflöd. De två typerna av farsot tycks förstärka varandra när medborgerliga fri- och rättigheter

inskränks för att begränsa virusets spridning. Den mest grundläggande friheten, den att kunna lämna sitt hem och röra sig fritt i den offentliga miljön, har inte varit en självklarhet under våren 2020. Än mindre att samlas på gator och torg, eller att korsa gränser. Landgränser som sedan lång tid tillbaka suddats ut i människors medvetande och vardag har plötsligt återuppstått och markeras återigen med stängsel och gränsposteringar. Den dystopiska stämning som rått under våren väcker onekligen tankar kring människans frihet. Camus menar att människans frihet är en illusion som alltid kommer att inskränkas av farsoter som sköljer över mänskligheten likt vågor. Mellan dessa glömmar människan likt Orans medborgare, att frukta farsoter och att värdesätta sin frihet. De dagliga rapporterna om antalet smittade och döda gör Coronapandemin till en påtaglig farsot. Men mänskligheten står även inför andra farsoter, vilka ofta saknar den omedelbara förmågan att döda men som ändå dödar, såsom klimatförändringens effekter. Något som förenar farsoter av alla de slag, är att de så gott som alltid, drabbar samhällets svagaste hårdast. Återigen en påminnelse om att farsoter såsom en pandemi ytterst är en politisk fråga.

För den som vill fortsätta att vältra sig i undergångsstämning i hängmattan i sommar, finns mer lättsmält litteratur på pandememat. Den danska författaren Hanne-Vibeke Holsts bok ”Som pesten” är en spänningsroman med politiska förtecken. Den danska läkaren tillika nytillträdde pandemikoordinator på WHO:s högkvarter i Geneve, hamnar i händelsernas centrum när en modern variant av spanska sjukan sprider sig med Danmark som epicentrum. Handlingen kretsar kring det politiska spelet kring medlemsländernas hantering av den fiktiva pandemin. En hel del i den beskrivningen liksom de svårsmälta stereotypiseringar som författaren gör sig skyldig till är knappt förlåtliga. Men budskapet att global hälsa är en politisk fråga, är aktuell och angeläget. En undrar om Hanne-Vibeke Holst hade en spåkula under skrivprocessen.

Beskrivningen av hur land efter land stänger sina gränser känns kusligt aktuell och ibland blir det svårt att skilja dikt från verklighet. Centrum för den fiktiva pandemin är Danmark, och i den skönlitterära varianten av pandemin beskrivs hur danskar reduceras till att betraktas som potentiella smittspridare av omvärlden. I Sverige har vi kunnat behålla vår frihet och röra oss någorlunda fritt utomhus under våren 2020, något som väckt blandade känslor i omvärlden. En högst påtaglig konsekvens som åter för tankarna till frågan om människans frihet, är att svenska turister inte längre är välkomna vare sig till de nordiska grannländerna eller till traditionella semesterdestinationer.

Det finns även andra tecken i tiden som avspeglar vårens händelseutveckling. Vid ett svenskt lärosäte erbjuds en kurs för den som söker humanistiska perspektiv på pandemin med det ödesmättade namnet Pestens tid. Kanske är detta ett uttryck för att människan söker svar på samtidens problem, genom att blicka tillbaka på historien.

CORONACAMPUS OCH CORONAFORSKNING

Regeringen har tilldelat extra resurser till landets universitet- och högskolor i syfte att utöka antalet utbildningsplatser för att dämpa de ekonomiska konsekvenserna av pandemin. Rekordmånga har också sökt till universitet och högskolor inför höstterminen 2020. Fler än 407 000 har sökt, vilket är en ökning med 13 procent jämfört med höstterminen 2019 enligt Universitets- och högskolerådet. Den tidigare toppnoteringen i antalet sökande var hösten 2014, då drygt 390 000 sökte. Vårens pandemi syns inte bara i den stora ökningen, utan också i vilka program som lockar. Sjuksköterske- och läkarprogrammen liksom biomedicinsk analytiker ökar nämligen (www.uhr.se).

En vanlig terminsstart brukar innebära att lärosaler, hörsalar, bibliotek, studieområden och caféer fylls till bristningsgränsen med förväntansfulla studenter, nytillkomna liksom återvändare. Ett sannolikt scenario

är att nämnda utrymmen kommer att gapa ekande tomma i höst. När studenterna lämnar campus i början av juni, brukar vanligtvis ett skönt lugn infinna sig. Den tilltalande känslan i lugnet vilar emellertid i vetskapen om att flyttfåglarna kommer tillbaka i början av september då allting drar igång igen, då allt får puls. Det är en märklig känsla att vandra genom ett campus utan studenter, som att simma i ett hav utan fisk.

I media rapporteras om medicinska studier av Corona och Covid-19. Med tanke på att mycket få ens hade hört talas om viruset för sex månader sedan, måste dessa studier ha genomförts på rekordtid. Det väcker naturligtvis såväl forskningsetiska frågor som frågor kring hur pass robusta resultaten är. Forskningsprocesser som i normalfallet skulle ha pågått under flera år, resulterar nu i resultat som publiceras utan sedvanlig referenstagning. I det akuta skedet som världen fortfarande befinner sig i kanske det är befoget att tumma på vetenskapliga arbetssätt och konventioner för att stilla det skriande behovet av kunskap. Förväntningarna på forskarsamhället att ta fram vaccin eller behandling är höga och acceptansen för långa ledtider låg när människor bokstavligen dör i väntan på en lösning.

Vilka konsekvenser får detta långsiktigt för forskarsamhället, framtida forskning och forskningsetik? I en tid då handlingar och snabba resultat premieras, finns en risk för en oönskad normförskjutning ifall vetenskapliga arbetssätt och förhållningsätt och forskningsetiska principer, och överenskommelser blir förhandlingsbara. Jag har tappat räkningen på hur många frågeundersökningar som jag har fått med anledning av pandemin – om hur mitt liv och arbetsliv har påverkats och förändrats och om mina tankar och känslor inför detta nya virus. Plötsligt vill alla veta allt om Corona utifrån sina ämnesmässiga och teoretiska perspektiv. Vetenskapsrådet hade under maj månad en specialutlysning om coronavirus och Covid-19. Vetenskapsrådet har aldrig tidigare genomfört en utlysning med så korta

tidsramar. Under de två veckor som utlysningen var öppen inkom 257 ansökningar och om bara någon vecka ska de lyckliga meddelas. De snäva tidsramarna gäller även för den fortsatta processen. Målet är nämligen att ”forskningen som får stöd ska generera tillförlitliga och implementerbara resultat redan under den tid bidraget används, det vill säga senast 31 december 2021” (www.vr.se).

Medicinare och epidemiologer har, tar och får tolkningsföreträde i samhällsdebatten, vilket är rimligt när det gäller de medicinska perspektiven på pandemin. Men hur den hanteras är och kommer alltid att förbli en politisk fråga. Samhället behöver kunskap om de politiska och organisatoriska aspekterna av pandemin och det är här statsvetenskapen kommer in i bilden.

Katarina Roos är verksam vid Statsvetenskapliga institutionen, Umeå universitet.
E-post: katarina.roos@umu.se

Litteraturgranskningar

Litteraturredaktör: Björn Östbring

Appelbaum, Binyamin, 2019.
The Economists' Hour: False Prophets, Free Markets and the Fracture of Society. New York, Boston & London: Little, Brown and Company.

Anmälan av Benny Carlson

De fyrtio åren från Richard Nixons tillträde som president 1969 till finanskrisens utbrott 2008 var ekonomernas stund på jorden. De falska profeter som under denna tid predikade marknadsekonomin evangelium och tuggade monetaristiska och utbudsekonomiska teser bar namn som Aaron Director, Milton Friedman, Alan Greenspan, Arthur Laffer, Robert Mundell, Richard Posner och George Stigler. Politiker i USA och många andra länder lyssnade, avreglerade, privatiserade och sänkte skatter och resultatet blev återkommande ekonomiska kriser och ständigt ökande inkomstskyffor. Något ”gick sönder”, som det brukar heta i svensk politisk debatt. Så kan man i extremt korta drag sammanfatta Binyamin Appelbaums budskap i *The Economists' Hour*.

Appelbaum är *New York Times* ledarskribent i ekonomiska frågor och tidigare medarbetare i bland annat *Boston Globe* och *Washington Post*. Hans budskap är egentligen inte särskilt originellt utan snarare ett i raden av oändligt många inlägg i debatten mellan statsinterventionister och marknadsliberaler. Därmed inte sagt att budskapet är ointressant. Tvärtom. Appelbaum avhandlar ett antal politikområden ganska grundligt och anstränger sig för att inta en balanserad hållning även om hans huvudsakliga syfte är att ta marknadsliberaler i örat.

Vilka är då de områden som avhandlas? Boken består av tre delar om vardera tre, fyra kapitel. I den första delen presenteras ekonomer som Milton och Rose Friedman och den blinde Walter Oi, dragkampen mellan monetarister och keynesianer samt fokuseringen på inflationsbekämpning (på bekostnad av arbetslöshetsbekämpning) och skattesänkningar. I andra delen behandlas den ökade tilltron till att konkurrensen reglerar sig själv, avregleringen av transportindustrin med flyget i täten och den ökade användningen av kostnads- och intäktsanalys. I tredje delen behandlas övergången från fasta till flytande växelkurser, Chiles marknadstillväxande utveckling efter Chicago-recept jämfört med Taiwans mer statsstyrda utveckling samt avregleringen och den enorma expansionen av de finansiella systemen med Island som praktexempel på finansiell härdsmläta.

Här finns så många komplexa frågor att vrida och vända på att det krävs sträng avgränsning och koncentration för att inte spränga recensionsramen. Jag kommer i det följande att koncentrera mig på avregleringen av flyg och andra industrier i USA, eftersom det är ett område jag själv en gång i tiden intresserade mig för (Carlson 1990). Men låt mig först göra några enstaka nedslag inom övriga områden.

Appelbaum talar (s. 16) om ekonomerna som en helgjuten grupp (”a homogeneous community”) men frågan är om det är rimligt. Så till exempel nämner han själv (s. 126) att 450 ekonomer skrev under ett upprop i *New York Times* mot den skattesänkning som drevs fram av vicepresident Dick Cheney i början av 2000-talet medan 250 ekonomer skrev under ett upprop till stöd för planen.

När det gäller inkomstutvecklingen i USA lider Appelbaum av sedvanlig nostalgi men kammar också hem en rejäl poäng. Det är, som jag ser saken, naivt att vända blicken mot tiden efter andra världskriget, när den amerikanska massproduktionsapparaten gick på högvarv och genererade höga löner, och inbilla sig att denna utveckling skulle kunna pågå oförtrutet samtidigt som övriga världen anammade samma metoder och började komma ikapp. En amerikansk arbetare är inte flera gånger så produktiv som t ex en indonesisk när de står vid samma maskin, och om arbetarklassens inkomster påverkas så påverkas även medelklassens. Att den amerikanska arbetar- och medelklassens inkomster har stagnerat är alltså inte ägnat att förvåna. De inkomstklyftor som uppstått är däremot förbluffande. Appelbaum noterar att de flesta amerikaner anser att USA:s ekonomiska utveckling vida överträffat Frankrikes under ekonomernas stund på jorden och fortsätter (s. 328): "They're right. But the picture is quite different if one excludes the top percentile of households in both countries. For the 99 percent, income growth in France was much faster than in the United states." (Appelbaum refererar här till Atkinson, Piketty och Saez 2011.)

En knivig fråga som ägnas ett kapitel i Appelbaums bok handlar om liv och död. Ambitionen att sätta pris på ett människoliv och därefter bedöma rimligheten av olika regleringar med hjälp av kostnads- och intäktsanalys kan förefalla cynisk men är naturligtvis nödvändig om man ska kunna skaffa sig en uppfattning om var olika insatser för att rädda liv gör störst nytta. När politikern likt Hamlet står med en människoskalle i handen och grubblar – "att reglera eller icke reglera, det är frågan" – är svaret helt beroende av hur han sätter skallpriset. Eller som Appelbaum (s. 214) uttrycker det: "The precision of the results obscures the subjectivity of its underlying assumptions."

Jämförelsen mellan de båda "tillväxtundren" Chile och Taiwan är intressant inte minst

mot bakgrund av de omfattande oroligheterna i Chile hösten 2019. Appelbaum konstaterar (s. 271) att inkomstjämligheten i Chile är mindre än i Frankrike, Tyskland och USA före skatter och transfereringar men större efter: "What makes Chile different is that its government does less than almost any other developed nation to reduce inequality." Taiwanerna valde en annan väg: "They regarded the economy as a machine, and they were not afraid to tinker. [...] Their appreciation for the power of markets grew with time. But in Taiwan, the engineers remained in control" (s. 276). Här framträder Appelbaum som en sentida veblenian: Låt ingenjörerna styra och smörja ekonomin och se till att marknadens aktörer ("captains of industry" med Veblens terminologi) rättar in sig i ledet.

I fråga om penning- och valutapolitiken blir jag inte riktigt klok på Appelbaum, som verkar se rörliga växelkurser som pest och fasta kurser som kolera. Å ena sidan (s. 234): "Floating rates did not deliver balanced trade. Or stability". Å andra sidan (s. 252; ett citat hämtat från Arnold Harberger): "When things are going well, a fixed exchange rate system sings like a bird. When things are going badly, it shits like an elephant." Enligt Appelbaum är euron tydligen ett exempel på att *shit happens* eftersom den beskrivs som ett katastrofalt experiment.

Uttrycket "economists' hour" har Appelbaum hämtat från Thomas McCraws *Prophets of Regulation* från 1984. Låt oss därmed syna Appelbaums redogörelse för den amerikanska avregleringsrörelsen lite närmare i sömmarna. Den kanske viktigaste aktören var Alfred E. Kahn (1917-2010), ekonomiprofessor vid Cornell University, ledande auktoritet inom området ekonomisk reglering och ordförande i Civil Aeronautics Board (CAB), det organ som reglerade den amerikanska flygindustrin. Kahn inledde 1978 under president Jimmy Carter den avreglering av flyget som därefter spred sig till järnvägs- och lastbilstrafik, telekommunikationer och bankverksamhet. Appelbaum koncentrerar sig på

flygindustrin i ett kapitel och på det finansiella systemet i ett annat.

Jag intervjuade själv 1989 flera av de ekonomer som stod i centrum för avregleringsrörelsen och som figurerar i Appelbaums berättelse, förutom Alfred Kahn även Robert Crandall (regleringsexpert på tankesmedjan Brookings), Murray Weidenbaum (ordförande i Ronald Reagans Council of Economic Advisors) och William Niskanen (ordförande i tankesmedjan Cato). Jag glömmer sent den första intervjun med just Kahn. Eftersom han var en nyckelperson i den historia jag ville berätta pumpade jag honom på information i ett par timmar, tills jag plötsligt upptäckte att han började bli vit i ansiktet av utmattning, varvid jag snabbt drog slog till reträtt med min fångst. Kahn var ju inte någon ungdom men lyckligtvis levde han i ytterligare 20 år.

Att avregleringen av flyget och andra transportindustrier var befogad och framgångsrik varken vill eller kan Appelbaum (s. 179) bestrida:

The deregulation of transportation largely delivered the benefits that economists predicted. The movement of goods became much cheaper: logistics as a share of the U.S. economy fell from 18 percent in 1979 to 7.4 percent in 2009. The price of travel also declined. Average airline ticket prices on domestic flights fell by 45 percent during the quarter century following deregulation. Passenger volume soared, and the safety of flying improved.

I fråga om flyget gick frontlinjerna inte alltid som man skulle kunnat tro. När Ted Kennedy höll utfrågning om avreglering undrade en dam i publiken varför detta var viktigt – hon hade ju aldrig flugit – varpå Kennedy svarade ”just därför”. När Barry Goldwater efter avregleringen skrev till Kahn och klagade över trängseln på flyget rekommenderade Kahn honom att läsa några tidigare tal och skrivelser av senator Goldwater (underförstått i vilka denne krävde avreglering).

Tron på finanssektorns självreglerande förmåga var mindre väl fotad. Vissa regleringar

hade förvisso märkliga effekter, som när banker försökte kringgå ränteregleringen genom att locka kunder med brödrostar i stället för med höjd ränta, och måste skrotas. (Ett absurt exempel, som inte nämns av Appelbaum, är en bank som delade ut skjutvapen till nya insättare.) Även här drar Appelbaum (s. 288) en vettig slutsats:

There is little foundation for the nostalgic narrative that policy makers could have prevented the modern era of financial crises by maintaining the midcentury system of banking regulations. Those rules, including interest rate caps, were broken before they were dismantled. The failure, instead, was that policy makers made little effort to write new rules for the rapidly changing industry.

Appelbaum skriver, som den skickliga journalist han är, med flyt och berättarglädje. Många väl fångade personer, episoder och ordväxlingar passerar revy. Man kommer osökt att tänka på Bob Woodward. Appelbaum lägger samtidigt en rejäl grund för sin berättelse. Notapparaten omfattar 90 sidor eller en femtedel av boken! Han har genomfört många intervjuer och under resans gång besökt Chile, Taiwan och Island. Han har journalistens förmåga att sätta fyndiga kapitelrubriker (”One Nation, Under Employed”, ”Representation without Taxation”, ”In Corporation We Trust”) och gör skickligt bruk av metaforer. Risken med metaforer är förstås att de kan råka bli motsägelsefulla. ”This is the story of what happened when nations decided to take both hands of the wheel”, skriver Appelbaum (s. 18) inledningsvis för att några sidor senare (s. 26) förklara att Friedman ”celebrated drivers and took roads for granted”, låt vara att det första citatet handlar om politikens och det andra om marknadens förare.

Ekonomernas stund på jorden fick alltså enligt Appelbaum ett abrupt slut 2008. Den som tycker att det var ett ögonblick att fira kan ett årtionde senare glädja sig åt att USA har en president, ohjälpligt arrogant och

ignorant, som föraktar nationalekonomiskt tänkande. Appelbaum (s. 323): "The administration pushed a tax cut through Congress without bothering to present a formal analysis. Regulations were set aside without any attempt to analyze the costs or benefits." Bar-net åkte ut med badvattnet.

REFERENSER

- Atkinson, A. B., Piketty, T. & Saez, E., 2011. "Top Incomes in the Long Run of History", *Journal of Economic Literature*, 49(1), 3-71.
- Carlson, B., 1990. *Den amerikanska avregleringsvägen*. Stockholm: SNS Förlag.
- McCraw, T., 1984. *Prophets of Regulation*. Cambridge: Belknap Press.

Benny Carlson är professor emeritus vid Ekonomisk-historiska institutionen, Ekonomihögskolan vid Lunds universitet.
E-post: benny.carlson@ekh.lu.se

Karlsson, Klas-Göran, 2019. *Det moderna trettioåriga kriget. Europa 1914-1945*. Stockholm: Natur & Kultur.

Anmälan av Thomas Hörberg

I Akademibokhandelns närbelägna filial till-handahålls 82 titlar under rubriken Historia. 20 av dessa rör perioden 1914-1945. Även om konkurrensen således är stenhård i den nischen står sig Klas-Göran Karlssons bok *Det moderna trettioåriga kriget. Europa 1914-1945* mycket väl. Boken är läsvärd och bra, inte minst i det att den utgör en problematiserande och i positiv mening problematisk framställning. Boken igenom utvecklar författaren en rad aspekter på vad historia

är, på vårt förhållningssätt till historia och på utvalda företeelser. Huvudelementen i titeln är då delvis styrande.¹ Av naturliga skäl blir de därför också centrala för följande synpunkter.

I förordet säger författaren programmatiskt och ödmjukt: "Alla historiska bokslut är provisoriska, så ock denna bok." Det kan vara bra att ha denna varudeklaration i bak-huvudet. Det är summeringen som är det centrala, inte "de löpande transaktionerna". Många av dessa är ju bekanta för flertalet läsare. Att bokslutet är interimistiskt säger något om författarens, av Popper inspirerade, förhållningssätt.

Bokens huvudtitel är *Det moderna trettioåriga kriget*. Modern har i sammanhanget olika funktioner. En är att markera att det funnits ett tidigare 30-årigt krig, som man vill relatera till. 1600-talets 30-åriga krig är bekant för de flesta, vilket skapar nyfikenhet hos läsaren. Författaren gör ett antal jämförelser mellan krigen på 1600- respektive 1900-talet, vilka han betecknar som "givande". Mot detta finns inget att invända, och parallellerna har sitt intresse. Avslutningsvis konstaterar han i den delen: "Men det är inte min avsikt att analysera förbindelserna mellan dessa båda perioder av långvarigt krig. Snarare vill jag ...". Därmed har han i allt väsentligt lämnat 1600-talet bakom sig. Risken med detta tillvägagångssätt är dock att jämförelsen huvudsakligen blir ett stilistiskt grepp, vilket också på ett något diskutabelt sätt styrt såväl periodindelningen som urvalet i det följande.

Är man verkligen ute efter att jämföra krig under historiska 30-årsperioder² kunde man välja andra jämförelseobjekt. Ta exempelvis "det stora kriget i mitten av 1700-talet" som 1763 slutar med frederna efter Sjuårskrigen. Man får då en annan 30-årsperiod full av krig mellan den europeiska kontinentens alla

1 Som Carr påpekar (1965: 66) är indelningen av historien i perioder och geografiska områden inte given utan en hypotes.

2 Att låta perioder vara lika långa kallas isokron periodisering. Aspekter på detta diskuteras av Odén (1976: 170), som också behandlar historiska periodiseringars form och kriterier för periodisering.

stormakter.³ Sjuårskriget uppfyller för övrigt också rimliga definitioner på ett världskrig. Det utspelades i alla då betydelsefulla världsdelar och på världshaven. Med verkan in i vår tid kastade det om maktförhållandena i delar av Europa, Nordamerika, Västindien, Afrika, Indien och annorstädes.

Om man, i motsats till vad författaren gör, valde dessa 1700-talskrig som referensobjekt borde det rimligen leda till att andra aspekter på 1900-talskrigen gavs större uppmärksamhet. Möjligen kan man hävda att året 1759, William Pitts *annus mirabilis*, är den peripeti i världshistorien som gör att vi idag lever i en anglo-saxiskt präglad värld.⁴ Detta är exempel på en tung trend som kunde följts upp. Visst finns det ett globalt perspektiv i Karlssons bok, men det ges begränsat utrymme. Om första världskriget sägs att "[d]et var i stor utsträckning ett europeiskt krig" (s. 48). I avsnittet "Från Europa till världen" ges en rad argument för den inställningen. Om man ser till mark- och luftstriderna (men knappast sjökriget) var det onekligen så. Ser man till de politiska, samhälleliga och kulturella konsekvenserna kan man argumentera för att saken ställer sig annorlunda.

Det är naturligtvis legitimt att skriva en bok om Europa 1914-1945, och det finns starkare argument än parallellen med 1600-talets 30-åriga krig för att göra en sådan avgränsning i rummet. Ett sådant ligger i författarens ambition att belysa kopplingarna mellan de båda världskrigen, vilka i stor utsträckning

var relaterade just till Europa. Därav följer att en europeisk tyngdpunkt är nödvändig. Problemet blir då att hantera beroendena mellan Europa och omvärlden.

När man punktvis tar fram omvärldsaspekter är risken att man missar något väsentligt, men det händer också att författaren ber om ursäkt för att han lägger in texter om omvärlden. "Ett avsnitt om Japan kan tyckas märkligt i en bok om Europa 1914-1945," säger han (s. 184). I avsnittet tas bl.a. upp den mot Sovjetunionen riktade anti-Komintern-pakten med Tyskland (1936). Däremot utelämnas slaget vid Chalchin-Gol, som var i sin slutfas när Tyskland anföll Polen den 1 september 1939, och icke-angreppspakten mellan Japan och Sovjetunionen 1941, händelser som i praktiken möjliggjorde för Stalin att sänka garden i öst och föra över resurser därifrån till kampen mot Hitler, möjligen med avgörande marginalnytta.

Det blir ofta en delikat balansgång mellan vad som skall och inte skall tas upp. Författaren skiljer sig dock väl från den uppgiften. Karlsson påpekar att hans avgränsning i rumtiden – Europa 1914-1945 – inte är unik.⁵ Ett eget bidrag är dock, säger han, "[a]tt benämna kriget för det *moderna* trettioåriga kriget" (s. 18).⁶ Det kan finnas skäl att göra så.

Ett avsnitt ägnas uttalat åt modernitet, men temat modernitet genomsyrar hela boken. Termer som modernitet, "det modernistiska kriget" och liknande används dock med varierande betydelse.⁷ Man får då först

3 Det finns gott om krig att välja på vid den här tiden och beteckningarna på samma krig kan variera beroende på vilken nations perspektiv som anläggs. Palmer (1963: 219) talar sammanfattningsvis om "Det stora kriget i mitten av 1700-talet". Vill man få ihop 30 år kan följande krig nämnas: Polska tronföljdskriget (1733-1738), Första schlesiska kriget (1740-1742), Österrikiska tronföljdskriget (1740-1748), Andra schlesiska kriget (1744-1745) och Sjuårskriget (1756-1763). Sveriges bidrag till Sjuårskriget kallas vanligen Pommerska kriget (1757-1762).

4 Det är i alla fall en tes i McLynn 2005.

5 Själv gjorde han kopplingen mellan de båda världskrigen redan 2014 i sin läsvärda bok *Urkatastrofen*.

6 I den följande diskussionen bortses från att författaren behöver ett verktyg för att skilja 1600-talets 30-åriga krig från 1900-talets och att ordet modern också har den funktionen.

7 I avsaknad av en definition kan man notera trivialbetydelsen av ordet "modern". I *Svenska Akademiens ordbok* (SAOB; 1945) ges förklaringen "som tillhör nutiden". I akademiens *Svensk ordbok* (2009) sägs "som hänger samman med nutiden med vag gräns bakåt; ofta i fråga om tiden fr.o.m. den industriella revolutionen el. det demokratiska genombrottet".

konstatera att boken handlar förhållandevis lite om militärt nya aspekter av kriget. Det moderna som lyfts fram är därför inte spektakulära saker såsom stridsgas, ballistiska robotar, jetflygplan och atombomber – företeelser med genombrott under perioden 1914–1945 och då modernerna i en mening.

Man får istället konstatera att boken rör samhällliga förhållanden i stort inför, under och (när det gäller första världskriget) efter kriget. Förändringsprocesser står i centrum. Tillspetsat kan man t.o.m. säga att den handlar om "det europeiska samhällets" historia under "1900-talets inbördeskrig". Vid skildringen förefaller moderniteten då ha utgjort ett urvalsinstrument, och detta har skett på två sätt. Dels har det som var nytt i förhållande till föregående period lyfts fram; dels har framträdande företeelser under kriget av betydelse inför framtiden behandlats.⁸ "Modern" får med detta sätt att resonera två betydelser: modern i meningen nytillkommen och modern i meningen dynamisk. Förhåller det sig på detta sätt kan det vara rimligt att tala om "det moderna trettioåriga kriget". Att författaren gått till väga på antytt sätt är dock bara en förmodan.

Redan av bokens titel framgår att avgränsningen i rumtiden inte är den konventionella. Tid är en svärfångad företeelse, och framförallt filosofer och fysiker har lagt ned mycken möda på att belysa dess natur. Av uppenbara skäl är frågor rörande tid väsentliga också inom historieämnet. För historikern är det dock så, att det centrala inte är tidsbegreppet per se utan frågor om hur en epok skall avgränsas från en annan. Hur sådant hanteras är ofta styrande för metodtillämpning, tolkning m.m.

Som Karlsson själv framhåller har det förekommit tidigare att 1900-talets två stora

krig behandlats som ett. Både De Gaulle och Churchill hade det synsättet. Även vissa forskare betraktade tidigt saken så. Vilka årtal som ansetts gränssättande har dock varierat. Kershaw anger perioden 1914–1949, vilket innebär att slutgränsen sätts ungefär vid övergången till det kalla kriget. Hobsbawm går längre och anger slutåret till 1991, året för Sovjetunionens upplösning och det kalla krigets slut.

Karlssons kronologiska sammanfattning (s. 11 ff.) är mycket precis: inledning den 28 juni 1914 (skotten i Sarajevo) och avslutning den 8 maj 1945 (Tysklands kapitulation). Därmed får han en period som är så nära 30 år som man med rimlighet kan komma. Samtidigt är detta en markering att han studerar ett europeiskt krig – inte något världskrig, för det fortsätter ett tag till i Asien.⁹

Det moderna 30-åriga kriget handlar överhuvudtaget väldigt lite om krig i meningen den militära delen av väpnade konflikter. Även om exempelvis kapitlet "Slutfaserna: världskriget i repris" rör striderna är det faktiskt inte helt lätt att i boken följa världskrigens militära förlopp. Snarast är det så att det är de allmänna, samhällliga konsekvenserna av kriget som står i fokus, och dessa skildras bl.a. genom att långa trender fångas upp. Författaren lyfter fram mönster som ofta inte var synliga för samtiden.

Betydande intresse ägnas åt första världskrigets freder och följder. Läsaren hade gärna sett att något motsvarande gjorts beträffande andra världskriget. Vän av ordning kan då påpeka, att ingen fred med Tyskland ingicks efter det kriget.¹⁰ Den allmänna uppfattningen bland "folk i branschen" torde dock vara att Helsingfors-processen funktionellt utgjorde den avgörande fredsförhandlingen och att dess resultat är ett utvidgat

8 Se exempelvis s. 196 f. jämfört med s. 285.

9 En förskjutning från det europeiska till det globala görs dock på s. 274, där det sägs att "[d]en 6 eller 9 augusti 1945 är lämpliga kronologiska slutpunkter för 1900-talets trettioåriga krig, och för denna bok."

10 Parisfreden i februari 1947 avsåg ett antal av de förlorande staterna, inte Tyskland. Även andra freder hade ingåtts, t.ex. mellanfreden i Moskva.

fredsavtal för hela Europa.¹¹ Här finns således – analytiskt sett – en tänkbar slutpunkt för 1900-talets krigsperiod.

Det är dock något annat – östblockets upplösning och Sovjetunionens kollaps – som är det senare 1900-talets stora brytpunkt. Händelserna 1914 innebar en ruptur. Detsamma gjorde händelserna 1991. Vad som hände däremellan får – i perspektiv – närmast betraktas som kontinuerliga förändringar. Accepteras det synsättet kan man inte längre tala om ”det moderna 30-åriga kriget”. Men är inte ”77-årskrigen” en väl så anslående benämning?

Enligt en vanlig uppfattning ligger historieämnets nimbus i källbehandling och syntes, vilket är något eftersträvansvärt och upphöjt. I det här aktuella verket är det svårt att bilda sig en uppfattning om det bakomliggande materialet. Med få undantag avser noterna i boken direktcitater. Det är långt till den weibullska traditionen, där fotnoterna slingrar sig utefter sidornas nederdel likt en välmående pytonorm.¹² När man i boken på några ställen anar skönhetsfläckar¹³ kan man inte gå tillbaka till det material som Karlsson baserar sin framställning på. Invändningen är dock inte specifik för denna bok, och källbehandlingen av stora material är besvärlig. Emellertid måste man beakta att god vetenskap kännetecknas av kumulering, och att denna försvåras när man inte kan bedöma vilken grund tankebyggnaden vilar på.¹⁴

Som nämnts betecknar Karlsson sitt verk som ett historiskt ”bokslut”, kanske för att slippa det värdeladdade ordet syntes. Som statsvetare har man respekt för historikerens förmåga att hantera omfattande material.

Karlssons bok är ett argument för att denna uppfattning är välgrundad. Boken utgör en god syntes i det att den visar på och klarlägger stora sammanhang.¹⁵

I sista delen av boken förskjuts emellertid perspektivet. ”Det moderna trettioåriga kriget” blir då främst en exempelsamling. I centrum för diskussionen står då företeelser som historiska lärdomar och liknande.¹⁶ Resonemangen, som i mycket får uppfattas som författarens credo, är intressanta. Detta beror delvis på att de ibland är kontroversiella och väcker diskussionslusta hos engagerade läsare.

Den som inte är intresserad av metodologiska spetsfundigheter utan, likt von Ranke, vill veta ”wie es eigentlich gewesen war” behöver dock inte oro sig. Många uppskattar säkert att Öst- och Centraleuropa får sin rättmätiga uppmärksamhet. Andra kanske fastnar för intressanta resonemang i enskilda kapitel. ”Kampen om kulturen” kan vara ett sådant. Det finns något för de flesta i denna framställning, vilken är både bildande och fängslande och rör ”det historiskt betydelsefulla”.

En författare som likt Klas-Göran Karlsson inleder med Popper och som avslutningsvis återvänder till densamme är alltid värd att läsa.

REFERENSER

- Axess TV, *Veckans bok*, sändt 191008, <https://www.axess.se/tv/vodplayer.aspx?vod=11644>
- Carr, E. H., 1965. *Vad är historia?* Stockholm: Prisma.
- Hobsbawn, Eric, 1994. *The Age of Extremes 1914–1991*. London: Michael Joseph.

11 Det institutionella ramverket till detta är OSSE (i en tidigare inkarnation benämnt ESK).

12 Man kan gå längre åt andra hållet. Harald Hjärne lär i ett verk haft blott en not, som löd: ”Framställningen bygger på källorna och litteraturen”.

13 Det finns alltid ett stålblankt romarcitat att tillgå. För denna typ av verk gäller: Indignor, quandoque bonus dormitat Homerus, verum operi longo fas est obrepere somnum. (Själv blir jag illa till mods, när han slumrar, den gode Homeros. Men i ett verk av sådan längd är det mänskligt att somna.)

14 Problematiken berörs på s. 21.

15 Jfr Wittgensteins uppfattning (Tractatus 4.112) att ”Ett filosofiskt verk består huvudsakligen i klarlägganden”.

16 Se intervjun i Axess-TV.

- Karlsson, Klas-Göran, 2019. *Det moderna tretioåriga kriget. Europa 1914-1945*. Stockholm: Natur & Kultur.
- Kershaw, Ian, 2016. *To Hell and Back. Europe 1914-1949*. New York: Penguin Books.
- McLynn, Frank, 2005. *1759; The Year Britain Became Master of the World*. New York: Atlantic Monthly Press.
- Odén, Birgitta, 1976. "Periodiseringsproblem", i *Historisk förändring. Föredrag från Nordiska fackkonferansen för historisk metodlära på Örenäs i Skåne 15-19 juni 1975*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Palmer, R. R., 1963. *Nya tidens världshistoria 1*. Stockholm: Svenska bokförlaget/Norstedts.
- Thomas Hörberg är fil. dr i statsvetenskap (Lunds universitet).
E-post: th.horberg@gmail.com

Linton, Magnus, 2019. *Text & Stil. Om konsten att berätta med vetenskap*. Stockholm: Natur & Kultur.

Anmälan av Bo Isenberg

Vetenskapens specialisering är en exemplarisk form av modernitetens differentieringar *ad infinitum*. Den innebär att vi vet långt mer än någon tidigare epok, och att vi gör det på en mängd olika sätt, men detta "vi" sammanfaller aldrig med ett "jag".

Vetenskap: en beständig obeständighet, en permanent, komplex, accelererande transformation, ett slags egendynamik som drar med sig, driver framför sig motiveringar, legitimeringar, tillämpningar. En kraft som undergräver och omöjliggör varje totalitet och homogenitet. Ofta är den disruptiv, eller revolutionär, en "evolverande evolution" (Norbert Bolz) som manifesterar och underkastar sig vad Max Weber förstod som dess öde, mål och mening.

Samtidigt känner förstås var och en vetenskapare till också en annan verklighet.

Vardagen är mest konventionell och standardiserad, teorierna och metoderna upprepas, resultaten känner vi innan problemen formulerats, positioneringarna på seminarierna befästs. Det är inte muntert.

Magnus Linton har skrivit en väldigt bra bok om hur det är att skriva utifrån dessa villkor, vad man kan göra, bör göra, liksom om vad man inte bör eller måste göra. Och inte nog med det – i allt väsentligt skriver Linton själv utifrån dessa variabla, differentierade, obeständiga villkor, också om han här kan ta sig friheter som vetenskapare inte skulle göra, av konvention, ängslighet eller förslagenhet. Det är en rik bok, lite lös i konturerna, som den bör och måste vara, en balansakt mellan å ena sidan kontinuitet och enhetlighet och å andra sidan faktumet att vetenskapen, eller mer generellt sakliga framställningar, är och måste vara av väldigt olika slag. Jag intalar mig att det är en bok för alla som inte råkar vara genier eller åtminstone virtuoser, eller för sådana som frivilligt eller ofrivilligt låter sig kommodifieras på den vetenskapliga marknaden, men också för dem vilkas främsta ambition består i att skriva konformt med peer-reviewtidskrifternas ändlösa manualer och sedan hamna på deras listor över tillförlitliga, kostnadseffektiva underleverantörer – sådana behövs om trettio tusen tidskrifter skall publicera tre miljoner artiklar årligen. Kort sagt, en bok som menar att textens gestalt uttrycker ansvar, bryderi, mening och frihet, som inser att sönderdelningen i tanke och form åtminstone i vissa sammanhang bara är en chimär, en destruktiv chimär.

Linton är erfaren. Han har arbetat med texter av olika slag i olika miljöer. Han återkommer på dagstidningarnas kultursidor, har varit redaktör på *Arena* och *Arbetaren* och skrivit böcker om kokainproducenter i Latinamerika, knarket i Sverige, extremhögers och veganismens världsbilder. Som genre placerar de sig nära delar av kultur- och samhällsvetenskaperna. Det handlar om den välreserchade eller "kunskapsmättade" essän och nästan om den vetenskapliga essän

– och därmed har vi också angivit den typ av text som står i fokus för diskussionerna i *Text & Stil*. Sitt omedelbara ursprung har boken i Lintons tid som husförfattare vid Uppsala universitet. Uppdraget var att få vetenskapare att reflektera över hur de skriver. Linton höll föredrag, deltog i seminarier, läste texter och kommenterade, samtalande.

Vad säger Linton? Slutprodukten i ett samhälls- eller kulturvetenskapligt arbete är mest en text. En text bör – så säger Linton faktiskt, men han är allmänt sparsam med att ange vad som bör göras – gestaltas som berättelse i vid mening. Att berätta är närmast naturligt, människan är ett berättande djur. Är föremålet för det vetenskapliga arbetet människans göranden och låtanden, blir argumentet starkt. Berättelser handlar om förlopp, om etapper, om scener; scener är också en fråga om iscensättningar från författarens sida, förloppen får hjälp på traven av författaren, som också kan avgöra vad som är en händelse. Och vad människor tänker, hur de tolkar sina situationer, är likaså en fråga för författaren, som tolkar människan som tolkande djur. Berättelsen blir ett teamwork. Den återger inte nödvändigtvis vad som skett, men är den trovärdig, så skänker den orientering – läsaren begriper, ser, eller *ser som*. Linton understryker att berättelsen gärna bör alternera mellan konkret och abstrakt, specifikt och generellt, referat och reflektion. Den bör röra sig framåt genom olika rytmer, stanna, gå långsamt fram, öka tempot, hoppa över; den bör ibland söka sig ut mot det som inte är omedelbart relevant, den bör ange alternativa vägar. Helheter, säger han, är inte möjliga – en författare kan aldrig täcka upp allt, det saknas information och tid. Man kunde förstås tillägga: det finns inga helheter, bara en för all del begriplig men hopplös, kanske infantil önskan om att de funnes och att man skulle kunna göra dem rättvisa. Alltså: berättelsen är resultat av selektion, kombinationer, frågeställningar, teoretiska och metodologiska utgångspunkter, tillfälligheter, avgränsningar (de man vill göra, de man måste göra). Förmår författaren

kombinera väl, kan en god berättelse uppstå. Och en god berättelse skänker det som vetenskaparen mer än annat bör söka frambringa och förmedla, nämligen *mening*.

Jag skall så omedelbart säga: nej, Linton lämnar oss sedan inte med meningen i våra knän, utan återvänder, igen och igen, till de här verkligt knepiga frågorna kring vad ”mening” skulle vara, en ”trovärdig” författare, en ”bra” text, en ”poäng”, en ”stil”. Linton försöker däremot sällan formulera konventionella svar, svar i form av definitioner, utan lyfter fram belysande exempel. Det är utmärkt och det är tacksamt, också av den anledningen att det krävs att läsaren lyssnar, tänker, fyller i.

Boken har åtta kapitel. Det ser ut som om de är någorlunda och rimligt avgränsade. Men de är inte riktigt det. De olika aspekter som behandlas låter sig inte avgränsas väl, det ena kan också vara det andra, den andra kan utgöra perspektiv på det tredje, det tredje blir en aspekt av det första, och så vidare. Vad det handlar om är helt enkelt gestaltningens förutsättningar. Också den vetenskapligt gestaltade textens förutsättningar rör sig mellan det absolut nödvändiga och det omöjliga, ett intellektuellt, institutionellt och politiskt rum där allt eller mycket är provisoriskt och förhandlingsbart och bara temporärt avgjort – ett faktum som den klassiska kunskapsso-ciologin upptäckte och alls inte någon poppig postmodern variant av Mayas slöja.

Varje kapitel har en slagfärdig rubrik, och de avrundas med en sammanfattning i punktform. Den streetsmarte forskaren läser bara dessa men missar då hela poängen, för denna återfinns – utspridd, varierad, perspektiverad – i resonemangen, kommentarerna och exemplen. Sammanfattningarna borde ha tagits bort.

I kapitlet ”Detta behövs” anger Linton ingredienserna i grundreceptet, som sedan kan och måste varieras: lust att skriva, texten som meningsbärande, nödvändigheten av fakta, avsändarens trovärdighet. Redan här diskuterar Linton de eminenta men mest förbisedda

möjligheter som citat innebär: de kan utgöra klossar, länkar, bilder, provokationer, explosioner, de kan formas efter behag men skall också uttrycka ansvarsfullhet. Det andra kapitlet ställer frågan vad allvädersordet "bra" skulle vara. Bra är det som möjliggör mening och insikt, som ger svar och öppnar för nya frågor, som bygger på och leder till förundran. Det som är bra gestaltas som berättelse, berättelsen bör rymma komplexitet – fakta, tolkningar, försök, lek, konkretioner, generaliseringar, gärna säregna framställningar och ord (Linton nämner paradexemplet, Lars Gustafssons "problemformuleringsinitiativet", ett annat vore den egensinnige filosofen Odo Marquards "inkompetenskompensationskompetens"). Får man skriva "jag"? Javisst, men reducera inte texten till personlighet och privata bestyr, narcissistiska tirader är lika förödande som svamlet i robotgenererade texter – man måste våga vara otidsenlig. Kapitel tre diskuterar läsaren. Linton föreställer sig en ideal läsare: intelligent, förväntansfull, kritisk, generös, någon som vill upptäcka något nytt eller se något gammalt på nytt vis. Sådana finns ju, men det finns också läsare i andra ändan – vi lär läsa allt mindre, med allt mindre uppmärksamhet, andra gånger optimerar vi lektyren och söker viss information eller bekräftelser på den egna sanningen eller positionen, kanske nöjer vi oss med att scanna abstracts. För övrigt: kan maskiner skriva texter kanske läsare kan bli maskiner, för hur skall annars snömoset uppskattas? Under alla omständigheter är det inte svårt att föreställa sig en relation där artiklar framställs i enlighet med extensiva manualer och läsningen dirigeras av likaledes detaljerade förväntningar och idealiseringar; hos såväl den ena som den andra parten vore socialisationen både lyckad och fatal. Linton hade gärna fått diskutera detta problem mer ingående, också om det ligger i utkanten av hans ambitioner.

En texts inledning är avgörande, understryker Linton, och i kapitel fyra ger han ett antal exempel på hur man kan göra. Sara Danius, Karin Johannisson, Terry Eagleton,

Yuval Noah Harari och Ian Buruma – alla i vetenskapens randområden – gör på olika sätt men de visar lugn och lust, de gör klart att de skall berätta något och att det berättade är värt att ta del av. De är auktoritativa. En författare bör vara en auktoritet. Nej, en författare måste vara en auktoritet. Man måste våga vara otidsenlig. Kapitel fem tar upp sådant som lider av lågkonjunktur i samtida vetenskap – rytm, spänst, variation, sådant som gör en text levande och som kräver och manifesterar *authorship*, stilsäkerhet, säregenhet och ännu en gång auktoritet. Multipla författarskap är mindre än enskilda författarskap, fast de producerar naturligtvis fler texter, i sin tur ofta svårskiljaktiga varianter av varandra. Och de gör att CV:n expanderar kolossalt. Och att universitetens kvalitetsanalytiker blir tillfredsställda. Kapitel sex och sju är korta. Det första förmanar oss att skriva om inte kort så tajt. Man måste se upp, varnar Linton: är en text porös bör man fylla i, men fyller man i, blir det lätt för mycket. Man tänker gärna på designern Dieter Rams: en produkt är inte färdig och optimal när inget mer kan läggas till, utan när inget mer kan tas bort. Linton skriver i detta kapitel också om sådana superba men ofta bortglömda eller felanvända instrument som komman, semikolon, kolon, tankestreck och annat som kan ge en text spänst. Det andra korta kapitlet diskuterar hur man kan pitcha en text. Texter måste ju också säljas, marknadsföras, fånga uppmärksamhet.

Bokens åttonde och sista kapitel, "Göra bok", är längst och kanske bäst. Premissen är att det omöjliga går att definiera och lära ut hur man skriver en bra bok, hur man gör för att framkalla det extraordinära. Somliga kan. Ibland verkar det vara ganska lätt. Linton slår ett slag för den brutna framställningen, vilken i sig är ett uttryck för att de flesta verkligheter är brutna. Perspektivet är en förutsättning; det är inte ett tillkortakommande utan det som över huvud gör det möjligt att se och förstå något. Perspektiveringarna kan sedan ges form genom olika kapitel där olika begrepp, olika delar av ett empiriskt material,

olika frågor diskuteras. Det får gärna finnas spänningar mellan perspektiven – motsägelsen är inte ett problem om den berikar tolkningen och den kan vara helt naturlig i den stund som verkligheten kännetecknas av relativitet och komplexitet. Linton diskuterar också vikten av att ställa frågor och lyfta fram empiriska resultat som av den ena eller andra anledningen – ofta att de uttrycker en politisk opportunist – är oönskade. I själva verket är det forskarens plikt att ställa sådana frågor, för politiken gör det mest bara om poängen är politisk och politiska poänger är snart borta. Skulle sedan frågorna eller de empiriska resultaten fångas upp av mörka krafter, är det naturligtvis inget skäl att inte genomföra viss forskning. En angränsande fråga som Linton bara sparsamt behandlar är den som gäller förhållandet mellan värderingar och neutralitet. Frågan är evig, alltid relevant och bör alltid diskuteras. Inte sällan reduceras den till en framställning av barnsliga föreställningar om subjektivitet och objektivitet. Perspektivet är åter ett givet inslag – kunskapens förutsättning, ibland förminskad till ideologisk eller moralisk (moraliserande) ståndpunkt.

Aspektrikedomen, exemplen, varianterna, de enskilda reflektionerna – här är de verkliga poängerna i Lintons bok. Poängen återfinns också i vagheten när det gäller att bestämma sådant som är av väsentlig betydelse – hur man kan eller bör eller möjligen måste göra när det gäller framställningen av texter, hur man avgör vad som är viktigt och meningsfullt. Samhälls- och kulturvetenskaperna är ett heterogent, komplext fält som ständigt omformas, men jag har svårt att se att någon skulle kunna avfärda Lintons bok. Detta gäller oavsett om man ännu befinner sig i början av en vetenskaplig bana eller redan är framskriden – karriärer vilar gärna på att man varierar det samma, igen och igen, och gör det följsamt (i förhållande till allt från precisa projektanvisningar till explicita och implicita förväntningar och temans konjunktioner).

Jag skall avrunda med några korta anmärkningar. Det handlar mindre om kritik

mot Linton och mer om vad man kommer att tänka på när man läser hans bok.

Det finns åtskilliga andra framställningar av hur man skriver vetenskapliga och angränsande texter. De kan ha vidare eller trängre anspråk. Linton refererar exempelvis till Stephen King, Helen Sword och Steven Pinker. Howard Becker hade kunnat ingå här. Liksom Johan Asplund. Asplund hade sin egen stil – den var ett extraordinärt exempel på hur man åtminstone i vissa fall kan framföra teser och argument. Asplund skrev också om att skriva. Han skattade högt den ”värnlöshet inför verklighetens vittnesbörd” som han fann hos somliga samhällsvetare; han skyndade att tillägga att observation och tanke är två sidor av samma sak, empiri är inte liktydigt med det verkliga och ännu mindre med verkliga helheter, den är ett urval, avsiktligt och tillfälligt. Och på detta sakens tredje komponent: framställningen. I sin bok med den märkliga titeln *Avhandlingens språkdräkt* skriver Asplund att sociologin, eller samhällsvetenskapen och säkert kulturvetenskapen, är först som sist ”en språklig verksamhet”. Asplund utvecklar vad som hos Linton är ett villkor, bara inte så utvecklat och annars ofta förbiset: tanke och form, reflektion och språk, betingar varandra, och betingar och betingas av det vi håller för verkligt och är i färd med att beskriva och förklara. En lyckad kombination är vad Asplund kallar ”förståelseakter” eller ”betydelseangivelser”. De är i vidaste mening ”kreerade”.

Med Michael Billig ingår Linton en allians. I *I Learn to write badly. How to succeed in the social sciences* driver Billig tesen att samhällsvetare uppfostras att skriva dåligt. De kan skriva bättre eller sämre när de träder in i en vetenskaplig disciplin, när de vistats där en tid är risken stor att det blivit dåligt också om det är adekvat och leder till framgång. Dåliga är texters enformiga, förutsägbara strukturer och vokabulärer, dåliga är de mest lika förutsägbara resultaten som ofta inbegrips redan i problemställningarna, vilka i sin tur typiskt är trevande och begränsade. Det dåliga

börjar redan när välsocialiserade lärare anger för studenter hur det skall gå till. Ju strängare mallarna är för uppsatserna, desto större blir rädslan att göra fel, och så efterlyser studenterna ännu fler instruktioner, och så vidare. Nyfikenhet och temans grundläggande relevans blir bisaker eller problem.

Hur har det blivit så? Billig anger olika orsaker, somliga berörs kort av Linton. De är mest vad vi kan kalla strukturella eller endemiska; de kännetecknas också av egendynamik. Vetenskapen massproduceras, kommersialiseras, drivs av nyttofixering, där nyttan kan definieras som väldigt precis eller bestå i moralisk godhet. Innovationstänket ersätter det kritiska sinnelaget (man inser inte att såväl kritik som innovation handlar om samma sak, nämligen att förstå att allt också hade kunnat vara på annat sätt, att allt kan förstås och handhas på olika sätt, samtidigt). Varje vetenskapligt uttryck, inte minst texter, är också självframställning och marknadsföring, få säger nej till den kompetitiva kultur varigenom vi socialiseras till kompetitiva individualister som kräver erkännanden.

En dålighet återstår. Linton refererar till Billig i sin kritik av den samtida dyrkan av substantivet eller mer precist den massiva benägenheten till nominalisering, alltså substantivering av verb. Substantiveringen är ofta förutsättning för vad som ibland blir till grandiosa begrepp. Ulrich Becks risksamhället blev ett vältajmat begrepp som inneslöt allt. Michel Foucaults maktbegrepp har blivit grandioست genom epigonernas försorg (ursprungligen är det ju ett ytterligt ambivalent och tentativt begrepp). Billig och Linton besvärar sig: substantiven, särskilt nominaliseringarna, undanröjer människan som handlande varelse, som alla händelsers egentliga upphov, och vad som händer i samhället kommer att framstå som mystifikationer, ibland blir samhället självt alternativt dess komponenter (kapitalismen, kulturen, nationen, politiken) till agenter. Konkretion upplöses i abstraktion, berättelse övergår i generaliserande begreppslig konstruktion.

Substantiveringar kan verkligen vara dåliga, Linton och Billig kan ha helt rätt. Men det går utmärkt att studera människor genom abstrakta begrepp, vilka ofta råkar utgöra substantiv. Abstraktionen – begrepp är abstraktioner – är en av vetenskapens fenomenala uppfinningar. Det dåliga begreppet döljer, leder fel, obegripliggör. Det träffande begreppet begripliggör, visar, leder blicken. Max Weber skrev om idealtypen – samhällsvetenskapernas begreppsform framför andra – att den är ett ”orienteringsmedel”. Den avbildar inte men den ger överblick, kontextualiserar, skänker mening. Den amerikanske sociologen C Wright Mills kritiserade vad han uppfattade som inskränktheter inom samhällsvetenskaperna och som i första hand handlade om specialisering – disciplinär, metodologisk, teoretisk, tematisk, annan. I stället borde man *take it big* och kartlägga samhällets *main drift*. Sådant krävde, menade han, generösa, oprecisa begrepp som rymde många slags handlingar och mentaliteter, som skänkte mening, sammanhang, ordning.

Substantiveringen kan också utgöra en del av en kritik mot föreställningen om det avsiktligt, kanske rationellt handlande subjektet. Det är inte uttryck för sociologism att tillskriva den sociala, kulturella, institutionella omgivningen stor betydelse när man vill förstå varför människor handlar som de gör; inte heller är det orimligt att förstå handlingar som framkallade, till och med framtvingade av egendynamiska krafter (kapitalismen, rationaliseringsprocesser, urbanisering, individualisering, institutionalisering, differentiering, krig). Människans handlingar är verkligt komplexa verkligheter, fyllda av möjligheter, förverkade och samtida och framtida, och de måste begripas på olika plan, från olika perspektiv, i olika kombinationer, helst varierat – varvid det vi kallar språkliga färdigheter, som alltså är en omfattande, komplex sak, är avgörande.

Över huvud taget är det nog så, att den komplexitet som Lintons bok om text och stil – och tanke – uttrycker, är ett resultat av att

handlingar, händelser, situationer, förändringar och annat som samhällsvetenskaperna bearbetar, i grunden är sammansatta och mångtydiga. För övrigt är det just detta faktum som samhällsvetenskapernas hela affärsidé utgår från och exploaterar ändlöst.

Så – kanske har Lintons bok i alla fall en betydande svaghet. Men det går fint att bortse från den. Samhällsvetare bör läsa honom. De kommer att glädjas (över nya insikter, över att de gör saker bra) och generas (över att de gör dåliga saker, som alltså kan bli bättre).

REFERENSER

Asplund, Johan, 2002. *Avhandlingens språkdräkt*. Göteborg: Korpen.

Billig, Michael, 2013. *Learn to write badly – How to succeed in the social sciences*. Cambridge: Cambridge University Press.

Bolz, Norbert, 2005. *Blindflug mit Zuschauer*. München: Fink.

Weber, Max, 1988 (1920). "Die Wirtschaftsethik der Weltreligionen. Zwischenbetrachtung. Theorie der Stufen und Richtungen religiöser Weltablehnung", s. 536–573 i Weber, Max, *Gesammelte Aufsätze zur Religionssoziologie I*. Tübingen: J.C.B. Mohr.

Bo Isenberg är docent vid Sociologiska institutionen, Lunds universitet.
E-post: bo.isenberg@soc.lu.se

Johansson, Anders, 2018. *Rikshushållaren. Gunnar Sträng i socialdemokratins tjänst 1906–1992*. Stockholm: Atlas.

Åsbrink, Erik, 2019. *Gunnar Emanuel Sträng. Med hängslen och livrem i välfärds-Sverige*. Stockholm: Albert Bonniers Förlag.

Anmälan av Anders Mellbourn

Inför läsningen av en finansministerbiografi går en statsvetares tankar först till frågan om

förhållandet mellan stats- och finansminister. Vad kan boken ha att säga om var en regerings maktcentrum egentligen ligger och om vem som har störst makt över planering och prioriteringar i politiken och fördelningen av resurserna?

På denna punkt är Anders Johansson och Erik Åsbrink, som nu båda kommit ut med biografier över Gunnar Sträng, rörande ense. Gunnar Sträng som finansminister och dennes finansdepartement hade makten och skötte den politiska planeringen under nästan alla Strängs 21 rekordår som landets finansminister. Tage Erlander som statsminister och dennes länge blygsamma kansli (som i dags upphöjts till statsrådsberedningen) spelade andrafiolen när det starka välfärdssamhällets byggdes upp under rekordåren på 1950- och -60-talen.

Förhållandet mellan statsminister och finansminister förändrades delvis när Olof Palme tillträtt som statsminister 1969, eftersom Palme hade större lednings- och samordningsambitioner än sin föregångare. Det fick sina komplikationer. Men att Gunnar Strängs sista år som finansminister fram till avgången efter valförlusten 1976 inte blev lika framgångsrika som tidigare förklaras inte av att finansministern förlorade sin maktställning.

Denna bedömning är varken överraskande eller ny, men det är slående hur de bägge författarna slår fast sakernas tillstånd kort och kategoriskt utan närmare diskussion. Statsministern blir en krumelur i kanten, och särskilt hos Anders Johansson till en början skildrad närmast nedsättande. Anders Johansson öppnar visserligen kort för en bredare analys och hänvisar till en internationellt upplagd statsvetenskaplig utläggning i ämnet av Gunnar Heckscher från mitten av 1950-talet. Och i slutet av sin bok för han ett resonemang, som kunde ha utvecklats, att finansdepartementet under rekordåren tydligt gavs ansvaret att vara ett socialdemokratiskt instrument för att utveckla välfärdsstaten.

Erik Åsbrink citerar Erlanders dagböcker angående hur statsministern är mycket klar

över att han ville ha en stark och dominerande finansminister. Mönstret att det var finansministern som bestämde i relationen mellan statsminister och finansminister hade etablerats före Sträng med både Ernst Wigforss och Per Edvin Sköld. Den ”betydande maktkoncentrationen kring finansministern” var något riktigt och önskat av Erlander. Sedan anför Åsbrink visserligen ett antal exempel på att förhållandet inte alltid var så smärtfritt och att Erlander i sin uppskattning av Strängs politiska insatser kunde vara kritisk mot Sträng som person, mot hans maktfullkomlighet och brister som psykolog.

Åtminstone den statsvetenskapliga läsaren av de här Strängbiografierna hade ändå hoppats på litet mer om ledning, prioriteringar och ideologiska perspektiv i reformpolitiken. Den kanske kunde fått sin plats i en redovisning och diskussion av den politiska fråga från den socialdemokratiska storhetstiden som brukar utmålas som den största framgången både sakligt och i det maktpolitiska spelet med oppositionen – pensionsfrågan, ATP.

Men det står anmärkningsvärt litet om ATP i de här böckerna. Från det sena 1950-talet uppmärksammar i stället båda författarna framför allt Gunnar Strängs långa och till slut framgångsrika kamp för att införa omsättningskatten, omsen som senare blev dagens moms, och som från början ingen (inte ens Sträng själv enligt Johansson) ville ha. Åsbrink ger ATP-striden ett eget avsnitt men skriver inget särskilt om Sträng förutom vad gäller den administrativa organisationen av de fonder som blev resultatet.

Tjänstepensionsfrågan framkallade både en folkomröstning och extraval till andra kammaren i slutet på 1950-talet. Den blev ett exempel på Socialdemokraternas återkommande förmåga att splittra borgerligheten, att få ihop arbetare och tjänstemän som sig närstående löntagare och att med rubriken trygghet sälja in vad som uppfattades som en betydande förändring av makt och ägande i samhället. Varför får vi inte veta mer eller ens

något om Gunnar Strängs roll i detta, när han i övrigt framställs som den stora socialdemokratiska förändringsprocessens ledare?

Kanske är det så att pensionsfrågan i historiens ljus och dagens besvärliga finansieringsperspektiv förlorat sin lyster som juvel i den socialdemokratiska kronan och som därför både en tidigare AMS-chef som Johansson och finansminister som Åsbrink vill hålla sig borta från. Eller så var Gunnar Sträng kanske inte så intresserad och engagerad. ATP var väl statsministerns och Tage Erlanders stora fråga med socialminister Torsten Nilsson som politisk handläggare och statsministerns bisittare i TV-debatterna. I den på sin tid största frågan var trots allt kanske inte finansdepartementet och dess chef den som bestämde i regeringen.

Gunnar Strängs stora sociala reformer kom under hans tid som socialminister: sjukförsäkringen, förbättringen av folkpensionen, förlängningen av semestern. Han hade en stark klasskänsla från sin uppväxt och drev, utan att intressera sig för nationalekonomisk teori, strukturpolitik för standardhöjning och jämlikhet, först som jordbruksminister där han ville få bort olönsamma småjordbruk och sedan med en regional- och industripolitik i syfte att främja stora och effektiva enheter som både kunde ge ägarna vinst och arbetarna fler jobb och bättre löner.

Gunnar Sträng var en finansminister i högkonjunktur – en tid som ingen, allra minst regeringen, förväntat sig de första åren efter andra världskriget då man snarare fruktade massarbetslöshet och kris. Som finansieringsminister (Johanssons uttryck) hade finansministern den avundsvärda möjligheten att gradvis erbjuda alltmer långtgående reformer och kunna betala dem med höjda skatter som överskuggades av den allmänna standardhöjningen. När marginalskatten (ett begrepp som Åsbrink hävdar att Sträng aldrig förstod sig på!) började bli kännbar också för de egna väljarna, blev den proportionella omsen en guldgruva, och en regulator som kunde höjas och ge staten inkomster utan att det riktigt märktes för den enskilde. Och hela tiden kunde

den socialdemokratiska finansministern vara den som stod för en stram ekonomisk politik, som mitt i reformutbudet sparsamt höll kontroll på utgifterna och värnade om en budget i balans (medan den samlade nationalekonomiska professorskåren skakade på huvudet åt denna rigida amatörism).

Vill man uttrycka sig provocerande skulle man kunna hävda att Gunnar Sträng mitt i all sin bufflighet och stridbarhet var en medvindsseglare under två närmast unika uppgångsdecennier av ekonomisk historia. När välfärdsbygget inte var färdigt (som Gunnar Sträng olyckligt undslapp sig några gånger) utan blev mer besvärligt från det sena 60-talets bostadsbrist, medbestämmandekrav, oljekris och internationell stagflation – då hade Gunnar Sträng efter alla sina framgångar svårt att hitta nya vägar utan skylle svårigheterna och röstförlusterna på studentvänstern i storstäderna, okunniga skandaljournalister och en ohederlig ny borgerlig ledare i Thorbjörn Fälldin. När Astrid Lindgren med sin Pomperipossasaga 1976 kunde berätta om en skatt som kunde bli 102 procent blev finansministern ställd, arrogant i reaktionen men i praktiken svarslös. Socialdemokratien var inför valet körd.

Det både gripande och imponerande med Gunnar Sträng är naturligtvis hans osannolika livsresa från Lövsta sopstation, över några år som kringresande lantarbetaragitator, till 31 år i följd på de tyngsta taburetterna vid kungens bord och eget hus i Gamla stan. Han hade en intellektuell kapacitet och en arbetsvilja som nog hade fört honom till toppen var än han hamnat. Han skulle just inrätta sig för ett liv som egen trädgårdsmästare då han som en sista insats för sin fackavdelning skickades till lantarbetarnas kongress, där han utmärkte sig och valdes in i ledningen. Sedan gick det snabbt vidare.

Anders Johansson hävdar att Sträng skulle ha lämnat regeringen och blivit LO-ordförande redan 1947 om inte regeringens dåvarande inre kärna med Tage Erlander, Per Edvin Sköld och Ernst Wigforss tvingat

honom kvar i kanslihuset mot löfte om större framtida uppgifter. Hade han blivit trädgårdsmästare, skulle jag tro att han åtminstone slutat som VD för Weibulls eller något som idag skulle heta Plantagen eller Blomsterlandet.

Gunnar Sträng kan synas som en politikertyp från forntiden, en självsäker herre med outtömlig arbetskapacitet, handlingskraft och manlig härskarteknik. Han ringde lika lätt upp och förhandlade priset på nya regeringsbilar med Volvochefen som han reglerade statsbudgeten med att sänka (sällan) och höja (ofta) arbetsgivaravgifter och indirekta skatter. Men vi påminns också om att det inte alltid gick så bra. Hans industripolitiska försök att rädda de svenska varven blev en utdragen och till slut misslyckad historia, vilket Anders Johansson ägnar måhända oproportionerligt många sidor att redovisa.

Men visst vore han också en man för vår tid. Med dagens dramaturgiska och kommunikationsvetenskapliga jargong var Gunnar Sträng skicklig på att bygga upp en ”persona” i offentligheten. Han tillät sig långa svindlande utläggningar om sin proletära barndom och kampen mot statarsystemet med referenser till vännen Ivar Lo-Johanssons romaner och Albin Amelins målningar, för att sedan övergå till polemik spetsad med egna underliga språksvängningar som möjligen skulle visa på eller raljera med bildning. Han gick genom den svartvita TV-rutan med sina ogenerat beskäftiga presentationer av statsverkspropositionen. Han bar sina hängslen, sin svängrem och sin säkerhetsnål över plånboken i bakfickan. Erik Åsbrink ger oss en ordlista över ”strängska” i sin bok. Det är lätt att instämma med Anders Johansson om att en samtida PR-byrå borde avundas skickligheten i detta utstuderade personliga varumärkesbygge.

Gunnar Sträng kunde peka på konkreta resultat av sin politik. Han var nationalist och regleringsivrare. Han kunde hålla expertis och överhet på plats och drevs av en historisk klasskänsla för de utsatta. Det är väl just den blandningen av egenskaper hos sina politiska ledare som de socialdemokratiska väljare som

övergett Socialdemokraterna för Sverigedemokraterna skulle vilja se igen.

Gunnar Sträng är ovedersägligen en politisk figur av enastående format i Sverige och därvid förstås tillräckligt intressant för att fylla flera böcker. Att det ges ut två omfattande volymer om honom just nu är inte heller så anmärkningsvärt i en tid då intresset för politikerbiografier till slut också nått Sverige. Men det finns också med de här böckerna något litet underligt, något som skaver, som man säger nuförtiden.

Anders Johansson, som både är disputerad historiker och tidigare förvaltningschef inom arbetsliv och arbetsmarknad, har ett särskilt fokus på Gunnar Strängs fackliga bakgrund och relation till LO under statsrådsåren. Han kan också förlita sig på ett personligt förhållande till studieobjektet. Han stod Sträng och hans hustru Ingrid nära och har haft tillgång till bådas personliga dagboksanteckningar och brev. Redan samma år som Sträng dog, gav han ut en stor bok om Strängs ungdom och fackliga tid, som han nu bearbetat för inledningen av den nya boken.

Erik Åsbrink skriver som tidigare medarbetare till Sträng i finansdepartementet och senare efterföljare som statsråd och efterträdare som finansminister. Det ger också ett personligt perspektiv men annat än Johanssons. Och det är känsligare. Åsbrinks far, Per Åsbrink, var riksbankschef under större delen av Strängs finansministertid och de båda herrarna hade inte alltid de bästa relationer, alldeles särskilt efter den räntehöjning Riksbanken gjorde 1957 utan att konsultera regeringen, vilket gjorde Sträng rasande. (Sedan mer än 20 år är ju idag förutsättningarna annorlunda med Riksbankens självständiga ställning och penningpolitikens avpolitisering.)

Men också sonen Åsbrink hann ha sina meningsmotsättningar med Sträng, särskilt mot slutet av Strängs karriär. Kjell-Olof Feldt blev finansminister 1982 med Åsbrink som statssekreterare när Socialdemokraterna återkom till makten. Sträng blev då en tid

ordförande i riksbanksfullmäktige de första åren och höll emot den nya socialdemokratiska ekonomiska politiken. Statssekreterare Åsbrink efterträdde Sträng i ordförandestolen 1985 och fattade snabbt beslut om avregleringar på finansmarknaderna som Sträng satte sig emot.

Detta behandlas mycket kortfattat och diskret i Åsbrinks bok, medan Anders Johansson på sin biografis sista sidor tar ut svängarna ordentligt i ett engagerat utfall mot avregleringspolitiken och Erik Åsbrinks roll i denna.

Kanske ser vi här också i biografiförfattandet en inomsocialdemokratisk kamp om tolkningsföreträde i historieskrivningen om det som kommit att kallas rosornas krig och 90-talspolitiken, som också är en förklaring till att vi så nära varandra fått två böcker om Gunnar Sträng och hans tid.

I själva historiken och porträttet av Gunnar Sträng är ändå de båda böckerna hyggligt samstämmiga. Det går nog att lita på bägge författarnas bild av föremålet. Det blir en del dubbelläsning att ta del av dem samtidigt, men de olika ingångarna kompletterar mest varandra. De många personliga samtalen med Sträng och tillgången till det privata arkivet gör förstås Anders Johansson till något av en officiös levnadstecknare, angelägen att värna föremålets eftermäle. Men han blir aldrig devot i sin skildring, däremot ibland litet långgrandig i sin iver att redovisa det material från Sträng själv som han har. Det är ju här han har sitt trumfkort. Och det har han hållit till sig själv: Erik Åsbrink konstaterar lakoniskt i sin inledning att Johansson tyvärr inte givit honom tillgång till något av detta.

Åsbrink håller god min och kompenserar rikligt med egna minnesbilder från sin närhet till Sträng i kanslihuset och åren därefter. Han skriver med gott humör i en korthuggen, myndig men samtidigt lättillgänglig stil, som andas egen finansministerauktoritet. Han täcker in en rad stora och små också litet udda politikområden som Strängs engagemang för mellanölet och hästsportens villkor och sätter gärna betyg på insatserna. Han uppehåller sig

lustfyllt vid Strängs årliga budgetmöten med professorerna i Nationalekonomiska föreningen. Ibland blir det nästan litet för många anekdoter.

På en punkt får dock rivaliteten och spänningen mellan författarna både förbryllande och olustiga uttryck. Mitt i alla åren av umbäranden, kamp, konflikt och triumfer fanns en stor, alldeles särskild personlig tragedi i Gunnar Strängs liv. När hans första hustru, ungdomskärleken Birgit från Hässelby, skulle föda paret tredje barn, dog hon och barnet under förlossningen. Johansson och Åsbrink är överens om att Sträng bekämpade och dränkte sin sorg genom kopiöst arbete. Men

Johansson ger en ömsint och detaljerad personlig berättelse om den hjälplöse fadern i sjukhuskorridoren medan Åsbrink hävdar att dödsbudet nådde Sträng vid ett regeringssammanträde som Sträng inte bröt.

Johansson har Strängs egen berättelse som källa, medan Åsbrink hänvisar till andrahandsuppgifter. De kan båda vara opålitliga. Men det känns underligt. Hur det förhöll sig borde också de mest rivaliserande författare rimligen kunna reda ut.

Anders Mellbourn är pensionerad journalist och docent i statsvetenskap.

E-post: anders@mellbournanalys.se

Prenumerera på Statsvetenskaplig tidskrift!
www.statsvetenskapligtidskrift.org